

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC: A MAGYAROK BÉKÉS FORRADALMA AZ ANTALL-KORMÁNY IDEJÉN – VÖRÖS ISZAP: GRÓH GÁSPÁR VEZÉRCIKKE ÉS NICK THORPE RIPTORTJA – MONOSTORI IMRE: ILLYÉS GYULA, A PLEBEJUS KÖLTŐ – HAMBURGER KLÁRA ÉS METZ KATALIN LISZT FERENC RŐL – JOHN O’SULLIVAN MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZI FEKVÉSÉNEK HÁTRÁNYAIRÓL – BOD PÉTER ÁKOS: NEM SZOKVÁNYOS GAZDASÁGPOLITIKA – BALOG ZOLTÁN: A KORMÁNY, A CIVIL TÁRSADALOM ÉS A ROMÁK – M. SZEKENI GÉZA: KÁDÁR JÁNOS ÉS VI. PÁL PÁPA TALÁLKOZÓJA

November 18-án került ki a nyomdából a **Hungarian Review – A bi-monthly journal from Central Europe**, a *Magyar Szemle* új angol változatának első száma. A lap kéthavonta jelenik meg, főszerkesztője Kodolányi Gyula. A *Hungarian Review* nemcsak szellemében, szerkesztésében viseli magán a *Magyar Szemle* jegyeit, hanem rendszeresen közli angolul cikkeinket is. A *Magyar Szemle* viszont közöl eredetileg a *Hungarian Review* számára készült írásokat, így mostani számunkban Mádl Ferenc és John O'Sullivan esszéit, Nick Thorpe riportját és az interjút Balog Zoltán felzárkóztatási államtitkárral.

*

A *Hungarian Review* megvásárolható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében is. Kedvezményes ára 800 Ft.

*

GYÁSZ. Lapzártakor kaptuk a hírt, hogy hosszú betegség után elhunyt *Metz Katalin*, a kiváló színikritikus, a *Magyar Szemle* színházi rovatának oly sok éven át rendszeres szerzője, lapunk egyik szívében is hozzánk tartozó belső munkatársa. Metz Katalinról következő számunkban fogunk megemlékezni.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Rt.

A Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona Rovatvezető: Gróh Gáspár

Képszerkesztő: Csejdy Virág Tördelőszerkesztő: Abinéri Ottó

Korrektor: Kiss István Ügyintéző: Hajnal Anna

ÚJ FOLYAM XIX.	11–12. SZÁM	2010. DECEMBER
GRÓH GÁSPÁR	<i>Az óvatlanság kora</i>	3
MÁDL FERENC	<i>A magyarok békés forradalma az Antall-kormány idején</i>	8
JOHN O'SULLIVAN	<i>Magyarország földrajzi hátrányai. Kazanlár Szilvia fordítása</i>	16
NICK THORPE	<i>Feljegyzések egy vörös bolygóról. Magyarország történetének legsúlyosabb vegyi katasztrófája. Kazanlár Szilvia fordítása</i>	30
BALOG ZOLTÁN	<i>Az Isten háta mögött. A kormány, az egyházak és a romák. Nick Thorpe interjúja</i>	41
MONOSTORI IMRE	<i>Illyés Gyula, a plebejus költő. Vasy Géza Illyés-könyvéről</i>	50
HAAS GYÖRGY	<i>Egy távoli sír lakója. Bartha Albert</i>	64
M. SZEKENI GÉZA	<i>Kádár János és VI. Pál találkozója</i>	68
ERŐS VILMOS	<i>Hóman Bálint és a historiográfia</i>	90
HAMBURGER KLÁRA	<i>„Bátor hittel”... Liszt Ferenc kétszázadik születésnapja elé</i>	107
METZ KATALIN	<i>Démoni virtuóz és miseszerző abbé</i>	121
1% METAFIZIKA	<i>HENRI BERGSON: Teremtő fejlődés</i>	128

KÖRKÉP

VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Szeretem Robert Bressont</i>	130
TÓTH KLÁRA	<i>Örvényben</i>	133
NAGY ILDIKÓ	<i>A művészet él!</i> <i>In memoriam Körösényi Tamás</i>	136
KEREPESZKI RÓBERT	<i>A „harmincharmadik nemzedék”. Ujváry Gábor könyvéről</i>	144
FÁY ZOLTÁN	<i>Hitpiac Magyarországon</i>	151
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Gondolatok a Bauhausról</i>	155
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>És most hova? Mihez kezd a Fidesz a győzelmek után?</i>	160
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Nem szokványos gazdaságpolitikai intézkedések</i>	167
HOZZÁSZÓLÁS		
TÖRÖK BÁLINT	<i>Remény, aggodalom. Kulin Ferenc Antall-cikkéhez</i>	177
A BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG állásfoglalása		183
SUMMARIES		185
E SZÁMUNK SZERZŐI		189

Ezt a számunkat Körösényi Tamás szobraival illusztráltuk. A borítón részlet a Frankfurti variációk című 2001-es kiállításából, Budapest Kiállítóterem, 2001.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

otpbank

Polgári
Magyarországért
Alapítvány

AZ ÓVATLANSÁG KORA

Hányan hallottak 2010. október 4-e előtt Kolontárról és Somlóvásárhelyről? Ajkáról, Devecserről többen, de ők sem gondolhatták, hogy ezek a településnevek egyszer a világsajtó meghatározó lapjainak címlapjára kerülnek, vagy hogy velük indulnak a CNN vezető anyagai. Pusztán véletlen, hogy számomra ismerősek ezek a helyek: legutóbb szinte napra pontosan két évvel a mostani tragédia előtt jártam azon a vidéken, gyönyörű, verőfényes őszi napon, elbűvölve a táj meghittségétől, a Somló tömbjétől, a Torna mentén sorakozó fűzek őszi lombjától. Azt a gátat is látnom kellett, amelynek átszakadása miatt a mostani katasztrófa bekövetkezett. Bizonyára láttam is, de nem emlékszem rá.

Pedig észre kellett volna vennem, és legalább egy pillanatig aggódnom kellett volna miatta. Mert az ember alapjában véve óvatos, kockázatkerülő lény. A veszélyekre való figyelem készségének evolúciós okai vannak – és éppen ezért olyan döbbenetes, hogy társadalomban élve mennyire eltompul ez az ösztöne, milyen gyanútlaná válhat. A modern ember különben sem fél, hanem szorong, mert már nem tudja, mitől kell félnie.

A félelem nem a gyávaság, hanem az értelem jele, az óvatlanság pedig az elbutulásé. A társadalmak kialakulását valaha, a múlt kifürkészhetetlen mélyében a félelem készítette elő. Az önmagában gyöngé és kiszolgáltatott ősi ember közösségei védelmet, biztonságot kínáltak tagjaiknak. Érvényes volt a több szem többet lát elve – aminek mintha a fordítottját élnénk. A mai ember etológiai adottságait ez

a megnövekedett biztonságérzet határozza meg. Ám, ha az emberek sokaságaiban feloldódik a félelem, eltompul az elemi óvatosság, a társadalom léte maga is kockázati tényezővé válhat. Mert a közösségben, a szüntelen készenlét kényszerének tompulásával csökken a felelősség érzése is. E folyamat során a védelemre szerveződött, azt biztosító közösség úgy válik kiszolgáltatottá, hogy észre sem veszi. Ez a mechanizmus mutatta meg magát október elején, az ajkai timföldgyár hulladéktárolója gátjának kinyílásakor.

Egy elméletileg leírható folyamat önmagában azonban nem okoz tragédiát. Ahhoz valóságos helyzetekben rossz döntéseket hozó, valóságos emberek kellene. A nagy balesetek elemzésekor rendre kiderül, hogy nem egy-két mulasztás vezetett bekövetkeztükhöz, hanem hibás és felelőtlen döntések, szerencsétlenül bekövetkező véletlenek hosszú láncolata. Az eddigiek alapján joggal hihetjük, hogy most sem történt másként. Évtizedek könnyelműsége, tudatlansága, a természettel szembeni nagyképűség és az általánosan rossznak mondható csillagállás. „Az a hülye eső.”

Katasztrófák voltak, vannak és lesznek. A civilizáció fejlődése csak növeli a kockázatot. A technikai mindenhatóság már-már vallásos hitté rögzült képzelme fenyegetettségünket minden korábbinál súlyosabbá teszi, racionálisan alig befogadható, képtelen veszélyeket idéz fel, szinte elkerülhetetlenül kitermeli a maga katasztrófáit. Ha sok száz atomreaktor termeli a villamos áramot, valamelyikben bizonyosan lesz üzemzavar. Ha a tengerekben olajfúró tornyok ezrei állnak, akkor valamelyikből előbb-utóbb ellenőrizetlenül ömlik majd az olaj. A több tízezernyi bánya egyikében bizonyosan bekövetkezik egy olyan omlás vagy robbanás, amely után nem lehet felszínre hozni a bányászokat. Ha tengeren áruszállító hajók tízezrei közlekednek, lesz olyan, amelyet baleset ér, és mert ezek a hajók veszélyes anyagokat is szállítanak, lesz e balesetek nyomán súlyos környezet-

szennyezés. Ha úgy tetszik, ez kivédhetetlen: ami elromolhat, el is romlik.

És bizony, a gátjaink is átszakadhatnak. Nemcsak azért, mert egyik-másik botrányos állapotban van, mert némelyik elképesztő felelőtlenséggel, botrányos óvatlansággal épült, mert biztonságuknak nincs gazdája. Mi sem egyszerűbb, mint az Ajka–Kolontár–Devecser katasztrófa okainak történeti, politikai, szociológiai, társadalom-lélektani összetevőit kutatva találni néhány felelőst. Meg is kell keresni és el is kell ítélni őket, habár ettől nem változik semmi. Nemcsak személyes felelőst kell keresnünk és a legvégső általánosság szintjén megjelenő felelősségről kell szólnunk, hanem vizsgálni kell azt is, ami a kettő között van. Történelmünkre figyelve meg kell neveznünk folyamatokat, a szocializmus korának állami felelőtlenségét, utalva a magyar gazdaságnak az orosz nagyhatalmi érdekek szerinti működtetésére, a Szovjetunióban honos környezetgyilkos gondolkodás megjelenésére térségünk mentalitásában, a vadprivatizáció bűneire. Igen, ez mind igaz. Bármelyikből levezethető a tragédia története.

Ahogy abból is, hogy a társadalomba szerveződött közösségekben feloldódik a félelem, elvész az óvatosság – de a szétesett közösségek a legvédtelenebbek. Azok, amelyekben az egyéni felelősség régen föloldódott, és amelyekben már a közösségi, a részben intézményesült figyelem sem működik. Nem hihető, hogy a tragédia előzmények, látható előjelek nélkül következett be, az utolsó délelőttön vagy az utolsó órákban valamilyen jelnek mindenképpen mutatkoznia kellett. Korábban pedig sokaknak kellett tudniuk arról, hogy egy valaha alacsonyabbra épült gátat utóbb magasztgattak, meg azt is, hogy tömény lúgot tároltak egy olyan medencében, amely elméletileg nem veszélyes hulladék lerakására szolgál. A több mint egymillió köbméter vörösiszap és gyártási lúg kizúdulása Magyarország (eddig!) legnagyobb környezeti katasztrófája, emberek százai-

nak életét derékba törő és legkevesebb tíz halálos áldozatot követelő tragédiája olyan üzemi baleset, amelyet nem lehet csak üzemi szinten megmagyarázni.

Ezért a *vörösizsap* kifejezés már elhangzása pillanatában túlnőtt azon, hogy pusztán egy technológiai hulladék megnevezése legyen. Egy, jelképesen gyakran vörösnek nevezett diktatúra mindent belepő örökségével küszködő országban a Vörös Iszap szükségszerűen a megújulást akadályozó örökség metaforája lesz, politikai értelemben is.

A város pereméről író József Attila versét akár egy mai környezetvédő is idézhetné: „mint pici denevérek, puha / szárnyakon száll a korom, / s lerakódik, mint a *guanó* / keményen, vastagon.” Majd, nehogy valaki félreértse, még hozzá is teszi: „Lelkünkre így ül ez a kor.”

Nos, a mi „lelkünkre” a mi korunkban a Vörös Iszap ült rá, „keményen, vastagon”. Nem „puha szárnyakon”, hanem gyilkos rohanással érkezett. Pusztításának fázisait látván azt gondolhatjuk, a Vörös Iszap kifejezés már nem is metafora, hanem történelmi allegória. A heveny diktatúra kora a bőrt lemaró, a vizek élővilágát elpusztító nátronlúg szörnyű hatásával állítható párba, majd a folyadék lefutása után megmaradt, ki tudja, milyen mérgező anyagokat tartalmazó üledék évtizedeken pusztít – ha hagyjuk. Méretében alighanem ez, a hosszan tartó, lassú, alattomos pusztítás a nagyobb. A párhuzam itt is kínálkozik. Ezzel is úgy vagyunk, mint azzal, amit a kommunista uralomról oly sokan és sokféle formában mondták: hogy az a legrosszabb benne, ami utána következik.

A túlélés képessége a magyar nemzetkarakter sokszor emlegetett, fontos eleme. Nem kétséges, hogy Kolontár és Devecser is úrrá lesz a pusztuláson. A katasztrófák megújítják a közösségeket, válsághelyzetekben a magyar társadalom mindig kész példás összefogásra, nagyvonalú segítségnyújtásra. Akik eljutottak a katasztrófa helyszínére, valóságos hőskölteményekben számolnak be arról az önzetlen, áldo-

zatos összefogásról, amely emberéleteket mentett, lelki és fizikai segítséget nyújtott a bajbajutottaknak. A katasztrófák túlélésével kapcsolatosan több tapasztalatunk van, mint arra, hogy megakadályozzuk őket.

Ami elpusztult, sohasem támad föl. A bekövetkezett károk, emberek-állatok kínhalála jóvátehetetlen. A települések újjászületnek, megvalósul a tájrehabilitáció, a Torna patakban és a Marcalban ismét érdemes lesz horgászni, és emberi fogyasztásra alkalmas zöldségek és gyümölcsök is teremnek majd a kolontári kiskertekben. És egyszer majd én is ámulhatok a Somló őszi színein, gyönyörködhetek a Torna vizének csillogásában. De már soha nem nézhetek végig úgy ezen a tájon, hogy ne érezzem a tornyosuló gát mögötti *vörösiszap* fenyegetését. Igen, még akkor is látni fogom a gátat, ha háttal állok neki.

GRÓH GÁSPÁR

A MAGYAROK BÉKÉS FORRADALMA AZ ANTALL-KORMÁNY IDEJÉN

A második évezred vége felé drámai erejű fejlemények voltak kialakulóban Európában. A katasztrofális kimenetelű afganisztáni háború és a belföldi politikai történések egyre növekvő nehézségei miatt komolyan meggyengült Szovjetunió úgy tűnt, egyre inkább kész szabad kezet adni félig gyarmatosított kelet-európai szövetségeseinek. A történelmi jelentőségű változás és fejlődés iránti vágy mozgásba lendítette ezeket a forradalmi lelkületű európai országokat, amelyek szabadságot, emberi méltóságot, nemzeti függetlenséget és a valamennyi polgár és nép számára élhető életminőség politikai, anyagi és kulturális feltételeinek megteremtését követelték.

Magyarországon az e vívmányokat célul tűző alapvető forradalmi változásokat számos *jelentős esemény katalizáló ereje* indította el. Ilyen volt többek között a kommunista diktatúra számára kezelhetetlenné vált politikai és gazdasági válság; a 1956-os magyar forradalom értékei és követelései, amelyek tovább éltek az emberek szívében, és amelyek miatt egyre több polgár érezte kötelességének a szabadságért, demokráciáért, függetlenségért, a gazdasági és kulturális jólétért vívott harcot választani. Ugyancsak elemi erővel hatottak, nyomást gyakoroltak a fentieket követelő tömeges tüntetések, amelyeket spontán közösségi társulások szerveztek Budapesten és országszerte. Az események fősodrában az egyik legradikálisabb és -katartikusabb megnyilvánulás kétségtelenül a több száz 56-os vértanú újratemetési ünnepsé-

ge és az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején elesett sok ezer hősről való megemlékezés volt – az 1989. június 16-i ceremónián több százezren jelentek meg a budapesti Hősök terén. Hasonló erővel hatott a nyolcvanas évek liberális reformkísérleteinek kudarca, bebizonyítva, hogy a tervgazdaságot nem lehet megmenteni, és az már nem tudja kielégíteni az emberek sürgető szükségleteit. Azután az egyesült Európa – ígéretes politikai, gazdasági és kulturális fejlődési folyamata által – egyre nagyobb hatást gyakorolt a nép és a nemzet politikai gondolkodására és akaratára, és tanácsadóként tényleges politikai, anyagi és más jellegű segítséget nyújtott a fent felsorolt eredmények felé történő átmenet megkönnyítéséhez; végezetül elterjedt a köztudatban, hogy a nyugati szövetségeseknek a Szovjetunióra gyakorolt egyre erősödő, békés nyomása végül liberalizációs törekvésekhez fog vezetni, hogy Közép- és Kelet-Európában is a szabadság és a demokrácia győzedelmeskedjék.

A forradalmi változások valamennyi szóban forgó országon végigsöpörve más és más formát öltöttek. Magyarországon és Lengyelországban bizonyos előzetes történéseket – Magyarországon az 1956-os forradalmat és Lengyelországban a Szolidaritás mozgalom hosszú ideig tartó harcát – tárgyalás útján kieszközölt kis lépések és elmozdulások követték. Csehszlovákiában és Kelet-Németországban a rendszer viharos tömegtüntetések nyomán dőlt össze. Romániában az események folyását erőszak és háborúskodás szötte át, a klasszikus forradalmak jellegzetes vonásaival mozgatva meg a társadalom egészét úgy, hogy a diktatúrát véres, hősi harcokban pusztították el, viszonylag rövid idő alatt.

Magyarországon *rendkívüli tudatossággal és keménységgel, mégis egyetlen csepp vér ontása nélkül* vittek végbe egy forradalmat¹ – fogalmazott Antall József miniszterelnök kormányprogramját ismertető beszédében 1990. május 22-én², az első szabadon választott magyar Országgyűlés első ülésén, majd sor került megválasztására és az eskütételre.

A fokozatosan kibontakozó forradalom meglehetősen jól szervezetten zajlott Magyarországon 1989-ben és 1990-ben, a következő években tovább érlelődve.

A történelem színpadán lezajlott békés forradalom felidézése során a forradalom szereplői, intézményei és közösségei által végrehajtott következő fontos tetteket és történéseket kell kiemelni.

A leglátványosabb kezdet kétségkívül az 1989. június 23-tól szeptember 18-ig zajló nemzeti kerekasztal-tárgyalás volt.

A fent idézett történelemformáló erőknak köszönhetően a kommunista diktatúra, a hatalmon lévő kommunista párt engedett, és kész volt tárgyalóasztalhoz ülni a demokratikus ellenzék spontán módon felbukkanó erős pártjaival, hogy a demokráciához vezető békés átmenetről tárgyaljanak, miáltal az ország visszanyerheti saját jövője alakításának szabadságát. Az, hogy az államot egyedül irányító kommunista párt beleegyezett egy többpárti alkotmányos struktúra és a demokratikus kormányzás kialakításába, létfontosságú előfeltétele volt a békés forradalom kibontakozásának.

Helyesen állították 1989 politikai szereplői, hogy a totalitárius egypártrendszer felszámolásával léphetjük át, tudjuk átlépni a Rubicont azért, hogy valamennyi folyamatban lévő és megfontolás tárgyává tett reform egy, a racionális politikatudomány kritériumaival mérten is valódi forradalomnak képezze konstruktív részét, és ne merüljön ki egy meglévő rendszer megreformálására tett kísérletben.

Jelképes gesztusnál sokkal több volt, amikor kevéssel a nemzeti kerekasztal-tárgyalások lezárulta után, 1989. október 10-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (a hatalmon lévő kommunista párt) megszűnt létezni, és átalakult Magyar Szocialista Párttá, amely szembefordulva a korábbi egypártrendszer számos aspektusának történelmi folytonosságával, szociáldemokrata erőként definiálta magát. A kizárólagos egypártrendszer e fokozatos eltűnésével párhuzamosan fel-

oszlatták a kommunista párt fegyveres katonai testületét, a Munkásőrséget is.

Ugyanakkor a békés forradalom fősodrát alkotó, valódi történelmi áramlat a nemzeti kerekasztal-tárgyalások alkotmányos törvényi öröksége lett. E műhelyben számos alapelv és törvény öltött alakot, amelyeket ezt követően a hivatalban lévő parlament konszenzussal fogadott el és hirdetett ki. Ez meglehetősen gyors ütemben zajlott már az 1990. március–áprilisi demokratikus választások előtt is. Az új törvényeket – többek között az Alkotmányt, amelyet 1949-es elődjéhez képest radikálisan módosítottak, és minden részletre kiterjedően hozzáigazítottak a demokratikus alkotmányosság általa betöltendő feladatához – alapos parlamenti vitákat követően léptették hatályba. Mindeközben szem előtt tartották az olyan igen sürgető kérdések és alapelvek szoros menetrendjét, mint a jogállamiság, a szociális piacgazdaság, az új alkotmányos kormányzás, a határon túl élő magyarok emberi, politikai, gazdasági és kulturális jólétének alakulásáért vállalt aktív felelősség, valamint a nemzeti kisebbségek államalkotói státusza, az Alkotmánybíróság létrehozása, az új pártok törvényes tevékenysége, a büntető törvénykönyv korszerűsítése és a szabad választások megfelelő lebonyolítása.

A posztkommunista erők és a demokrata pártok közötti küzdelem és párbeszéd tovább folytatódott az 1990 májusában megalakult új parlamentben csakúgy, mint más politikai küzdőtereken. Ennek során egyre növekvő sikereket tudhattak magukénak az új demokratikus erők és az olyan alkotmányos törvényekre vonatkozó elgondolásaik, mint pl. a helyi önkormányzatok, a nemzeti és etnikai kisebbségek, az ingatlanok visszaszolgáltatása az egyházak felekezeti, oktatási és szociális szolgálatai számára, a társadalmi szervezetek, például a szakszervezetek szerepe, a gyülekezési jog, a munkabeszüntetés joga, a sajtószabadság és az emberi jogok alkotmányos garanciái.

Voltak mindamellett olyan alapelvek és kérdések, amelyekről az új demokrácia politikai szereplői nem tudtak egyetértésre jutni sem a parlamentben, sem nyilvános viták során. Ilyen volt nevezetesen a kommunista rendszer idején a nemzet és a polgárok ellen elkövetett büntetendő magatartásért való felelősségre vonás, és a korábbi egypárti politikai elit leváltása és kizárása a jövőbeli politikai hivatalokból.

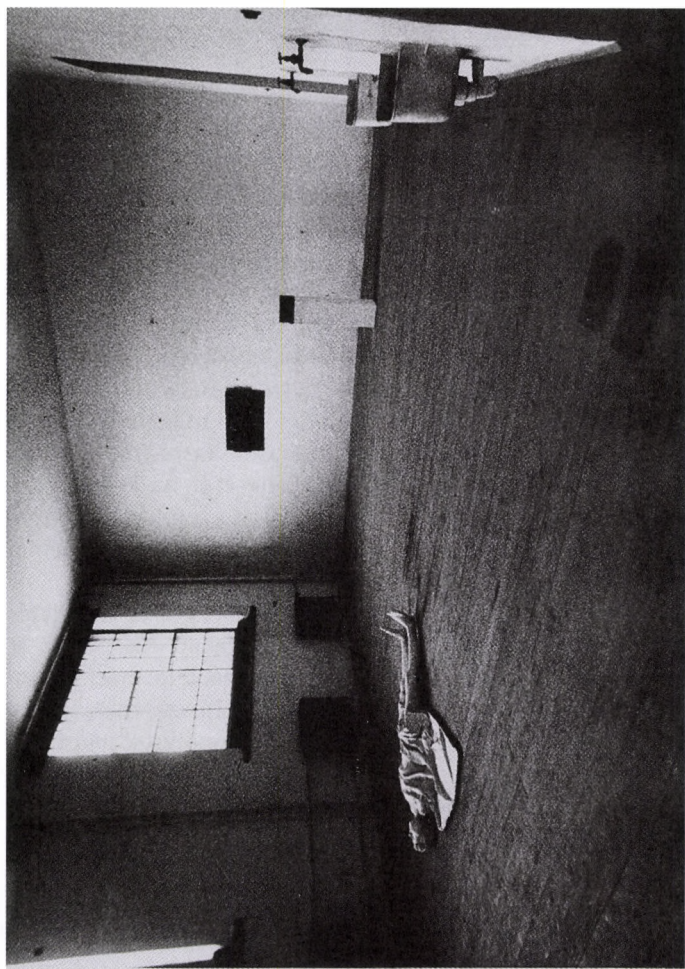
A demokratikus kormányzás első esztendejében fontos lépéseket tettek a Varsói Szerződés és a KGST felszámolására, valamint a szovjet csapatok kivonására, amely hivatalosan 1991. június 30-án fejeződött be. Ezáltal Magyarország majdnem 50 év után visszanyerte függetlenségét és teljes szuverenitását.

A biztonság és stabilitás terén támadt űr betöltésére az új demokráciák kölcsönös kétoldalú stabilitási megállapodásokat kötöttek, és kialakították nemzeti védelmi és biztonsági intézményeiket.

Különböző lépésekkel és döntésekkel készítették elő és támogatták többek között Magyarország csatlakozását a NATO-hoz és az Európai Közösséghez.

A legfőbb alkotmányos változtatások keresztülvitelét Magyarországon fontos történelmi esemény előzte meg: egy Máltánál állomásozó hadihajón Gorbacsov szovjet és Bush amerikai elnök a világ jobb jövője szempontjából döntő fontosságú találkozót tartott, majd a szovjet szóvivő 1989. december 3-án kijelentette: „A hidegháború ma délután 12 óra 45 perckor véget ért.”

Az első demokratikus parlament regnálásának idején (1990–1994) temérdek, meglehetősen színvonalas jogszabályt fogadtak el, hogy meghatározzák és megvédelmézzék

az alapvető polgári szabadságjogokat, és lefektessék a piacgazdaság alapjait.

Törvényeket léptettek életbe a tulajdon szabadságáról és védelméről, a hatékony szociális piacgazdaság kialakulásának elősegítéséről, a szabad vállalkozás jogáról és a gazdasági verseny szabadságáról, a befektetések és a banki tevékenység, a gazdasági társulás és együttműködés ösztönzéséről, a szabad bel- és külkereskedelemről, valamint a szabad gazdálkodásról – akár önállóan, akár önkéntes társuláson alapuló szövetkezetekbe tömörülve.

Törvényeket és kormányrendeleteket fogadtak el a privatizációról annak érdekében, hogy segítsék az államilag irányított tervgazdaságot egy alapvetően magántulajdonon alapuló gazdasággá alakítani; a tulajdonviszonyok rendezéséről és adott esetben kárpótlás fizetéséről; az államosított tulajdon visszaszolgáltatásáról, továbbá azok kárpótlásáról, akiket a kommunista rezsim az élet és a szabadság legnemesebb emberi értékeitől fosztott meg.

Szólnunk kell még a szólásszabadságot és a kutatás szabadságát, a tulajdonjogot, a haza szabad elhagyását és az oda való szabad visszatérést, a szabad információáramlást, a magas színvonalú oktatáshoz való hozzáférést, továbbá az oktatási intézmények alapítására vonatkozó jogot szavatoló törvényekről és intézkedésekről, amelyek azt a célt szolgálták, hogy eleget lehessen tenni a keresztény Európától örökölt tudás és erkölcsi nevelés iránti időszerű igénynek – hogy a nemzet mindezekbe az irányokba szabadon bontakozhasson ki.

Ha mérleget vonunk, mi mindent tettek politikai atyáink és tett saját nemzedékünk a történelem és a mi Urunk által ránk ruházott felelősségteljes feladat teljesítéséért, ti. hogy elkezdjük és végigvigyünk egy ígéretes és békés magyar forradalmat, arra a – valószínűleg jogos – következtetésre juthatunk, hogy egészen jó munkát végeztünk. Ezt az örökséget az új és eljövendő generációk minden bizonnyal

érdemesnek fogják találni arra, hogy együtt éljenek vele, és hogy annak sokat ígérő elgondolásai és tanulságai alapján igyekezzenek jobbá tenni a világot. Ez akkor is, vagy talán annál inkább igaz, ha a forradalom sok tevékeny résztvevője nehezen járható vagy kimondottan rossz utakon és irányokba indult is el, és ha az újonnan bekövetkező fejlemények a stratégiák és vívmányok újragondolását tehetik is szükségessé – mindez együtt alkotja azt az örökséget, amely szándékunk szerint a legjobb célokat szolgálja.

MÁDL FERENC

Jegyzetek

Ez az írás Emil Constantinescu volt román elnök (1996–2000) felkérésére született. Ez az első megjelenése.

¹ Idézet a kormányprogramot ismertető beszédből (forrás: MTI).

² Május 22-én hangzott el a beszéd, megválasztásra és az eskütételre csak a 2. ülésnapon, 23-án került sor, ezért idevettem a dátumot (forrás: MTI).

MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZI HÁTRÁNYAI

A magyarok „nem is az éghajlat kedvéért” jöttek háborús időkben Amerikába – emlékeztette száműzött-társait elhíresült szavaival Molnár Ferenc a New York-i Plaza Hotelben 1944-ben. De vajon oda, ahol most élnek, az éghajlat kedvéért jöttek a magyarok? Háborúk, támadások, felkelések, megszállások és (talán mindenekelőtt) békeszerződések rajzolták át meg át az ország térképét az első magyarok letelepedése óta eltelt évszázadok során. A végeredmény? Ez az etnikailag, kulturálisan és nyelvében minden szomszédjától különböző, rendkívül intelligens nép most egy laposan elterülő síkságon lakik, amelynek természetes védelme elenyésző (lovassapat vagy tankhadosztály általi lerohanásra épp ideális), és nem kevesebb, mint nyolc határszomszédjának legalább a fele etnikai vagy irredenta indíttatású vitában áll Magyarországgal. Amikor az ismert magyar kabarétréfában megkérdezik a honfoglaló fejedelmet, miért éppen ide vezette népét, némi bizonytalankodás után ő sem tud jobb érvet, mint hogy „szélvédett” a hely. De mi lehet a valódi oka, hogy a magyarok, Európa egyik legokosabb népe éppen itt vert tábor? (Akkor mégis az időjárás?)

Az e kérdésre választ kereső külföldi merüljön csak el bátran Paul Lendvainak a honfitársai történetéről írt mélyreható *Magyarok* c. művében, amely a beszédes *Kudarcok győztesei* alcímet viseli. (Magyarul a Helikon Kiadó gondozásában jelent meg 2009-ben.) A nemrég lezárult évezredben a magyarok figyelemre méltó ügyességre tettek szert a

földrajzi hátrányok leküzdésében. Túléltek háborúkat, polgárháborúkat, támadásokat, gyarmatosítást és megszállást – és bámulatra méltóan mindig visszatáltak eredeti önmagukhoz. Aligha lehet a véletlen műve, hogy Houdini magyar származású volt. Persze dehogynem, a véletlen műve, ám ezzel együtt a magyarok földrajz és történelem nagy szabadulóművészei. Kíváncsian várjuk hát, hogyan szabadulnak majd jelenlegi geopolitikai helyzetük béklyóiból!

Az örök kérdés egy csapásra igen égetővé vált. 1989-ben a nemzeti biztonság és stabilitás torz mását (visszatekintve) bámulatos könnyedséggel váltotta fel egy másik, jobb struktúra. Az 1989-től 2008-ig terjedő időszak ma egy külön, lezárult korszaknak tekinthető: ez az ún. hidegháború utáni világ. Mivel benne éltünk – a jelenre mindig jellemző bizonytalanság miatt –, ez a világ olykor igen instabilnak és veszedelmesnek tűnt. A gazdasági „sokkterápiával” együtt járó valóságos szenvedés, a demokratikus piaci reformokkal való populista szembeszegülés, a privatizációk körüli korrupciós botrányok; a régi kelet-európai nómenklatúra új kapitalistaként való „újjászületése”; a politikai hatalom leleményes átmentése az (épp hogy csak) „posztkommunista” pártokba; a mindebből következő morális kiábrándulás az új *status quó*ból – hogy csak néhányat említsünk a gondolatainkat egykor betöltő problémák közül.

Visszatekintve azonban úgy látszik: a hidegháború utáni világ a stabil haladás korszaka volt. Nagyon leegyszerűsítve: a NATO és az Európai Unió bővítése kiterjesztette a Nyugat szabadságát, biztonságát és jólétét Kelet- és Közép-Európára. A félelmek, melyek szerint a posztkommunista Európát határviták, szélsőségek, antiszemitizmus, etnikai konfliktusok és irredentizmus fogják feldúlni – az atlanti körön kívül eső volt Jugoszlávia jelentős kivételével – túlságosan borúlátónak bizonyultak. Az atlanti struktúrák jelenléte – és kezdetben ez sokkal inkább a NATO-t, mint az

EU-t jelentette – máshol mindenütt biztonsággal elhárította a veszélyeket, és ösztönzőket kínált a demokratikus és piaci reformok számára. Ugyanez Nyugat-Európában 1949-től fogva ment végbe, amikor a NATO és az amerikai csapatok jelenlétével támogatott Marshall-terv szavatolta: egyetlen nemzet sem fenyegetheti szomszédait, és mindannyian remélhetik, hogy részesülnek a viszonylag nyitott atlanti gazdaság jótéteményeiből.

1949 bizonyos tekintetben hasznos főpróba volt 1989-re. Persze tagadhatatlan, hogy egyes nemzetek mindkét esetben jobban hasznukra tudták fordítani az atlanti struktúrák nyújtotta gazdasági lehetőségeket, mint mások. Nyugat-Németország megelőzte Nagy-Britanniát az 50-es években; Lengyelország és Csehország elhúzott Magyarországtól az elmúlt két évtizedben. Magyarország viszonylagos veresége magyarázatra szorul. Vajon pusztán véletlenszerű politikai kudarcoknak volt betudható? Vagy azért történt így, mert Magyarország nem tudott felmutatni olyan államférfit, aki gazdasági téren a lengyel Leszek Balcerowicz vagy a cseh Václav Klaus előrelátásával és eltökéltségével dicsekedhetett volna? Talán az volt az oka, hogy a magyarországi enyhébb „gulyáskommunizmus” puhábbra főzte az embereket, mint annak nyersebb lengyel vagy cseh változata, és olyan választókat eredményezett, akik nem szívesen áldozták fel alacsony szintű gazdasági biztonságukat a nagyobb piaci nyereség reményében? Alighanem mindhárom tényező közrejátszott. De Magyarország kudarca végeredményben akkor is csak viszonylagos.

A hidegháború utáni időszak előrehaladtával mindahány új piaci demokrácia valódi gazdasági gyarapodást tudott felmutatni, új közép- és igazi vállalkozói rétegek alakultak ki. A demokrácia minden egyes békés kormányváltással egyre mélyebb gyökeret eresztett. A posztkommunista nómenklatúrák befolyása pártjaik méretével együtt

zsugorodott, néha akár egyik napról a másikra, vállalataikat pedig más vezetőkre bízta, vagy elnyelte őket az Európai Unió kiterjedtebb piaca. Az e tendenciákon nyugvó belföldi stabilitás a Nyugat hidegháborús győzelmére alapozott és a NATO által védelmezett euroatlanti világ nemzetközi stabilitását tükrözte. Európa stabilitására egyedül Oroszország jelenthetett veszélyt. De Oroszország – az energia és a fegyverkezés kivételével – minden téren gyenge hatalomnak bizonyult. Ráadásul a békepartnerségben a NATO kvázi-szövetségese volt. E geopolitikai kontextusban Magyarország földrajzi gyengeségei legrosszabb esetben apró helyi nehézségeket, legjobb esetben kitűnő kereskedelmi és idegenforgalmi lehetőségeket rejtettek magukban.

Röviden, a hidegháború utáni világ a nagyarányú gazdasági és társadalmi fejlődés korszaka volt (egyébként Európán kívül csakúgy, mint Európában), jó okot adva a derűlátásra. Két évvel ezelőtt, 2008-ban azonban ennek kurtán-furcsán vége szakadt.

A korszak különös, öngyilkosságra hajazó halálára utaló baljós előjelek visszatekintve már könnyen felismerhetők: Vlagyimir Putyin felemelkedése a Szovjetunió iránti nosztalgiahullám hátán; az egyre mélyülő szakadék az Egyesült Államok és a „vén” kontinens között, amely különösen az iraki háború diplomáciai előkészületeiben mutatkozott meg; Franciaországnak – mindenkori kormányától függetlenül – az atlantizmus irányában táplált szűnni nem akaró ellenszenve, amelyben reménye sem lehet a dominancia megszerzésére; a pacifizmusban, gazdasági erőben és Amerika-ellenességben gyökerező nemzeti identitás irányába végbemenő kulturális fejlődés a német politikában; valamennyi európai ország egyre növekvő függősége az orosz energiától; a közép- és kelet-európai kormányok elkeseredett törekvése, hogy szilárd és szoros szövetséget tartsanak fenn az USA-val, mintegy az orosz revansizmus elleni biz-

tosítékként; az iraki háború számtalan negatív hatása, különösen a nyilvánvaló ellentmondás az európai muzulmán bevándorlók és a „terror elleni háború” európai támogatósa között; az a visszatetszés, amelyet az átlageurópaiban a nemzeti szuverenitásnak Brüsszel javára történő további csorbítása keltett, és amely bármiféle valóságos európai „démosz” hiányából fakad; és végül a tény, hogy Washington a fékevesztett kormányzati kiadások finanszírozásában túlzott mértékben hagyatkozott a monetáris terjeszkedésre és az amerikai kötvényekbe történő kínai befektetésekre.

Míndezek (és más fejlemények) 2008-ban két eseményben csúcsoodtak ki: Oroszország augusztus 7-én megtámadta Grúziát, a Lehman Brothers pedig szeptember 15-én összeomlott – ezek a hidegháború utáni korszak végét jelző mérföldkövek. Mindkét eseményt kisebb-nagyobb mértékben a nyugati kormányok idézték elő. A Grúzia ellen intézett támadást csak néhány hónappal megelőzően a NATO nem nyitotta meg kapuit Grúzia és Ukrajna előtt – vagyis az oroszok biztosak lehettek abban, hogy nem kell komoly nyugati megtorlástól tartaniuk abban az esetben, ha konfliktust generálnak. A Lehman Brothers bukását megelőzően már mások is [a Long Term Capital Management és a Bear Stearns] rászorultak jelentős tőkeinjekcióra. Ám ezt követően nem tettek semmit a költségvetési, monetáris vagy szabályozási politika megváltoztatásáért, ami jelezte volna a piacoknak, hogy kezelik az összeomlások mélyén meghúzódó pénzügyi túlkapások problémáját. Az tehát, hogy veszni hagyták a Lehmant, korántsem a stabilitás helyreállítása iránti konok eltökéltségről, csak egy újabb fajta tehetetlenségről árulkodott.

Amikor végül bekövetkezett, a maga nemében mindkét kudarc azt jelentette, hogy a hidegháború utáni rend Európában többé már nem szent és sérthetetlen, és a szabadkereskedelem és a szabad tőkemozgás liberális rendszerét fogják támadások érni. Az események súlyos károkat

okoztak a posztkommunista Európa fejlődő piacgazdaságainak. Emellett aláásták a nyugati elit morális és intellektuális önbizalmát, egyúttal az együttműködés atlanti struktúráinak korrodálódását is okozva.

Az események ilyenén alakulásával az embernek olyan érzése támadt, hogy a korábban erős intézmények és tiszteletben tartott elvek hirtelen romlásnak indultak és széthullottak. Az orosz támadás után néhány nappal Nicolas Sarkozy francia elnök az Európai Unió képviselőjében Moszkvába sietett a grúzai válság rendezésére, mielőtt még az amerikaiak és a NATO bekapcsolódhattak volna a tárgyalásba, súlyosabb bírálatnak adva hangot. Sarkozy megállapodásra jutott Moszkvával, amelynek értelmében elfogadták Grúzia részleges annektálását, cserébe a részleges visszavonulás orosz ígéretéért – ezt az ígéretet Moszkva sosem váltotta be teljesen. Amennyiben helyes lenne az Amerikáról alkotott hagyományos elképzelés, és az egy hobbesi világban Marsként, míg Európa nemzetközi szabályok által irányított Vénuszként működne, épp az európaiaknak kellett volna hevesebben tiltakozniuk az amerikaiaknál a nemzetközi szabályok ez igen szembeszökő megsértése láttán.

Voltak is, akik megtették. A következő év júliusában 17 prominens közép- és kelet-európai vezető nyilatkozott úgy: „Számos országot mélyen zavart, hogy látta az atlanti szövetséget tetlenül állni, amikor Oroszország megsértette a Helsinki Záróokmány, a Párizsi Charta elveit, és egy olyan ország területi integritását, amely a NATO békepartnerségi programjának és az Euroatlanti Együttműködési Tanácsnak is tagja – mindezt pedig arra hivatkozva, hogy határai mentén megvédi saját érdekszféráját.” [http://neb.kezek.hu/ Nyílt levél az Obama-adminisztrációhoz Közép- és Kelet-Európából (*Gazeta Wyborcza*, 2009. július 15.). Magyarul: *Nemzet és Biztonság*, 2009. október (8. szám) 76–82. o., RácZ András fordítása.] E panaszt egy Barack Obamának címzett nyílt levélben tették közzé, amelyben arra kérték az amerikai

elnököt, hogy külpolitikájában ne hanyagolja el Európa keleti felének érdekeit, értékeit és támogatását. E levelet azonban rögtön egy újabb nyilvános megszólítás követte, amelyben Gerhard Schröder volt német kancellár fejezte ki abbéli reményét, hogy az Obama-adminisztrációt a korábbi levél semmilyen módon nem fogja befolyásolni. És bár Schröder már nem tagja a német kormánynak (hanem a Gazprom alkalmazásában áll), a Merkel-kormány Oroszország- és Kelet-Európa-politikája nem sokban tér el az elődje által felvázolt geopolitikai irányvonalától. Az orosz–német kapcsolatok békés gazdasági felszínét alig borzolta fel Oroszország önkényes, neoimperialista fellépése.

A 2008-as pénzügyi válság okait és következményeit itt csak dióhéjban tárgyalhatjuk. Elég az hozzá, hogy az okok számosak – Kína valutaárfolyam-politikája, amely jelentős készpénztöbblettel árasztotta el a világ pénzpiacait; Washington erőfeszítései, hogy a recessziót monetáris terjeszkedéssel próbálja visszaszorítani; a bankokra gyakorolt erős politikai és jogi nyomás, hogy mérsékeljék a szegény és kisebbséghez tartozó kölcsönigénylők jelzálogterheit; a még kitalálói által sem teljesen értett bonyolult matematikai bűvészkedésen alapuló pénzügyi innovációk; a pénzügyiszolgáltatás-ipar szabályozásának botrányos kudarca (nem pedig hiánya); a leplezetlen csalás. A legtöbb kormány és a politikai baloldal a válságért csipőből a szabályozásnak a Reagan és Thatcher politikájából fakadó hiányát okolta. Ez téves, sőt mi több, hihetetlen érvelés volt, ugyanakkor árulkodó is. Jó példája Rahm Emanuel velős mondásának, miszerint egy jó válságot nem szabad elveszteni – ezt a leckét Magyarország szocialista kormánya is megszívlelte, és nem volt rest saját pénzügyi tékozlását és a magyar jelzálog-tulajdonosok húsbavágó problémáit az amerikai bankokra kenni.

E félrevezetés-bizniszben (megint csak) Sarkozy elnök járt az élen „az állam visszatért” kijelentésével. Az állam persze eddig sem tűnt sehová. Ám az Európai Unió államok

feletti állama már nemcsak arra törekszik, hogy szabályozási hatáskörét kiterjessze az európai pénzügyi szolgáltatósokra (beleértve a krízis során valódi értéküket megmutató pénzeszközöket is), hanem azon mesterkedik, hogy másokkal egyesítve erőit globális rendelkezéseket dolgozzon ki a szabad tőkeáramlásra világszerte. Az USA még ellenáll. Elvesztette azonban első számú globális pénzügy-politikai szövetségését, Nagy-Britanniát, amely jelenleg az EU Brüsszelből diktált pénzügyi regulájának van alávetve (hiába London Európa fő pénzügyi központja).

Amikor az egyik világrend széthullik, a másik elkezd formát öltetni. E korai időszakban a számunkra előkészített „globális kormányzásról” még csak fel-felvillanó képeket láthatunk. Sarkozy elnök, e kialakuló világrend boszorkányinasa az elmúlt időszakban hiperaktívan ügyködött az együttműködés új formáinak kialakításán, amelyekkel a hidegháború utáni világ atlanti struktúrái felválthatók. Október közepén Deauville-ben Medvegyev orosz elnökkel és Angela Merkel német kancellárral találkozott, hogy egy összeurópai védelmi építmény létrehozásáról tárgyaljanak – és az összeurópai természetesen azt jelenti, hogy Amerika kizárva. Sarkozy azt is beharangozta: amint Franciaország kerül a G20-ak elnöki székébe, sürgetni fogja, hogy új globális pénzügyi intézményrendszer lépjen a Bretton Woods-i szisztéma helyébe, amelyben az USA a domináns hatalom és a dollár a világ tartalék valutája. Úgy tűnik, az atlanti világ liberális piacától visszavonhatatlanul egy, először a pénzügyi szolgáltatások, azután a kereskedelem terén szigorúbban szabályozott rendszer felé sodródunk. E rendszerben a kormánykerék világszinten a demokratikus kontrolltól távol eső, ugyanakkor az intervencionista-korporatista hajlandóságú nagyobb kormányok és transznacionális szervek igényeit kielégíteni készséges intézmények kezében lesz.

Ez nem tűnik ideális felállásnak egy Magyarország méretével és elhelyezkedésével megáldott ország számá-

ra. Kevésbé lesz biztonságban egy, a NATO helyett olyan összeurópai biztonsági rendszer égisze alatt, amelynek Oroszország is része. Kevésbé lesz virágzó, mint egy olyan világkereskedelmi rendszerben lehetne, amelyben a kereskedelmet, a tőkemozgásokat, a határokon átnyúló adókat és a valutaárfolyamokat az ENSZ-nek megfelelő pénzügyi szervezet szabályozza. Hogyan védheti meg Magyarország az érdekeit a legjobban egy ilyen világban?

Végére is minden nemzet leginkább saját magára számíthat. Ezért a magyaroknak ellen kell állniuk a transznacionális szervek, az Európai Unió és a „progresszív” értelmiségieknek a hazafiasság leértékelésére, sőt démonizálására irányuló folyamatos nyomásának. A hazaszeretet fontos tényező egy nemzet megerősítésében és a – háborús vagy pénzügyi szempontból – nehéz időkön való átsegítésében. Paul Bureau-t, a Londonban élő száműzött osztrák gazdasági írótlenyűgözte, ahogyan a közönséges brit polgárok kigyózó sorokban álltak a bankok előtt, hogy adományaikkal támogassák a kormányt az országnak az 1931-es pénzügyi válságon való átsegítésében. Stanley Baldwin brit miniszterelnök magánvagyonának egyhatodával járult hozzá Nagy-Britannia 1914-18-as háborús adósságának kifizetéséhez. Egy tisztességes és tiszteletre méltó magyar hazafiasság életre keltése a nemzet történelmében rendelkezésre álló gazdag hagyományból nem volna nehéz feladat. A 2000. évi budapesti millenniumi kiállítás a megmondhatója. Mi volna, ha megismétnélék, ezúttal országszerte?

Ám Magyarország, akármilyen hazaszerető legyen is, nem Svájc, ahol a nemzet védőszentje maga a pénz, nem beszélve az Alpok kínálta „katonai szövetségről” bármilyen ellenséggel szemben. Magyarországnak – háborúban, gazdaságban – szomszédaira kell támaszkodnia –, elsőként Lengyelország, Csehország és Szlovákia megszilárdult piaci demokráciájára, majd a volt kommunista országoknak a balti államoktól Kelet-Európán át a Balkánig húzódó sorára. Ezek-

nek a nemzeteknek nemcsak biztonsági és gazdasági érdekei közösek. Amint a közép- és kelet-európai vezetők 2009. júliusi leveléből is kiviláglik, közös a fenyegetettségéről alkotott felfogásuk és liberális demokratikus meggyőződéseik sora (mely utóbbit egyre több országban megerősítette a poszt-kommunista baloldal hatalomból való menesztése). Ezen országok közül Észak-Európában és a Baltikumban Lengyelország a vezető, amely erős szövetséget kötött Svédországgal, hogy közösen segítsék Ukrajnát, Grúziát és más keleti partnerségbeli országokat. Magyarország betölthetné ugyanezt a vezető szerepet Dél-Európában és az Adrián. Ehhez azonban az kell, hogy Magyarország az etnikai és irredenta viták utolsó maradványait is elsimítsa szomszédaival, még hozzá baráti hangnemben. Szerencsére Orbán Viktort bizonyított hazafiassága alkalmassá teszi a helyzet ilyen rendezésére anélkül, hogy a gyengeség vádját idézné vele a fejére (és nem mellesleg arra is, hogy a radikális jobboldal támogatottságát visszaszorítsa egy számjegyre, mint legutóbbi hivatali ideje alatt volt).

Milyen erős plusz védelmi vonalat jelent az Európai Unió Magyarország számára? Életbevágó ráébredni, hogy az EU nem vallás, nem új nemzet, nem nagybetűs, idealista ügy, sem a tisztesség záloga; az EU politikai küzdőtér, ahol Magyarország határozott fellépéssel megvédheti saját és regionális szövetségesei érdekeit. Kereskedelmi és gazdasági kérdésekben Magyarországnak az az érdeke, hogy biztosítsa: a kereskedelem olyan szabad, a közös szabályozás olyan enyhe, az adó mértéke olyan alacsony, amennyire óvatosan és józanul csak megengedhető. Ilyen feltételek mellett az EU beválhat Magyarország számára, kiterjedt kormányközi biztosítótársaságként funkcionálva, amely segíti a tagállamokat az előre nem látható kockázatokkal megbirkózni – mint amilyen például most az Északnyugat-Dunántúlon pusztító iszapömlés. Azonban az EU-val kapcsolatban veszélyek is fennállnak, amelyeknek nem árt, ha Magyarország tudatában van;

el kell kerülnie például az euróövezethez való csatlakozást, ameddig csak lehet, talán örökre. Az ír és a német példából világosan látszik, hogy az eurózóna haszonélvező nemzeteknél a valutaárfolyamok rugalmassága híján komoly defláció következik be, míg a befizetőket arra kényszeríthetik, hogy támogassák gyenge szomszédait. Az euróhoz való csatlakozás elhalasztásának ügye létfontosságú egy olyan nemzet számára, amely éppen csak kezd megszabadulni az eladósodás súlyos terheitől. Így Magyarország szövetségesekre fog relyni azon tagállamok – rendszerint a perifériára eső országok, mint Portugália, Dánia, a balti államok, Lengyelország és mindenekelőtt az Egyesült Királyság – körében, akiknek közös érdeke, hogy szembeszegüljenek a francia-német dominanciával, az adóknak és szabályoknak (az új piaci demokráciák versenyképességét fenyegető) harmonizálásával, és a politikai integráció további mélyítésével.

A politikai integráció egy meghatározott formája különösen káros lehet a magyar érdekekre nézve – és ez a NATO-n kívüli európai védelmi és biztonsági struktúra irányába történő elmozdulás. Ez az ötlet javarészt az USA és az európai centrum között egyre mélyülő ellentétből táplálkozik, illetve az Amerika-ellenesség térnyeréséből az európai politikában. Ez elkerülhetetlenül gyengítené a NATO szerepét, amely másként az európai biztonság legfőbb védőbástyája. És az orosz politika, amelynek bizonyos formáját Sarkozy elnök is napirendjére tűzheti, igen közeli rokonságban áll a „közös európai ház” szovjet elgondolásával.

Kell-e fejtegetni, milyen komoly hátrányba kerülne Magyarország egy olyan védelmi struktúrában, amelynek nem tagja az Egyesült Államok, tagja viszont Oroszország? Mintha rókát küldenénk a tyúkólba, míg a gazda a tenge-

rentúlon vakációzik. Ezt nemcsak magyar vezetők ismerték fel, mint Orbán Viktor miniszterelnök is; a tavaly júliusi levél bámulatra méltó világhírességgel megmutatta, hogy Közép- és Kelet-Európa szinte teljes politikai vezetése is. Magyarország érdeke végső soron tehát az, hogy vezesse regionális szövetségeseit – és (az EU-n belül és kívül) együttműködjön „perifériás” szövetségeseinek tágabb csoportjával – mint Lengyelország és Nagy-Britannia – annak érdekében, hogy támogassa a NATO keretén belüli transzatlanti szövetséget, sőt, ahol lehetséges, annak a védelmen kívüli területre való kiterjesztését. E szövetségben félelmetes potenciál rejlik.

Ugyanakkor fennállhat egy előreláthatatlan akadály. A jelenlegi körülmények között az amerikai politika érthető módon a hazai gazdasági problémák orvoslására összpontosít. Még inkább érthető az Afganisztán ügyében az európai szövetségeseikkel szembeni türelmetlenség. Ennélfogva könnyen kísértésbe eshet mindhárom politikai erő (a demokrata, a republikánus párt és a Tea-Party), hogy vállrándítással intézve el az ügyet arra bátorítsa Európát: oldja meg problémáit az USA segítsége nélkül. Lehet, hogy egyenesen örülnének is, ha a NATO-t fokozatosan felváltaná a KBVP (Európai Közös Biztonsági Paktum), ezáltal mintegy osztozva a terheken. És való igaz, hogy hasonló érvelések egyre gyakrabban hallhatók Washingtonban. Persze az atlanti világ a „libertárius” Amerikára és a „korporatista” Európára való felosztásának nincs sok értelme sem geopolitikai, sem geogazdasági szempontból egy olyan kontextusban, ahol a teljesen más ideológiákkal és szemléletmóddal rendelkező Kína és India van feltörekvően. Az atlantizmus pártolására tett felhívás ezért éppúgy szól az amerikai, mint az európai közvélekedéshez. A magyarok pedig, akik kicsiny, de magasan kiemelkedő diaszpórával rendelkeznek a nyugati világban mindenhol, jó helyzetben vannak, hogy kiálljanak az ügy mellett.

Nagy tétek forognak kockán. A hidegháború utáni világ még nem nyugszik biztos alapokon. Jövendő formája még képlékeny. És tapasztalatból tudjuk, hogy Európa az amerikaiak nélkül minden pillanatban komoly bajba sodorhatja magát.

Elvégre nem az éghajlat kedvéért jöttek ide.

JOHN O'SULLIVAN
(Kazanlár Szilvia fordítása)

FELJEGYZÉSEK EGY VÖRÖS BOLYGÓRÓL

Magyarország történetének legsúlyosabb vegyi katasztrófája

Az igazat megvallva sosem kedveltem különösebben Ajkát. Egy volt a kis iparvárosok közül, amelyeken átvezetett az utam, amikor a Balaton kies toszkán tájat idéző dimbes-dombos északi partjáról barátaimhoz indultam látogatóba, a Duna, a Rába és a Mosoni-Duna partján amestiztként tündöklő Győrbe. Ajka úgy él emlékeimben, mint a körforgalmak és a kommunizmusból visszamaradt panelházak városa, ahol régi gyárépületek és új bevásárlóközpontok terpeszkednek temetőkkal pettyezve.

Így aztán nem voltam felkészülve lakóinak kedvességére, a lépten-nyomon tapasztalt szolidaritásra és vendégszeretetre Magyarország történetének legsúlyosabb vegyi katasztrófájának közepette.

A szerencsétlenség délben sújtott le, 2010. október 4-én, hétfőn. Rauch Józsefet, a helyi tűzoltóállomás parancsnokát a rendőrség hívta telefonon. „Úgy tűnik, valami szivárog a tározókból” – tájékoztatták. „Jobb lesz, ha megyünk, és megnézzük” – mondta embereinek. Mind a kilenc emberével indult el, két tűzoltókocsival. Az Ajkáról Devecserbe vezető enyhén lejtős utat jobb kéz felől mintha dombok szegélyeznék, ám ha tüzetesebben megnézi az ember, észreveheti, hogy azok formája túlságosan is szabályos, lejtése túl meredek – ezek valójában vörös- és szürkeiszappal, 50 év timföld- (azaz alumínium-oxid) gyártásának melléktermékeivel teli tározók. A timföld egykor a Szovjetunió kohóiba vándorolt hadiipari felhasználásra. Jelenleg a vállalat számos vásárlója közé tartozik az amerikai hadsereg is,

bár igaz, hogy manapság békésebb termékek – fürdőszobai csempe, megerősített műanyag – gyártására is sok anyagot felhasználnak.

Rauch József és csapata szeme elé ijesztő látvány tárult, amint az összesen tizenegy zagytározóból álló sor végéhez értek. A 10-es számú tározó északnyugati sarkából vörös-iszap-áradat zúdult több méter vastag sugárban Kolontár felé. E 800 lelket számláló falu idős lakói éppen csirkéiket etették, teregették a tiszta ruhát, vagy zömök, egyszintes parasztházaik tűzhelye fölé hajolva az ebédet kevergették. A vörös áradat java a mezők nyílt terepén át az átszakadt tározótól alig egy kilométerre lévő falura zúdult. Után parkoló autókat, kerítéseket, gazdasági épületeket sodort el az ár, falak omlottak össze. Fekete Roland és felesége, Niki a Malom utcában laktak – a katasztrófának leginkább kiszolgáltatott részek egyikén. Két kutyájukat sikerült kimenekíteniük, a harmadik elsodródott a gyerekek ugrálóasztalával és az udvarbeli gazdasági épületekkel együtt. Két, 6 és 8 éves gyermekük szerencsére Ajkán volt, iskolában. Néhány házzal lejjebb egy idős asszony integetett kétségbeesetten ablakából szomszédainak, amint egészen a nyakáig ellepte a szobába beözönlő sárfolyam. Őt az ablakon keresztül menekítették ki. Voltak, akik a katolikus templom dombjára kapaszkodtak fel. A levegőből nézve olyan volt a látvány, mintha valaki egy zöldellő völgyre óriási vödör vörös festéket zúdított volna alá. Egy másik házban édesanyja karjaiból ragadott ki az ár egy tizenöt hónapos csecsemőt. „Kötelekkel kötöttük magunkat össze, és megpróbáltunk eljutni az általános iskoláig” – meséli Rauch József tűzoltóparancsnok. Láta, amint egy fiatalember autójával a Kossuth utcán áthajt a Torna-patak felett ívelő hídon, hogy segítsen a túlsó parton rekedt embereken. De az autót messzire, a földekre sodorta az áradat, a férfi meghalt.

Akárcsak a New York-i ikertornyokat ért szeptember 11-i támadás során, Kolontáron is a tűzoltók lettek a nap

hősei. Az iskolából a gyerekek a tűzoltók vállán jutottak biztonságos helyre az örvénylő áradaton át. A pusztítás a Torna-patak túlsó partján még szörnyűbb volt. Ott emelet, padlás híján az emberek a szobában álló asztalokra másztak fel, ha maradt rá idejük, mielőtt az ajtón betóduló iszap elérte volna őket. Az emberek siratták állataikat, a kutyák nyüszítettek az udvarban, amint elsodorta őket az iszapáradat. A kikötött állatoknak esélyük sem volt. A szabadon lévők közül néhányan megmenekültek.

Kolontár után a vörös ár elérte Devecser 5400 fős települését is, majd zúdult tovább lefelé a Torna-patakkal a Marcalba, sértetlenül hagyva legalább a Magyarország legjobb fehérbortermő vidékei közé számító Somló furcsán lapos tetejű hegyét.

Érkezésemkor, kedden, a szerencsétlenséget követő napon utam Devecserbe vezetett. Az első dolog, amire felfigyeltem, az volt, hogy a település mellett elhaladó főutat vörösre festette a kármentésen dolgozó járművek kerekéről lepergő iszap. Ezután, a vasúton átvágva belekápázott a szemem a végérvényes pusztulás vigasztalan látványába. A házak falát középtájjig vörösre festette az iszap. Az utak, az udvarok, a benzinkút, a vendéglő – az egész város vöröslett. Kisvártatva esni kezdett. Elhaladtam egy nehéz emelőkkal felszerelt katonai konvoj, előtte mentőautók mellett. Aztán egy katonákkal, tűzoltókkal és mentőkkel teli várost láttam. Olyan volt, mint Horvátországban 1991-ben vagy Boszniában '92-ben, a háború kezdetén. És mindenütt, akárcsak háborús időkben, az út mentén csoportokba verődött helyiek beszélgettek fojtott hangon, igyekezték feldolgozni a feldolgozhatatlant.

Továbbhajtottam Kolontárra, vissza a völgyben. Az út mindkét oldalát vörösiszap borította jó egy méter vastagon. Láttam, amint éretten pirosuló paradicsomok dugják ki fejüket képtelenül oda nem illően a vörös masszából. Meg a narancsszínű sütőtököket, amelyek apályban megfenek-

lett dereglyékként lebegtek a földeken. A levegőben keserűség, maró szag terjengett. A mérgező árkokban ruhadarabok – zoknik, párjukat vesztett cipők, egy ing, egy hűtőszekrény. A rögtönzött mentési főhadiszállás előtt parkoltam le, felhúztam a vegyvédelmi ruhát, amelyet hét évvel azelőtt kaptam, Szaddám Husszein eltűnt vegyi fegyverei elleni védelemként, felállítottam a tetőre a parabolaantennát, és nekifogtam a tudósításnak Londonba.

Tili Károly, Kolontár polgármestere kis irodája előtt állva valóságos karmesterként irányította a mentési munkálatokat, az egyik pillanatban zavarodott falusiakat, a másikban a katasztrófavédelem embereit igazítva el. Arcára rá volt írva a sejtés: hamarosan falu nélkül marad a polgármester, Kolontár végleg lekerülhet a térképről. De lerázta magáról a baljós gondolatokat. „Egyes részek lakhatók maradnak” – hajtogatta makacsul. – „Mentenünk kell a menthetőt.”

Majd világossá vált a katonai konvoj célja. Pontonhidat terveztek emelni a Torna-patak fölé. Addig a túlsó, legsúlyosabb károkat szenvedett területet csak a Devecserhez közeli főútról, tizennégy kilométeres kiterővel, egyetlen földúton vagy helikopterrel lehetett megközelíteni. Úgy tűnik, a baj a magyarokból mindig a legjobbat hozza ki. Bár a falut hatalmas, kaotikus reménytelenség járta át, hangos szó egy sem hallatszott. A tűzoltók és a rendőrség jól szervezetten dolgozott. Addigra az első önkéntesek is megérkeztek a környező falvakból, városokból – mindössze egy munkaruhával és egy pár gumicsizmával felszerelve.

Az eső egyre keményebben kopogott a kocsitetőn, és a vacak kis esernyőt, amellyel antennámnak igyekeztem oltalmat nyújtani, hamar elrepítette a szél. Engem pillanatok alatt ellepett az iszap. Bármit tettem is, tiszta iszap lett a kezem. Lehetetlenség volt akár a kocsiajtót kinyitni, csizmát váltani, felszerelést vinni valahova, végigsétálni az úton anélkül, hogy iszap fröcsögött volna mindenhová. Hogy mennyire volt mérgező? Úgy tűnt, senki sem tudja.

A kitűnő helyi weboldal, a *Napló-online* lapjain egy magát „Tűzoltó barátnőjének” nevező fiatal lány hozzászólásában kért egészségügyi tanácsot. Mint arról beszámolt, párja hajnali kettőkor ért haza, majd 5-kor ismét útra kelt, hogy részt vegyen a mentésben.

Valójában az igen maró, lúgos oldat úgy égette a bőrt, mint bármilyen más sav tette volna. A rajta átgázolók, otthonaikban vagy az utcán, a lakosok és a mentést végzők egyaránt súlyos égési sérüléseket szenvedtek. 105 embert szállítottak kórházba az első két napon. Az első napon három ember vesztette életét. Egy héten belül a halottak száma kilencre emelkedett.

A katasztrófa harmadik napján, szerdán, amikor végre helyére került a katonai pontonhíd, találkoztam egy tetőtől talpig sárral borított férfival, aki eltökélten gyalogolt egy biciklikkel megrakott teherautó mellett. Megkérdeztem, beszélne-e velem, de fejét rázva továbbment. Szemből olyan szomorúság sütött, hogy megkérdeztem társát, mi történt. „Az édesanyját keresi éjt nappallá téve” – mondta. Akkor még hat eltűnt személyt kerestek. A napok múltával mindannyiukat halva találták, volt, akinek a holttestét majdnem Devecserig sodorta az ár a földeken át.

Szombaton hajnal előtt Orbán Viktor miniszterelnök érkezett Kolontárra, hogy segítsen a mentést végző szolgálatoknak a hátramaradó falusiakat felrázni. Mint mondták nekik, valamennyiüknek el kell hagyni lakóhelyüket, mert előző este további repedéseket találtak az átszakadt tározó északi falán. A gátfal bármelyik percben bedőlhet, újabb iszapözönt zúdítva falujukra. A családoknak alig két órájuk volt összecsomagolni, majd buszokkal és kocsikkal szállították őket a néhány kilométerre északra fekvő Ajkára, bal kéz felől maguk mögött hagyva a falujukat ért csapás forrását, a hatalmas tározókat. Leginkább az idősebbek vonakodtak elhagyni otthonukat, hiszen állataikat nem vihették magukkal. Akik rokonoknál vagy barátoknál nem tudták meghúzó-

ni magukat, azokat az ajkai sportcsarnokban kialakított befogadó állomáson helyezték el.

A kormányfő – amúgy farmerban-bőrdzsekiben – rögtönzött sajtótájékoztatót tartott a tűzoltóállomáson. Minden kárvallottnak segítenek, aki vissza akar térni a katasztrófa sújtotta településekre – ígérte. És azoknak is, akik máshol szeretnének új életet kezdeni. A vállalat pedig fizetni fog. Semmi sem bizonyítja, hogy természeti katasztrófa volt. Valakinek vállalnia kell a felelősséget – mondta.

A nemzetközi sajtó Kolontárról az ajkai sportcsarnokhoz vonult. Egy kendős, kosarat cipelő asszony fürgén furakodott át a szkafteres japán riporterek, szerb operatőrök, spanyol rádiósok és osztrák adástechnikusok tömegén, friss pogácsával kínálva őket. „Vegyenek csak, még meleg – mondta büszkén –, magam sütöttem.” Bár szavait senki nem értette, a finomságot mindannyian szívesen fogadták. A csarnok belsejéből közben kitiltották az újságírókat, miután a kitelepítettek elpanaszolták a szociális munkásoknak, hogy állatkerti látványosságnak érzik magukat a kamerák kereszttüzeiben. Én éppen a BBC arab nyelvű tévécsatornáját tudósítottam. A stúdió elfelejtette kikapcsolni a szimultán arab tolmácsolást a fülemből. De én rendíthetetlenül továbbevickéltem a nyelvek fejében kavargó sűrű tengerében, a késő délután fényeiben. Ilyenkor mindannyian állatkertben vagyunk, de ki mondja meg, hogy melyik a kerítés jó oldala?

Szerdán végre kisütött a nap, még élénkebb színű, félelmetesen szép díszletbe öltöztetve a szerencsétlenséget. Az iszapra rímelve még a fák levelei is vörösbe borultak. A szárazabb idő könnyített ugyan a mentésen dolgozók munkáján, de rögtön újabb gondokat is magával hozott. Ahogy a sár száradni kezdett, por formájában felszállt a levegőbe. És bár azt senki sem tudta, pontosan mennyire is mérgező, az is elég volt, hogy nehézfémeket, köztük arzént biztosan tartalmaz. A port pedig minden tűzoltókocsi-kerék, minden

honvédségi teherautó, a földön mozgó minden jármű felkavarta a levegőbe.

Vasárnap reggel különleges engedéllyel részt vehettünk a misén Devceser egyébként lezárt városában. A település kapujánál szolgálatot teljesítő rendőrök csak akkor voltak hajlandók átengedni minket, mikor saját adóvevőjükből kaptak erre utasítást. Az 50-60 hívő furcsa egyveleget alkotott – a legjobb ruhájukba öltözött helyiek, a katolikus Caritas jótékonyági szervezet vörös anorákos segélymunkásai, és a komplett fehér védőöltözetet viselőik, akik mint ha épp a Marsról jöttek volna imádkozni. Az oltáron gertyák ragyogtak, frissen vágott virág illatozott. A berendezés aranyban, a keresztről levett fiát karjában tartó Mária köpönye mélykében pompázott. A tekintet jólesően pihent meg bármin, ami nem vörös volt, hiszen az a halál, a pusztítás színévé változott. Mód Miklós plébános, egyben Kolontár papja is, prédikációjában arról beszélt, miként választotta szét Isten a Vörös-tengert, hogy Mózes az ígéret földjére vezethesse népét. Beszélt még az irgalmas szamaritánusról is, aki lehajolt, hogy segítsen a megvert izraelitán.

A templom lépcsőjén lefilmeztünk egy asszonyt, aki óvatosan felsegítette a maszkot hétéves unokájára, Noelre, és csak ezután vette fel a sajátját. „Most minden bizonytalan” – panaszkodott. Unokája már vidámabban újságolta: „Nekem jól telt a hét, mert nem kellett iskolába menni. Csengével és Lucával játszottunk, igaz, csak bent volt szabad, ki nem mehettünk...” Mint a város minden lakójának, neki is össze kellett csomagolnia egyetlen táskába, hogy készen álljon az evakuálásra, ha a tározó ismét átszakadna.

Mise után az ajkai tűzoltóállomáson gyülekeztünk egy csapat izgatott újságíróval, hogy Dobson Tibor katasztrófavédelmi szóvivő megmutassa nekünk a legsúlyosabban érintett részeket. Három katonai busszal indultunk először vissza Kolontárra megnézni, hogy haladnak a hatalmas új védőgát építésével. A település templomától a falut és a föl-

deket átszelő védmű a maga 1500 méteres hosszával, 30 méteres talpszélességével és 8 méter széles koronájával a látkép állandó eleme lesz, hogy egy lehetséges következő szivárgás során elállja az iszap útját.

...Ezután felmehettünk magára a tározóra, a katasztrófa bekövetkezte óta most először. „Nagyon veszélyes lesz – igazított el egy katonatiszt –, kérem, maradjanak a csövek közötti keskeny átjárón.” Illés Zoltán környezetvédelmi államtitkár ment elöl, valami megmagyarázhatatlan okból hajszálcsíkos öltönyben és csillogó fekete cipőben, őt követtük mi, a nemzetközi sajtó, libasorban, talpig védőruhában totyogva fel a tározóhoz vezető keskeny úton. Aztán egyszer csak ott volt: a vörös bolygó, a távolabbi sarokban tátongó 50 méteres lyuk felé folydogáló hatalmas, 24 hektárnyi iszaptömeg – mintha csak egy fogat vertek volna ki a tározó szájából. Átsétáltunk az átszakadt 10-es tározó és a még ép 9-es tározó között húzódó töltésen, miközben Illés Zoltán pergő ütemben sorolta a veszélyeket. Mint mondta, ha a 10-es tározóból a maradék anyag is kiömlene, nem jutna olyan messzire, mivel a hátramaradt zagy sokkal szárazabb, mint a felszínen lévő folyadék, amely az első áradást okozta. A valódi veszélyt most az jelentette, hogy ha ez megtörténne, akkor a 9-es tározó tartalma zúdulna ki, lerombolva a falat, amelyen éppen tétlenül álldogáltunk, mert a szerkezeti egyensúly csak akkor áll fenn, ha mindkét tározó tele van. Éppen ezért kétségbeesetten pumpálták át a 9-es tározó tartalmának egy részét egy másik tárolóba, hogy csökkentsék a veszélyt. Ez persze új problémákat okozhat a jövőben, mivel a folyadék nélkül a mérgező sár kiszáradna, a szél pedig az egész környező tájat beterítené vele...

A töltés végénél balra fordultunk, a 10-es tározó veszélyeztetett északi fala felé. Utasítottak, hogy továbbra is libasorban menjünk, nehogy lépteinkkel tovább növeljük a szerencsétlenséget, amelyet megnézni jöttünk. „Az önök alatt húzódó fal folyamatosan mozog” – mondta Illés

megnyugtatólag. Huszonöt éves újságírói pályafutásom során először hallottam kollégákat azon méltatlankodni, hogy túlságosan is első kézből szerzik meg a sztorit.

A menet végén már csak ötös-hatos csoportokban mehetünk előre, hogy megvizsgáljuk a fal tetején tátongó három repedést, amelyek Kolontár evakuálásához vezettek, és Devecser kiürítését is kilátásba helyezték. Olyan közel voltunk, hogy kezünket-lábunkat beledughattuk volna... de valahogy egyikünknek sem volt kedve. Azután, immár újra biztonságban – egy valamivel kevésbé veszélyes részen –, még rögtönzött szendvicsekkel, péksüteményekkel is megvendégeltek. „De miért hoztak minket ide – kérdezgette egy megrögzötten gyanakvó francia kolléga –, mit rejtegetnek előlünk?”

Minden nap új drámát szült. Hétfőn a miniszterelnök azt mondta a parlamentben, „alapos okunk van feltételezni”, hogy a vállalat vezetésében voltak, akik tudtak a tározó falának veszélyes meggyengüléséről, de nem tettek semmit. Néhány napilapban egy júniusban készült légifelvétel jelent meg, amelyen jól láthatóan vörös folyadék szivárog a földek felé. A Magyar Alumíniumtermelő és Kereskedelmi (Mal) Zrt. ügyvezető igazgatóját, Bakonyi Zoltánt a rendőrség őrizetbe vette és kikérdezte, majd 48 óra múlva szabadon engedték. Eközben azonban az Országgyűlés elfogadott egy törvényt, amely lehetővé teszi, hogy az állam felügyelete alá vonja a jelentős környezeti katasztrófáért felelős vállalatokat. Egyetlen nemmel szavazó kivételével még az ellenzék is támogatta a javaslatot. A volt szocialista pártelnök és kormányfő, Gyurcsány Ferenc blogján azt írta: „a válság apropó, hogy a kormány kiterjedt és általános érvényű államcsődtörvényt hozzon”. Sok – köztük a szocialista párttal rendszerint elnézőbb – lap is megírta, milyen szerepet játszott a Mal Gyurcsány vagyonszerzésében, amikor az 1990-es évek közepén tényleges értékük töredékéért kótyavetyéltek el gyárakat.

SZOBROK GIACOMETTI PÁRIZSI MŰTERMÉBŐL, 1980–81
Francia Intézet, Budapest, 1985

A katasztrófával kapcsolatos nyomozás arra koncentrált, vajon a vállalat semmibe vette-e a biztonsági előírásokat, túltöltötte-e a 10-es tározót, és a baleset veszélyének tudatában tétlen maradt-e. A hasonló létesítményeket világszerte törvény kötelezi arra, hogy a zagy pH-értékét kezeléssel legfeljebb 10-re csökkentsék. Ajkán ez az érték 13 volt. A vállalat közvetlenül a szerencsétlenség bekövetkezése után kiadott nyilatkozatában azt állította, hogy az anyag az Európai Unió szabályainak értelmében egyáltalán nem veszélyes.

„Így érvelni félrevezető volna – tudtam meg az EU környezetvédelmi biztosának szóvivőjétől, Joe Hennontól. – Három uniós irányelv alkalmazható a katasztrófára – magyarázta. – A veszélyes hulladékokról szóló, a környezetszennyezés integrált megelőzéséről és csökkentéséről

(IPPC) szóló, illetve a környezetvédelmi felelősségről (ELD) szóló irányelv. Noha az első irányelv függelékében a tim-földgyártás melléktermékeként keletkező vörösiszap nincs kifejezetten felsorolva, az IPPC-direktívában már bizonyosan szerepel, és ez az az irányelv, amelynek alapján 2006-ban a vállalat legutolsó működési engedélyét megkapta. Azonban az ELD-irányelvben vannak kibúvók – tájékoztatott. – Ha a Mexikói-öbölben történt olajkatasztrófához hasonló szerencsétlenség következne be európai vizeken, az érintett vállalat csak részben lenne felelősségre vonható, mivel az olajfúrás nem szerepel külön a jegyzékben.” Illés Zoltán, a rettenthetetlen államtitkár, aki felvitt minket a tározóba, kijelentette: amikor Magyarország 2011. január 1-jén átveszi az EU elnökségét, a vonatkozó uniós előírások megszigorítására fog törekedni.

Két héttel a katasztrófát követően felhívtam a Malom utcai Fekete Rolandot, hogy terveiről kérdezzem. Elmondta, hogy még egy fillér támogatást sem kapott a vállalat által ígért összegből. Családjával lakást bérel Ajkán. Kolontárra soha többé nem akarnak visszatérni. Otthonukat a földdel teszik egyenlővé, megmenteni nem lehetett. „Mi legalább fiatalok vagyunk – mondta felesége, a 28 esztendő Niki –, valahol máshol még új életet kezdhetünk.”

A hatvanéves kovács, Molnár István a Szabadság-hegy magasából, a foci pályához közeli kertjéből tekint le a szennyezett völgyre. „Én maradok – jelenti ki –, minden idősebb lakos maradni akar.” – Magasabban fekvő műhelyét nem érte kár. Még hozzáfűzi: „Ezeréves történelmünk során rosszabb dolgokat is túlélünk már.”

NICK THORPE

Kazanlár Szilvia fordítása

AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT

A kormány, az egyházak és a romák

**Interjú Balog Zoltánnal, a társadalmi felzárkóztatásért
felelős államtitkárral**

HUNGARIAN REVIEW: Miért nem sikerült a korábbi kormányoknak megbirkózni a roma helyzettel Magyarországon, és mit tesz majd az önök kormánya másképp?

BALOG ZOLTÁN: Egészen Mária Terézia osztrák–magyar királynő korától, a 18. századtól kezdődően vannak adataink a cigányokat – ahogy Magyarországon hagyományosan nevezik őket – érintő kormányintézkedésekről. Ez a 250–300 éves kontextus nagyon is fontos most, hogy előtérbe került ez a kérdéskör. Ennyi ideje vannak jelen a romák a társadalmunkban. Nem a társadalom első- vagy másodrangú tagjaiként, hanem mondjuk valamiféle harmadrangú státuszba taszítva, de akkor is jól körülhatárolt pozíciót foglalnak el a társadalomban. Ez azonban egyáltalán nem jó pozíció. Az 1980-as években, a kommunista hatalom utolsó éveiben, a romák nyolcvanöt százalékának volt munkája, vagyis helye a hivatalos munkaerőpiacon. Ők főként épp azokban a nehézipari gyárakban dolgoztak, amiket a kapitalizmus visszatérésével bezártak. Ez vezetett a mostani helyzet kialakulásához. Ma romák csupán tizenöt százalékának van munkája. Ez nagyon drámai és traumatikus élmény volt a számukra. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez nem kizárólag etnikai kérdés. Ez a szegregáció eredménye, de a romák mellett más társadalmi csoportok és egész régiók is kiszorultak a fejlődésből, a gazdasági növekedésből. Az állam nagymértékben kivonult ezekből a térségekből. Itt nincsen rend-

őrség, nincs szociális ellátás, nincsenek iskolák, nincsenek munkahelyek, nincs infrastruktúra, szegényes a közúti és a vasúti összeköttetés. Mindez hozzájárult a mélyszegénység kialakulásához, és nemcsak a romák között, de elsősorban és leginkább az ő esetükben. Az előző kormányok nem foglalkoztak kellőképpen ezzel a tendenciával. Az elmúlt öt-nyolc évben különösen nehéz volt ezeknek az embereknek a helyzete. A nyilvánosság tudott erről, a kormányom is tud róla. Most új kezdeményezésekre van szükség.

H. R.: *Orbán Viktor miniszterelnök azt mondta, hogy az egyházak központi szerepet fognak játszani ebben a kezdeményezésben. Kifejtené, hogyan?*

B. Z.: Világos, hogy ezeknek az embereknek mire van szükségük: elsősorban munkára. Emellett jó iskolákra, jó képzésre, szociális ellátásra, egészségügyi ellátásra és új lakásokra. Mindehhez gazdasági növekedésre van szükségünk, és pénzre, bár a pénz önmagában nem elég. A pénz ugyanúgy ronthat a helyzeten, ahogy javíthat is rajta. A jóléti támogatás passzivitáshoz is vezethet aktivitás helyett. Az emberek bevonására van szükség közösségek és csoportok formájában. Ehhez szükségünk van az egyházak segítségére, és nem is csak az egyházakéra. Civil szervezeteknek és kezdeményezéseknek kell kísérni a romáknak küldött anyagi támogatásokat, hogy jobb életvezetésre tanítsák az embereket, és segítsenek nekik felkészülni a munkaerőpiachoz való csatlakozásra. E nélkül az emberbaráti elem nélkül a pénz hatástalan, vagy akár veszélyes is lehet.

H. R.: *Hogyan fog ez működni a gyakorlatban? Hallottam egy olyan javaslatról, mely szerint a roma többségű falvakban a helyi plébános megnyitná a plébániát az iskola-előkészítő oktatás és a felnőttoktatás számára. Erre gondolt?*

B. Z.: Igen. De ez nem lesz könnyű. El tudom képzelni, hogy a templomba járók többsége kellenlenül fogadja ezt a feladatot. Létezik azonban egy felső réteg az egyházaknál,

ami nemcsak a papságból, hanem cselekvésre kész és képes aktivistákból is áll. Nemcsak a tradicionális egyházaknál, hanem az újprotestáns egyházak esetében is: ilyen például a pünkösdi mozgalom, a Hetednapos Adventista Egyház és így tovább. Teljesen felkészültek a részvételre, és saját egyházai-
kon belül úttörőnek számítanak. Ez nagyon fontos mindannyiunk számára.

Épp egy megállapodást készítek elő az egyházi vezetőkkel a roma kérdésben. Struktúrát szeretnénk teremteni a kezdeményezések és az egyházi tevékenységek számára. De a tényleges tartalom, az emberi erőforrás maguktól az egyházaktól származik majd. A görög katolikus egyház vezetője, Kocsis püspök úr nagyon aktív. Az egyházak hitelessége szintén kérdéses, és ez jó lehetőség a számukra, hogy megmutassák a kereszténység jó oldalát. Tulajdonképpen olyan gyakorlati problémákkal kötik össze a lelki munkát, mint a közegészségügy, az emberek munkára való felkészítése és a segítségnyújtás a munkakereséshez. A szociális és a lelki munka együttesen sokkal hatékonyabb lehet. A romák nagyon vallásosak, ezért sokkal nyitottabbak az ilyen kezdeményezésekre, mint más megközelítésekre.

H. R.: *Milyen ütemezéssel kerül mindez kivitelezésre?*

B. Z.: Elsőként kezelnünk kell a válságot, amit az előző kormány ránk hagyott. De már elkezdtük az új kezdeményezés előkészítését, jövőre kezdhetünk hozzá a megvalósításhoz. Az őst a tárgyalás és a döntéshozatal időszakának látom. A 2011-es költségvetés gondoskodik majd az ilyen programok finanszírozásáról.

Tanulmányoznunk kell még az állam és az Európai Unió jelenlegi programjait is. Néhány nem működik, néhány korrupciós problémákkal küszködik. A futó programokat módosíthatjuk, mielőtt újakat kezdünk a következő évben.

H. R.: *Mi lesz igazán újszerű az ön megközelítésében? Továbbra is lát jó példát a múltban?*

B. Z.: Az igazi újdonság a területnek szentelt magas prioritás. A magyar történelemben először van társadalmi felzárkózásért felelős államtitkárunk. A korábbi kormányposzt, a roma integrációért felelős államtitkár inkább kommunikációs feladatokat látott el. Az új elnevezés nagyon fontos: szociális felzárkózás. Nagyon fontos, hogy a kérdést ne csupán etnikai kérdésként kezeljük, hanem regionális problémaként és a mélyszegénység problémájaként. Van egy több mint ötven főből álló munkacsoportom. Szeretnék kiépíteni egy egész országot átfogó hálózatot, a roma emberek regionális hálózatát, amely – mint egy roma ügynökség – kezeli a munkaerő-piaci, az oktatásügyi, az egészségügyi kérdéseket és így tovább.

A kormánynak megyei szinten és önkormányzati szinten is jelen kell lennie az intézményekben és a szervezetekben. Például a munkaközvetítés központjában, az egészségügy központjában, a gyermekvédelem központjában, és folytathatnám a sort. Mindegyiknek kell, hogy legyen egy romákért felelős képviselője a kormánysszervekben, aki a roma foglalkoztatás, oktatás és egészségügy speciális kérdéseikért felel. Vagyis ez nem egy elszigetelt hálózat lenne, hanem a kormányzati rendszer szerves része. Helyi szinten, megyei szinten és országos szinten.

H. R.: *Akik önnek tartoznak beszámolási kötelezettséggel a központban?*

B. Z.: Igen. Ez a mi felelősségünk, a mi hálózatunk, mi indítjuk el a kezdeményezéseket a kormányzati szintekről a helyi szintek felé, és mi integráljuk őket más állami kezdeményezésekbe: a pénzügyi, egészségügyi és egyéb politikákba. Ez a második pont. A harmadik pont pedig a megközelítés komplexitása. Egyszerre akarunk programokat készíteni az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a lakhatás kezelésére.

A korábbi kormányok vagy programok azért vallottak kudarcot, mert a kezdeményezések elszigetelődtek egymás-

tól. Egyik esetben csak oktatási program volt – de a szülők nem dolgoztak. Utána csak foglalkoztatási program létezett, de a gyerekek iskolába járatására nem jutott pénz, vagy nem törődtek velük, ha mégis elmentek. A harmadik esetben csak lakhatási programot indítottak a szegregált roma települések elleni küzdelemhez. Mi fel akarunk építeni egy egysegés és összetett gyakorlatot, méghozzá egyszerre. Olyat, ami tartósan működik. Eddig az történt, hogy ha egy program véget ért, utána nem folytatták. És az egész kezdődött előlről munka nélkül, képzés nélkül.

Mi olyan átfogó megoldással állunk elő, ami a folytonosságot is biztosítja: lakhatás, oktatás, munka, egészségügy együtt, ugyanabban a modellkísérletben.

H. R.: *Az észak-magyarországi Szécsényben már jó néhány éve folyik valamelyest sikerrel egy romákat is magába foglaló kísérleti vállalkozás a tartós munkanélküliség felszámolására. Ez a Magyar Tudományos Akadémia projektjének része, melynek célja a gyermekszegénység megszüntetése 2032-re. Alapul veszi a skandináv modellt is, ami a szociális intézmények igen munkaigényes beavatkozását jelenti a helyiek megsegítése érdekében. Ismeri ön ezt a projektet, és ilyesmire gondolt?*

B. Z.: Ismerem ezt a projektet és másokat is – ott van például a *Harlem Children's Zone*ⁱ project az Egyesült Államokban. Tanulnunk kell mások tapasztalataiból, és be kell ezeket építenünk a sajátjainkba. Magyarország és Közép-Európa cigányságának egy nagyon sajátos problémával kell szembenéznie, melyet a történelem hagyott ránk, és amely nagyon erős posztkommunista jelleggel bír. A nehézipar és az a kiterjedt építőipar, amiben a romák dolgoztak, összeomlott. Nincs munkájuk, nincsenek gyökereik, és a társadalom peremére szorultak. Az integrálásukhoz új modellre van szükségünk, ami alapvetően a miénk, de felhasználja más országok tapasztalatait is.

H. R.: *Az új kormány azt állítja, hogy a következő tíz év alatt egymillió munkahelyet teremt. Ebből mennyi lesz a romáké?*

B. Z.: Ez számunkra a legfontosabb feladat. 100 000 munkahely a romáknak a jelenlegi munkahelyek számának megduplázását jelentené. De ez csak az ország általános gazdasági növekedésének részeként lehetséges. A mi feladatunk, az én feladatom lehetővé tenni a romák számára, hogy részt vegyenek a gazdasági növekedésben, amit reményeink szerint megteremtünk – hogy esélyt adjunk a romáknak. A romák integrációja nélkül a társadalom egészének sincs esélye a növekedésre.

H. R.: *Csak hogy tisztázzuk, itt ugyanazokról a számokról beszél, amiről korábban: hogy megduplázzák a dolgozó romák arányát tizenöt százalékról harminc százalékra?*

B. Z.: Igen. Ez egy aprócska projekt, de remélem, hogy sikerül. És nemcsak az a kérdés, hogy van-e valakinek munkája, hanem az is, hogy milyen munkája van. Jelenleg vannak önkormányzatok által fizetett közmunkák – mint a kaszálás a határban, vagy az utcaseprés –, de kevés a szabad munkaerőpiacon dolgozó roma. És ennek az egyik fő oka a képzettség hiánya. A közmunkának segíteni kellene az embereket abban, hogy jobb eséllyel találjanak munkát a szabad munkaerőpiacon.

H. R.: *Konzultált már roma vezetőikkel vagy képviselőkkel az elképzeléséről? Nyitottak az ötletre?*

B. Z.: A cigányság igen heterogén és erőteljesen megosztott csoport. Ezért sarkalatos kérdés a számomra, hogy ki a partnerem. Itt, Magyarországon elég sikeres gyakorlat a helyi kisebbségi képviselők megválasztása – ez nemcsak a romákra, hanem az összes többi regisztrált etnikai és nemzeti kisebbségre is vonatkozik, összesen tizenhárom van belőlük. De ezek a kisebbségi képviselők a kulturális autonómiáért és a kisebbségi nyelven folytatott oktatásért felelősek, nem pedig az integráció átfogó kérdéseiről. Így további partnerekre van szükségem, például civil szervezetekre. Tárgyalásokat folytatunk számos csoporttal és szervezettel,

de ezek nem túl eredményesek. És ez az igazi probléma. Röviden azt mondhatom, hogy éppen választ várok a kezdeményezéseinkre a roma közösség oldaláról.

HR: *Mi süлhet el rosszul a tervében?*

B. Z.: Minden! De remélem, hogy nem fog. A fő feladatunk az, hogy megváltoztassuk a kisebbség és a többség gondolkodásmódját is. Kialakult egy bizonyos nézet, mely szerint a magyarok rasszisták, a cigányok pedig áldozatok. Ez a kép azonban hamis. Szerintem minden társadalomban vannak rasszista megnyilvánulások. De ez többé-kevésbé az adott időben uralkodó társadalmi légkörtől függ. Jelenleg az emberek dühösek és feszültek, és más társadalmi csoportokon vezetik le a frusztrációjukat. Ezért meg kell változtatnunk a társadalmi légkört, hogy a további integráció és együttműködés útját előkészítsük – nemcsak a romák és nem romák között, hanem a roma közösségen belül, és a nem roma többségben is. Tehát ez a fő feladat; ha nem tudjuk megváltoztatni a többség romákkal szembeni hozzáállását, kudarcot vallunk. De szerintem ez nemcsak erkölcsi vagy érzelmi kérdés, hanem egyben racionális kérdés is. Ez az ország nem boldogulhat a roma közössége nélkül. Ha a romák veszítenek, mi is vereséget szenvedünk. Fel kell ismernünk a kapcsolatot a romák jóléte és a nem romák jóléte között. Sikerülni fog, ha meg tudjuk változtatni ezt a negatív vélekedést (félelmet?) a romákkal szemben, miközben a romák hozzáállását is megváltoztatjuk. Azt a mentalitást, hogy „mi csak áldozatok vagyunk, nem vagyunk felelősek a saját sorsunkért, az államnak vagy az önkormányzatnak mindent meg kell tennie értünk, mi meg csak várjuk, hogy megérkezzen a segély”. Ehelyett valami olyasmit szeretnénk látni, hogy „felelősek vagyunk az életünkért, az állam adhat nekünk esélyt, de a mi felelősségünk, hogy azt meg-
ragadjuk.”

H. R.: *Néhányan azzal érvelnek, hogy a kormány más politikai intézkedései – a szigorú rendőri fellépés, a gyermekek iskoláztatásához kötődő szociális juttatások – növelik a romákra gyakorolt nyomást.*

B. Z.: Igen, ezzel nyomást gyakorolunk rájuk. Erre azért van szükségünk, hogy megmutassuk az embereknek – nem kizárólag a romáknak, de nekik is –, hogy ha az állam támogatást ad, ez a támogatás a gyermekeké, és azért adja, hogy a gyermekek iskolába járjanak. Ami pedig a bűnelkövetést illeti, a bűnözés az bűnözés. Nincsen olyan, hogy cigány bűntény, vagy cigánybűnözés. A bűnözésnek a világon mindenhol van szociális és kulturális alkotóeleme. De ez nem etnikai vagy genetikai kérdés, hanem a szociális-kulturális háttér kérdése. Erről beszélni kell, és meg kell találni a módot az ilyen problémák kezelésére, de nem etnikai kérdésként. A mélyszegénységben élő csoportok esetében egyforma mértékű bűnözés tapasztalható a romák és a nem romák között. Magyarországon a közelmúltban, az előző kormányok idején, az állam kivonult ezekről az infrastruktúra nélküli vagy szegényes infrastruktúrával rendelkező területekről, azokból az elkülönült vagy elkülönített régiókból, amik ipari beruházásért kiáltanak. A közösségek magukra maradtak iskolák és rendőrség nélkül. Így az emberek önvédelmi csoportokat alakítottak gárdista és neonáci hagyományokkal és így tovább. Az állam miatt alakult ki ez a helyzet, mert kivonult ezekről a helyekről. Az emberek ezért vették a saját kezükbe a törvényt. Most az államnak vissza kell térnie ezekre a területekre. A bűnözés az bűnözés, bárki is követi el, és kemény intézkedésekre van szükség, hogy szembeszálljunk vele. De ezzel együtt esélyt is kell adnunk az embereknek, hogy ne a bűnözéshez forduljanak.

H. R.: *Mik a siker vagy a kudarc ismérvei?*

B. Z.: Reménykedem benne, hogy nemcsak a foglalkoztatott romák számát duplázzuk meg, de sikerül meg-

duplázni azoknak a roma fiataloknak a számát is, akik érettségi vizsgát tesznek. Igazán remélem, hogy büszke roma jelenlétet találok majd a középosztályban. Jelentős roma jelenlétet a rendőrségben, a tanárok, nővérek, ügyvédek között... és talán kevesebb politikust.

*NICK THORPE BESZÉLGETÉSE
A Hungarian Review-ből*

ILLYÉS GYULA, A PLEBEJUS KÖLTŐ

Gondolatok Vasy Géza újabb
Illyés-tanulmánykötetének olvasása közben

Értékes kötettel gazdagodott az Illyés-irodalom: Vasy Géza *Haza a magasban* címmel rendezte kötetbe újabb keletű legfontosabb írásait. A tizenhárom tanulmányból tizenegy a „rendszerváltozás” utáni időkben keletkezett, kettő – a Bartók- és a Kodály-vers egy-egy elemzése – korábban, ebből is következően a kötet egésze friss, „naprakész” és – legfőképpen – vitatkozó. Van miért, mivel és kikkel. A tét sem csekély: egy tradicionálisan fontos magyar szellemi jelenség életben tartásáért, illetve – ezzel szemben – háttérbe szorításáért, a közfelfogásból való kiszorításáért folyik a csendes küzdelem. A nagy felejtések és felejtetések hosszúra nyúlt, ám szisztematikusan működő mechanizmusrendszerének egyik fő terepe éppen Illyés Gyula életműve. Már nemcsak személyisége, szerepe, politikai vállalásai, egyéni döntései, hanem a *Puszták népét* és néhány időskori „individuais” töltésű lírai műalkotást leszámítva, jószerevével az egész életmű kérdőjelekkel van teleszórva. Szinte beteges az ellenszenv – néha már gyűlölet –, amellyel Illyéshez közelít irodalmi-szellemi életünk egy része (sokáig hang- és „mértékadó” része), de az is érzékelhető másfelől, hogy Illyés – hogy úgy mondjuk – „tartja magát”: ez az életmű bármekkora nyomást el tud viselni. Azon egyszerű ok miatt, hogy ez az életmű a 20. századi magyar szellemiség egyik legszebb és legértékesebb megnyilvánulása.

Vasy Géza tanulmánykötetének szerkezete, azaz egyes írások sorrendje szerencsés. Nem keletkezésük ideje az egymásutániság meghatározó szempontja, hanem az

1945-tel kezdődő illyési pályakép kronológiai rendjével párhuzamosan állítja sorba saját értelmezéseit a szerző. Ebből következik, hogy a kötet lapjain időben többnyire előre haladunk, bizonyos *korszakok* értelmezésére is sor kerül, másfelől – néha átfedéssel – a szerző visszatér fő tételeinek, megfigyelésainak megerősítéséhez. A gondolkodásbeli koherencia mellett ez a kötet szerkezete is hozzájárul a könyv egységes szemléletének – összességében – meggyőző erejéhez.

A bevezető tanulmány az ezredforduló Illyés Gyula-képeről ad vázlatos rajzot, megidézve többek között a korforduló „hazai posztmodern nagy hatású apostolát”, aki szerint ennek a költészetnek „meglehetősen elmosódtak azok a karakterjegyei, amelyek 20. századi líránk klasszikusai között jelölhetnék ki a helyét”. Egy korábbi érvelés szerint ennek az oka, illetve magyarázata, hogy „a dolgokra válaszoló költői attitűdhöz nem férkőznek személyiségfilozófiai dilemmák”. Ennélfogva a 20. század vége táján már elavult az efféle „képviselői” líra, Illyésnek legfőjebb partikuláris érvényessége van, folytathatatlan, korszerűtlen. Vasy Géza élesen száll szembe az efféle vélekedésekkel, és rámutat arra, hogy a magyar irodalmi kánon átrendeződése az utóbbi évtizedekben egy átfogóbb érvényű ideológiai vonulat következménye, amely – többek között – az egyén autonómiájának abszolutizálása révén és ürügyén háttérbe szorít mindenféle közöségelvű művészi megnyilvánulást: az ilyesfajta „diskurzust” eleve alacsonyabb rendűnek állítva be. Az e szemlélet képviselői nemegyszer zárójelbe teszik az ilyen típusú műalkotások esztétikai értékét: radikálisan és nemritkán intoleráns módon átértékelik a 20. századi magyar líra fejlődésének szervességét, tényleges alapvonalainak érvényességét. Ez a szellemi irányzat (ideológiai értelemben) megkérdőjelezi az irodalom társadalmi szerepét, a műveket pusztán szövegnek, csakis nyelvi produktumnak tekinti, olyan nyelvi formának, amelynek az értékelésére már nem alkalmasak a hagyományos irodalomelméleti (történelmi) megközelítések.

Illyés Gyula életművének – legalábbis jelentős részének – devalválási kísérlete azonban nem csupán irodalmi, tehát szűkebben vett szakmai kérdés már jó ideje. Létezik mindennek egy mélyebb politikai-ideológiai vonatkozása is: nevezetesen annak a már szintén évtizedekben mérhető szellemi állóháborúnak az eldöntése: vajon a magyarországi kommunista rendszerrel szemben – egészen 1945-ig viszszanyúlóan – mely szellemi áramlat képviselte az érvényesebb pozíciót: a polgári radikális-liberális avagy a népi mozgalom továbbélő vonulata, ideológiai-szellemi ereje. Azaz a napjainkban is virulens „népi-urbánus” egymásnak feszülés, amely a „rendszerváltozás” óta kifejezetten politikai-hatalmi dimenziót kapott, sőt mi több: ez a jellegzetessége vált dominánssá.

Érthető, sőt természetes jelenség, hogy Illyés Gyula életműve megítélésekor a reá való hivatkozások, az őt idéző történelmi igazságkeresések állandóan találkoznak és konfrontálódnak az őt többszörösen elutasító nézetek heves megnyilvánulásaiival. Ezeknek a megnyilvánulásoknak a fegyvertárába az a gyakorlat is beletartozik, hogy Ilyést morálisan is le kell járatni, meg kell szégyeníteni (sőt – erre is volt már nem egy példa – ki kell gúnyolni), egyszóval mind az író, mind az embert, mind az életművet a lehető legkisebbre kell zsugorítani. (Nyilvánvalóan – ezzel párhuzamosan – új vagy régi-új idoloikat kell kreálni, mintegy fölmutatni.)

Ebben az értelmezési keretben, ezen fogalmi háló előtt kell tehát értelmeznünk és értékelnünk Vasy Géza szóban forgó tanulmányait. A szerző már könyve legelején kijelöli Illyés helyét a magyar irodalom történetében: *nemzeti költő*. Ezen a következőt érti: „a legnagyobbak közé tartozó alkotó életművében a korszak legfontosabb nemzeti sorskérdései meghatározó súllyal vannak jelen, s a művek sora és az írói szerep részben a szerző életében, részben a halála után komoly társadalmi hatást vált ki”. E lexikonszócikk tömörsé-

gű meghatározásból – „tárgya” magyarázatán túl – az is kiderül, hogy Vasy eleve abból indul ki, hogy Illyés „a legnagyobbak közé” tartozik. Számára mint kutató számára e kötetben nem Illyés költői rangja, súlya, jelentősége a fő vizsgálati szempont, hanem a „nemzeti sorskérdések” képviselőnek lehetősége s e képviselőteljesítésének folyamatai. (Természetesen több esetben sor kerül az egyes tanulmányokban esztétikai értékek számbavételére is, mindazonáltal nem ez a szempont érvényesül domináns módon.) Tekintettel azonban arra, hogy nem monográfiáról van szó, a szerző kutatói pozíciója indokolt és érvényes, sőt – legtöbbször – meggyőzően hiteles. Annál inkább, mivel hangsúlyozza, hogy Illyés életművében a képviselői líra és az úgynevezett individuális létköltészet egyaránt jelen van, a kétféle életérés megjelenése kiegészíti és erősíti egymást.

Illyés korán megtapasztalta a kommunisták, a kommunista párt(ok) erőszakosságát, kíméletlen hatalomvágyát, miközben több vezetőjükkel vagy befolyásos képviselőjükkel már 1945 előtt ismeretségben volt. Azt is tisztán látta, hogy a bolsevik hatalom számára fontos az ő személye, magatartása, állásfoglalása, példája, sorsa. Pontosan érzékelt, tudta, hogy figyelnek rá, sőt adott esetben adnak a szavára, ami azt is jelentette, hogy jó ügyekben el kell járnia a hatalom egyik-másik képviselőjénél. Rendkívüli lélekjelenlétet és rendkívüli erkölcsi érzéket feltételezett és követelt meg ez a csak nagyon keveseknek megadatott (voltaképpen az addigi munkásságával kivívott) léthelyzet. Illyés mindig szocialistának vallotta magát – de nem kommunistának. Rendkívüli egyszerűséggel megfogalmazott eszménye a forradalomról úgyszólván változatlan maradt: a forradalom („forradalmi”) olyan gyökeres változás, amely az elnyomottakat, a „népet” felszabadítja, azaz beemeli a nemzet keretei közé, illetve – később – javítja az élet minőségét. Hamar rájött, hogy nem politikusként, hanem íróként, szerkesztőként, irodalmi emberként tehet a legtöbbet mindezért. Akárcsak 1945 előtt. A csaknem három

évig élő és működő *Válasz* (1946–1949) Sárközi Márta áldozatkészsége és különös fanatizmusa, valamint Illyés Gyula szellemi vezérlete folytán ezen időszak legszínvonalasabb és legfontosabb folyóirata. Nagy szellemi erőket, szellemóriásokat aktivizál, vonz maga köré. Illyés felfogása a demokráciáról markánsan egyszerű: az igazi demokrata „a nép javát akarja, együttműködésben a néppel” – írta 1947 januárjában. A *Válasz* mellett a másik szívügye a Magyar Népi Művelődési Intézet, azaz a magyar parasztság művelődésének elősegítése. Szinte mindvégig ellenszélben: sem a radikális-liberális polgári, sem a szociáldemokrata, sem a kommunista kultúrpolitika nem kívánta a valóban öntudatos magyar parasztság fölemelkedését, s nem szerette a magyar és európai szempontokat ötvöző, korszakos jelentőségű folyóiratot sem. Illyést néhány évig társutasként elviselte ugyan a bolsevik típusú pártvezetés, de később a korszak legsötétebb évei következtek számára is.

Mint tudjuk, Illyés Gyula titkos summázata, az *Egy mondat a zsarnokságról* 1950-ben keletkezett. A későbbi irodalmi történések Illyés alkotói műhelyében megengedik azt a föltételezést, hogy az *Egy mondat...* összegző tanúsága és tanulsága mindannak, ami nagyjából öt esztendő alatt az országban történt. Ámde titkos, önmagának szóló, önmagát – talán paradox módon – erősítő, a legmélyebbről fakadó heves vallomás. Egyszersmind számvetés is: a mégis, az annak ellenére logikája szerinti életfelfogást megerősítő elhatározás. A „porod is neki szolgál” *abszurditásának* bizonyítása. A szellemi tájékoztatás, a példák, a történelem tanulságainak a megidézése, a (később sokszor kigúnyolt) számadói szerep ihletett vállalása. Ez Illyés egyik legszenvedőbb ügye.

Ez a szereptudat rendkívül erős, szinte követelőző. Erősen személyes vállalást mutatóan jelenik meg (például 1951-ben, a magyar írók első kongresszusán), de problematikus műveket is eredményezve elsősorban némelyik történelmi drámájának vonatkozásában (*Ozorai példa*, *Fáklyaláng*).

Vasy Géza értően mutatja be Illyés műfaji sokszínűségét, az alkotó megújulókéességét, ugyanakkor e gondolatvilág alappilléreinek stabilitását, az alapkérdésekben megmutatkozó önazonosságát. Illyés egyszerre volt megújító és összegezõ, szintetizáló alkat, ez számos művével bizonyítható. Igen találónak érezzük a szerzõ meghatározását a Petõfi-életrajzra: „plebejus esszé”. Ez az egyik kulcsfogalom és kulcskérdés itt: Illyés nép-, demokrácia- és forradalomfelfogása, amelyek közelebb vihetnek történelmi drámái egynémelyike esztétikai értelemben vett sikerelenségének okaihoz vagy egyes útinaplók és riportversek leegyszerûsített, némelykor didaktikus hangvételének magyarázatához.

Az említett történelmi drámák az ötvenes évek elején ugyanezt a „harcias”, plebejus szemléletet, világképet mutatják – Illyés legmélyebb költõi hitvallását: a *hazaszereget* mindenekelõtt való fontosságát. Minden más szempont – például a tudományos, történelmi hitelesség vagy akár a dramaturgiai megfontolások – bizonyos értelemben háttérbe szorul ebben a szigorúan szabályozott összefüggésrendszerben. A költõ példákat, mintákat, tanulságokat keres a magyar történelemben – elsõsorban 1848–49-ben –, s ezek a példázatok jelennek meg az ilyen típusú színdarabokban, a színpadon. Vasy Géza külön tanulmányt szentel ennek a témakörnek, amelyben az alapeszme: „a hazateremtés és a honvédelem összekapcsolása [...], a néptömegek nélkül nem lehet se hazát teremteni, se megvédeni azt”. Ez az ideológiai *tematika* azonban egyáltalán nem volt idegen a kommunista ideológusok, történészek, politikusok számára sem, sõt a korszak hivatalos történetírásában kitüntetett helyet kapott a 19. századi magyar forradalom és szabadságharc értelmezése. (Révai József, Andics Erzsébet és mások.) Így tehát elõállt az a konstelláció, amely lehetővé tette Illyés Gyula újbóli elõtérbe kerülését a magyar szellemi életben anélkül, hogy a színházakban nagy sikerrel szereplõ

színdarabjai morális dilemmát vetettek volna fel: sem Illyés nemzeteszemély-felfogása, sem pedig a hatalommal való „egyezkedés” tekintetében. Fölvetettek azonban művészi, esztétikai, dramaturgiai problémákat, amelyek azóta is vitapontjai az illyési életmű értékelésének.

A *Két férfi* (1950) – Petőfi és Bem – az ideális forradalmi plebejus szemlélet romantikus megtestesítője, kifejeződése. Sematikus figurák, Illyés költői erényei itt nem érvényesülnek. A didaktikusság teszi elsősorban hiteltelenné az 1952-es keletkezésű *Ozorai példát* mint színdarabot (melynek – jellemző módon – az eredeti címe *Hazafiak* volt). Találóaan jellemzi Vasy Géza a *Fáklyaláng* igazi műfaját: *legenda*. Kossuth legendája, s a másik póluson egy másik legenda: Görgey mint áruló. Illyés elfogadta mindkét legendát (félretolva a téma legjobb ismerőjének a véleményét is), s egy harmadik – erős – szempontot is érvényesít: „Ki az igazi hazafi? Az, aki a néppel és a népért, vagy pedig aki a nép nélkül akarja megvívni a csatáját. Görgey elbukott, ítélt fölötte a nép, Kossuth igazát bebizonyította a történelem” – nyilatkozta a szerző 1952-ben. A *Fáklyaláng* művészi értéke azonban nem amiatt problematikus, hogy legendát ad elő. Hiszen a világirodalomban nem egy történelmi legendára épülő színpadi remekmű létezik. S a *Fáklyaláng* második felvonása valóban eleven, vonzó, mozgalmas, valódi dráma. Mivelhogy itt Illyés erős költői alkata, kivételes tehetsége szabadul fel: Kossuth és Görgey egymás elleni viadala igazi színpadi költészet. Ámde ez után következik a dramaturgiaiilag mindenképpen szerencsétlen folytatás, az egyébként is hosszadalmas utójáték, az *igazolás egy külső erő révén*: a magyar nép mindenben és mindenképpen Kossuthnak ad igazat: a bukásában is győztes hős és a magyar nép újra egymásra talál. Ez komoly dramaturgiai törés, amely alaposan csökkenti a dráma összértékét. (Éppen emiatt meggondolandónak tartjuk Vasy Géza értékelését, amely szerint a *Fáklyaláng* az Illyés-életmű „kiemelkedő darabja”.)

A szerző többször von párhuzamot Illyés ilyen típusú drámáinak tényleges történelmi alaphelyzete, valamint a megírás korának, tehát az ötvenes évek elejének magyar valósága között. Az *Ozorai példával* kapcsolatban ezt írja: „1848-ban Magyarország paradox helyzetben volt. Felelős nemzeti kormánya ellenére egy szomszédos nagyhatalom fővárosából diktáltak. E szomszédos állam hadserege szabadon próbál közlekedni és parancsolni az ország területén. S bár nagy tömegeket földhöz juttattak, a dézsma csak részlegesen szűnt meg. Megannyi párhuzam 1951–1952 Magyarországaival, beleértve még a dézsmabeszolgáltatás lényegi azonosságát is.” Majd a *Fáklyalánggal* kapcsolatban hasonlóan aktualizáló párhuzamot hoz, amely szerint Illyés az 1952-es, 1953-as évek színházi nézőinek azt üzen-te, hogy „nép nélkül nincs demokrácia, sem nemzeti függetlenség”. Természetesen belevihető a színpadi játékokba a napi politikai aktualizálás, az viszont nehezen képzelhető el, hogy az akkori hatalom ezt az aktualizálást hasonló kiindulópontból és hasonló konklúzióval értelmezte volna. Nyilvánvalóan nem az „izgatást”, hanem az őt „igazoló” mondanivalót szűrte ki a drámából. Ezért is tűrte el, hogy játsszák. (Sőt a szerzőt 1953-ban másodszor is Kossuth-díjjal tüntették ki.)

Meggyőzőbb Vasy Géza egy másik megközelítése ugyanehhez a kritikus ponthoz. Miként 1849 augusztusában már nem volt esély a magyar nemzeti függetlenség megőrzésére, úgy 1952 „sem kínált semmifélet ennek visszaszerzésére. Ebből a két korban is egy lényegű realitásból nő ki Kossuth – és Illyés – irrealitása: csodaváró hite.” Ez a csodaváró hit szépen illik a már többször érintett felfogáshoz (sőt mélyen abban gyökerezik): Illyés Gyula plebejus demokrata világgépéhez, sajátos társadalomfelfogásához. Amely világgép, amely felfogás már a *húszas évek végén* kialakult benne. S éppen ezek a vonások láthatóak a legjobban és ismerhetőek fel legkönnyebben ebben az életműben.

E történelmi drámatrilógia harmadik darabja (ha a *Két férfit* nem számítjuk ide) a *Dózsa György* (1954). A három mű közül a legkiegyensúlyozottabb költői látomás, amelyben a költői igazság nem áll szemben még a történelmi legendával sem. Ugyanúgy áthatja a plebejusi népfelfogás, mint az előbbi kettőt, ám az elbeszélő Illyés itt nem engedi annyira szabadon romantizáló hajlamait, s dramaturgiaiailag is folyamatos a játék. Ekként is érvényesül a népfenség elve, s – jól látja Vasy Géza – Dózsa „hitvallása [...] tartalmilag teljesen azonos Kossuthéval”. (Viszont a konkrét politikai aktualizálással – 1514 és 1954 párhuzamával – megint csak óvatosabban bánnánk. Vasy Géza egyébként egy helyütt utal arra, hogy az idők során „a *Fáklyaláng* mint dráma veszített valamennyit fényességéből [...], a *Dózsa György* pedig jószerevével eszméket közvetítő tézisdrámává és történelmi festménnyé sorolódott vissza.” A *Fáklyaláng* problematikus irányzatossága fontos érzelmi és intellektuális indítást adott Németh László *Az áruló* című Görgey-drámájának megírásához 1954-ben, s később – 1972-ben – Illyés a *Testvérek* című drámájában viszatért a Dózsa-témához.)

A magyarság sorsát történelmi mértékkel mérő és elemző Illyés – s ez a mozzanat újfent arra utal, hogy a sok évtizedes alkotói pálya egyik legfőbb szellemi elkötelezettsége éppen a plebejus népszemlélet, másfelől a nemzeti egység kérdése – a lírában is megalkotta emlékezetes „történelmi” verseit: az *Árpád* (1953), a *Hunyadi keze* (1956), s mindenekfelett a *Bartók* (1955) tartozik ide, amelyek egyszerűen erősítik az illyési szemlélet egységét és következetességét. Másfelől: ez az egység és következetesség olyan szívósnak bizonyult, hogy működése a honi politikai élet kritikus időszakaiban (mind a Rákosi-, mind a Kádár-érában) a kollaboránság, a „behódolás”, (később „kétkulacsosság”) stb. benyomását kelthette, illetőleg ezeket a megbélyegzéseket lehetett reá sütni. Utaltunk már arra, hogy évtizedek óta tart az Illyés körüli háborúskodás (és folytatódni fog ezután

is), mindenesetre egyet bizonyosan tudhatunk: Illyés Gyula írói alkata, ars poeticája minden korban adekvát volt írói életművének szellemiségével, s egyes művei nem azért nem maradandóak, mert „alájátszottak” volna az említett rezsimek által elvárt szellemiségnek.

Vasy Géza tanulmánykötete azért is fontos könyv, mert számot vet ezzel a „kényes” kérdéssel. Alaposan ismerve ezt az életművet (korábban is megjelent már egy tanulmánygyűjteménye Illyésről), meggyőzően helyezi történelmi perspektívába a több mint öt évtizedes írói és költői pálya egészét. Hosszú és következetesen építkező alkotói pálya ez, talán még azt is mondhatnánk, hogy meglepően homogén „eszmei” töltéssel. Miként Vasy fogalmaz: „a húszas években induló pálya egész ívelése a plebejus elkötelezettségű demokratizmus szellemében szerveződött. Ezt tanúsítja a népi írók mozgalma és Illyés abban játszott szerepe is.” Lényegét tekintve ugyanazt mondja mindvégig – s ezt tán lehet monotonianak is érezni –, de mindegyik költői periódusában megalkotta *remekműveit*, a magyar irodalom nagy alkotásait. (Ha egyszer csak a nagy műveit válogatná össze és adná ki valaki – valamennyi műnemben és műfajban –, vaskos köteteket töltenének meg ezek a művek. S mivel elsősorban szépíróról van szó, a mérlegkészítés során mégiscsak ennek a szempontnak kell a leginkább érvényesülnie.)

Finom észrevétele, egyben fontos elemző szempontja Vasynek, hogy rámutat Illyés témaválasztásának változásaira 1948 és 1956 között, illetve 1956 után. A korábbi ciklusban a magyar történelem számos nagy alakja és eseménye vonul fel, 1956 után inkább művelődéstörténeti összefüggések kerülnek előtérbe. (A nemzet megmaradásának példázatai a reformkori elődök szemléletére utalnak vissza. Tudjuk, Illyés egyik legnagyobb és legfontosabb költőelődjét Kölcseyben látta.) Példázatképpen: a *Fáklyaláng* és a *Hunyadi keze* típusú műveket a *Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez* típusú

művek váltják fel. Ám éppen a *Hunyadi keze* befejező sorának két változata (1956, illetve 1968) mutatja meg a korszellemre való illyési reagálás érzékenységét és mélységét. Az eredeti szövegváltozat az ellenállás szellemét erősítette, az utóbbi viszont a mindennapi munka fontosságára, létfenntartó szerepére figyelmeztet: „nem »hóttett« -: napi mersz, köznapi, percnyi courage / ment embert s honokat”. Illyés életérzésének részleges változása – de ugyancsak a „számadó” szerepen belül – pontosan jelzi a „szélárnyék” korszak ajánlott életrecept-módosulását.

A *Hunyadi keze* időbeli párdarabja – immár remekmű rangon – az 1955-ben írt *Bartók*. A történeti és művelődés-történeti ihlet eredete közismert: ismét a reformkori történelmi távlat, ezúttal Vörösmarty *Liszt Ferenchez* című költeménye. (A 19. század nemcsak történelmi kérdéseivel, de szellemtörténetével is mély nyomokat hagyott Illyésben.) Az itteni másik fontos megjegyzés Vasy Gézától az, hogy a *Bartók* romantikus stílusa, hangütése éppen az imént említett szellemi és érzelmi kapcsolatteremtés következménye. A költő Bartók zenéjével a *nép* hangját azonosítja: ilyenképpen a nagy zeneszerző egyszerre nagy – szellemi-érzelmi – *igazságtevővé* is válik. A *Bartók* tehát szépen beleillik a *hazafias* művek sorába, igaz, már nem az ötvenes évek első felére jellemző idealizáló, hanem a tragikus elemeknek teret adó módon. A Kodály-vers (*Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez*) 1962-ben újabb szemléleti változást mutat, az előbbi vers kielezett, tragikus drámaiságát az egységgé oldó harmónia kívánalma váltja fel. „Egybeállunk általad” – írja Illyés. A Kodály-versben „nem a kibékíthetetlen ellentétek vitája, hanem a nemzeti egység képe a döntő” – kommentálja Vasy. Természetesen a kétféle értelmiségi szerep is eltérő: Bartók inkább a gyógyító orvos, Kodály inkább a tanító, a nevelő. 1957 végén ezt írta Illyés: „Bizom a magyar nép erejében. Bizonyos vagyok abban, hogy ez a nemzet nem romlása, hanem épülése felé halad, bármily próbák érték is, hisz

nem kis mértékben épp próbái megállásával jelezte életerejét s világravalóságát.”

Vasy Géza Ilyés-könyvének következő két fejezetét – meggyőző háttér tanulmányokként az életmű e szakaszához – a költő és a hatalom 1956 utáni kapcsolatrendszerének bemutatásának szenteli. Frappáns statisztikát közöl arról, kiket és hányszor nevezett meg az 1958-as „Állásfoglalás”, s milyen minősítéssel. Innen is látható (Veres Péter, Ilyés Gyula, Németh László a sorrend), hogy Ilyés az egyik kulcsszereplő az MSZMP által megbírált írók között. Az 1945 utáni művei közül pozitív minősítéssel említődik ebben a dokumentumban az *Egy év, a Honfoglalók között*, a *Két férfi* és az *Ozorai példa*. (Tehát az életműnek éppen nem a javához tartozó munkák.) Elítélőleg szól viszont ez az állásfoglalás a következőkről: *Fáklyaláng*, *Dózsa György*, *Bartók*, *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*, *Egy mondat a zsarnokságról*. (Csupa fő műveknek – noha nem mindegyik remekműnek – számító alkotás.) Ideológiai-politikai tartalom szerinti vétkei: nacionalista hangulatkeltés, visszahúzóds az irodalomba 1946 után, „ingadozás”, a művek és az írói magatartás kettősége, harmadik utas nacionalizmus, a „veszélyeztetettnék vélt nemzeti öntudat” védelme a „szocialista erők” ellen, az „örök paraszti ideálok”, az „okosan kivárni tudó hősök” – és így tovább. Kétségtelen – némi iróniával fogalmazva –, Ilyés Gyula ebben a kommunista párthatározatban („állásfoglalásban”) írói rangjának megfelelő súllyal szerepel: az MSZMP megbízottai – elsősorban Király István – alaposan ismerték addigi életművét és – a maguk részéről és a maguk terminológiájával – hiteles képet adtak róla, életszerűen körvonalazták helyét és szerepét (még ha a művészi érték megítélésében természetesen irreleváns is ez a magyarázat, ez a bizonyítvány). A tényszerű helyzet az volt ugyanis, hogy a népi írók ideológiája (ide értve természetesen Bibó István 1945 utáni néhány éves munkásságát is) valóban a leghatékonyabb, tehát a legveszélyesebb szellemi alterna-

tívája volt a kommunista ideológiának és politikának, ennélfogva az MSZMP KB-nak Illyést mint a mozgalom egyik emblematikus alakját élesen meg kellett bírálnia. S nemcsak ezzel a dekrétummal, de számos egyéb módon is. Lélektanilag és szervezetszervezetpolitikai az is logikus fejlemény volt, hogy a legsúlyosabb – fizikailag megtorló – csapások a párton belüli forradalmi szereplőket, ellenállókat érték. (Bibó egy harmadik kategóriát jelentett az elítéltek között: súlyos börtönbüntetését államellenes cselekményekért, de mint nem kommunista kapta.) A hatvanas évektől egy már konszolidált alaphelyzetben fogalmazódik meg Illyés (Németh László és mások) úgynevezett kiegyezéssel kapcsolatos taktikai magatartása a fennálló hatalommal kapcsolatban: főként annak a deklarációja, hogy ők szocialisták (nem napi politikai, hanem történelmi értelemben), és elismerik a Kádár-rezsim intézkedéseit a magyar nép fölemelkedése érdekében. Ezzel egy időben – és ezek között a korlátok között – kiteljesedő életművükkel, számos nemzetszolgálati és emberbaráti tettekkel, író társaik iránti szolidaritásukkal magas rendű művészi és etikai példákat adtak a korabeli magyar értelmiségi elit egyik lehetséges intellektuális életformájának. Ámde napi őrlődések közepette, hiszen ezekbe a hosszabb távon is érvényes nagy játszmákba – kötelező penzumként – beletartoztak az Aczél György-vacsorák és az MSZMP-kongresszus díszpáholyában Kádárral parolázó élethelyzetek vállalásai is. De érdemes emlékeztetni: épp Illyés és Németh volt az a két író, aki 1957 áprilisában Kádárnál járt Déry Tibor megmentése érdekében...

Szép és tartalmas „appendix”-ként csatlakozik Vasy Géza könyvében e fő gondolati vonulatokhoz két kapcsolattörténeti írás: az *Illyés Gyula Móricz-képe*, valamint az *Illyés Gyula Babitsról*. Mindkét tanulmány demonstrálja Illyés érdeklődő természetének körvonalait és – helyenként – mélységeit, figyelő emberszeretetét és nyitottságát, másfelől pedig azt, hogy már harmincévesen a *Nyugat* ismert és meg-

becsült munkatársa volt. Kevesen tudják – fedezi föl Vasy –, hogy Móricz már 1936-ban írt a *Puszták népéről*. S később a *Kelet Népe*ben rendszeresen foglalkoztatta Illyést. Becsülte a *Magyar Csillagot*, Illyés folyóiratát, jobban, mint a *Nyugatot*, mondván: „Hogy mi volt a *Nyugat*? A *Magyar Csillag*, azt hiszem, programot jelent, a *Nyugat* viszont tehetségek kirakódására volt.” Színes pillanatképeket mutat meg a szerző a Babits–Illyés kapcsolat történetéből is. Mindketten tartózkodóak voltak, visszafogottan kerültek a személyes témákat. Illyés a szerkesztőtárs és a szerkesztőörökös szerepet emelte ki utólag s azt, hogy ő nem volt Babits barátja – hiszen senki sem volt az. Vasy összeszámolta: Petőfi Sándor után Illyés Babitscsal foglalkozott a legtöbbször írásaiban.

Egy tágasabb szellemi kapcsolattörténeti kitekintés azt igazolja – foglalja össze a szerző Illyés Gyula irodalomszemléletének lényegét –, hogy annak központi alakja és hőse Petőfi volt, központi gondolata pedig „európaiság és magyarság egységének igénye”. Ennek megfelelően a *Nyugat* legnagyobbjaira figyelt leginkább: Adyra, Babitsra, Móriczra, később Kosztolányira. Befogadóként és szerkesztőként a 20. századi irányzatok „nagy egyeztetője”, íróként a saját útját járta. Ekként volt, így lehetett a magyar irodalom egyik legnagyobbja.

(Vasy Géza: „Haza a magasban”. *Illyés Gyuláról*. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 252 oldal.)

MONOSTORI IMRE

EGY TÁVOLI SÍR LAKÓJA

Bartha Albert

Ha álomból fölriasztva valaki hirtelen egyetlen tábornok nevének kimondására kérne a 20. században, Bartha Albert, csakis Bartha Albert jutna az eszembe. Nem katoná volt csupán, ő volt *a katoná*, a szellemi magastorony a diktatúrákkal terhelt nehéz évtizedekben. Olyan hős előtt szeretnék tisztelni, aki 50 esztendővel ezelőtt, 1960. december 5-én New Yorkban halt meg. A hosszú száműzésben utolsó pillanatig megőrizte hitét, hogy egyszer eljön az idő, amikor hazája mint szabad ország tagja lesz a népek nagy családjának.

Kezdenek felejtődni, szétporladni a nagy nevek. Vagy olyannyira betemetődni, mintha mázsányi kriptakő suhant volna emlékükre.

Az ezredforduló Magyarországa bizony elfeledkezett róla, és amikor életéről könyv jelent meg, a honvédség vezetőitől kezdve hazánk szellemi vezetői között számosan akadtak, akiknek fogalmuk sem volt arról az emberről, aki kétszer volt honvédelmi miniszter olyan vészterhes időkben, amikor a magyar függetlenség és demokrácia életveszélyes állapotban volt.

Bartha Albert neve fény és melegség volt; nagyság és tisztaság; lobogó és a bátrak jósága. A neve már-már nemzeti függetlenséggel, a demokráciával jelentett egyet, ő volt az, akit 1918-ban egy szakadék szélére került ország szétzilált haderejének élére állítottak, hogy próbálja meg a külső és belső ellenségtől az országot megmenteni.

Az élete sokban hasonlított az 1848-as szabadságharc honvédelmi miniszterének, Mészáros Lázárnak a sorsához.

Bartha Albert éppen úgy fő feladatának tekintette az ország függetlenségének a védelmét, a honvédség megszervezését és felállítását, és ugyanúgy, mint 1848-as elődjének, az ő élete is az Egyesült Államokban, száműzetésben fejeződött be. Tisztában volt azzal, hogy a védelem legfontosabb eszköze az ország lakosságának az összefogása, ezért a nép óriási erőfeszítésekre lesz képes. Csak a nemzet tántoríthatatlan szándéka képes arra, hogy az ország függetlenségét és szabadságát az élete árán is megvédelmezze. A történelemből megtanulta, az erő ott van, ahol a nemzet erős, ép és erkölcsileg egészséges, ott viszont vétek, ha a nemzet nem ragad fegyvert, és nem űzi ki az ellenséget, amely neki rabbilincset szánt.

Katonai pályája derékba tört, és mint annyi kiváló magyar hazafinak, ő is kénytelen volt vállalni hosszú időn keresztül a belső emigráció keserű sorsát. Évekig Törökországban él, ott segíti megszervezni az új török hadsereget, majd hazatérve a magyar ellenzék kiváló politikusa lesz. 1930-ban némileg rehabilitálják, miniszteri nyugdíjat kap, de a két világháború közötti honvédség életében nem tölt be semmilyen szerepet.

A második világháború után a Független Kisgazdapárt keretei között fejt ki politikai tevékenységét, és Tombor Jenő halála után átveszi a honvédelmi tárca irányítását. Éppen olyan nehéz helyzetben került a honvédelmi miniszter székébe, mint ahogy már egyszer 1918-ban megélte. Az ország megszállt állapotban volt, és ebben a helyzetben próbálta meg a demokratikus magyar honvédséget megteremteni Moszkva szándékaival szemben.

Mint honvédelmi miniszter szeretettel párosult erélyel, kiváló szervezőkészséggel és lankadatlan buzgalommal intézte az újjáéledő köztársasági magyar honvédség ügyeit, így az egyik legnagyobb akadályt jelentette a megszállóknak, akik mindent elkövettek, hogy a magyar haderőt Moszkva imperialista céljainak szolgálatába állítsák.

„– Miniszterünkről a vélemények különbözőek lehetnek – mondta 1946-ban Schaurek Ottmár ezredes, a minisztérium egyik vezető munkatársa –, de egy dolog bizonyos: az öreg úrnak a háta az, ami – mint egy szilárd szikla – mindent visszatart a teljes összeomlástól. Nem tudom, mi történék mindannyiunkkal, ha ő nem lenne itt.”

Bartha Albert sorsát az oroszok döntötték el. Az első kommunista koncepciók per idején, 1947 elején Bartha tábornok elrendelte a Moszkva által irányított Katonai Politikai Osztály vezetőjének, Pálffy-Österreicher tábornok letartóztatását, ezért Szviridov altábornagy, az oroszok delegáltja a Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén, megfenyegette, hogy amennyiben kísérletet tenne erre, akkor Pálffy-Österreichert és a Katonai Politikai Osztály által fogva tartott személyeket azonnal Oroszországba fogják hurcolni. Ezt követőleg a kommunista párt által irányított sajtó elkezdte támadni Bartha Albertet. A nemzetgyűlés folyosóján Rákosi Mátyás megszólította, hogy tisztázza magát azon vádak alól, miszerint részt vállalt az összeesküvésben. Majd Kondratov tábornok felkereste Nagy Ferenc miniszterelnököt, és követelte tőle Bartha Albert eltávolítását. Majd a kormányfő közölte Barthával, hogy jobb lenne, ha magától visszalépne, mert könnyen ő is az elhurcoltak sorsára kerülhet.

Moszkva nyomására a Nagy Ferenc-kormány kommunista miniszterei is követelték Bartha eltávolítását a kormányból, mivel nem voltak hajlandók vele együttműködni. Bartha Albert titkos csatornákon keresztül megtudta, hogy az oroszok tervei szerint nem azonnal fogják letartóztatni, hanem előtte belekeverik a közeledő Mindszenty-perbe. A kormányfővel folytatott tárgyalás meggyőzte a honvédelmi minisztert, hogy amennyiben tovább húzódzik a lemondástól, könnyen Kovács Béla sorsára fog jutni, akit a Vörös Hadsereg hurcolt el. Másnap a sajtó képviselői előtt bejelentette lemondását. Miután ezt a sajtóval közölte, megjelent hivatalában Rajk László belügyminiszter, és megjárt

szott sajnálkozással közölte vele, hogy sajnálja, hogy belekeveredett az összeesküvési ügybe.

Bartha Albertnek 1948 karácsonyán sikerült a letartóztatás elől Sopronon keresztül Ausztriába menekülni, ahol hosszú, kalandos úton csempészték be Burgenlandból Bécsbe, a kilencedik kerületbe, ahol az amerikaiaknak volt egy szállodájuk. Mivel ki volt annak téve, hogy az oroszok elrabolják, így erős katonai kísérettel kivitték az orosz zónán keresztül Langenlebarnba, ahol az amerikaiak repülőtere volt, amelyen keresztül biztosították a közvetlen kapcsolatot Salzburggal, ahol az ausztriai amerikai főparancsnokság volt.

Még kemény idők előtt állt Bartha Albert, hogy aztán évek múlva kijuthasson az Egyesült Államokba, ahol azonnal bekapcsolódott az emigráns magyar kormány, a Nemzeti Bizottmány munkájába, amelynek az élén Varga Béla állt.

Sok barátja volt, és akadt a szélsőjobb és bal oldalon elég ellensége is. Bartha Albert ezt egy „gótikus szent” nyugalomával tűrte mindig. Tudta, hogy akikhez szól és akiknek parancsol, azok minden szavát és gondolatát értik. Éppen ezért mondhatjuk róla, hogy 1960-ban bekövetkezett halálával – a szó eredeti értelmében – a nép fia vett búcsút a néptől.

HAAS GYÖRGY

KÁDÁR JÁNOS ÉS VI. PÁL TALÁLKOZÓJA

Az 1970-es évek Kádár János politikai pályafutásának kétségkívül legsikeresebb periódusát jelentették. Tekintélye, népszerűsége odahaza és külhonban az egekbe szárnyalt, szinte minden történés politikai stratégiájának helyességét igazolta vissza – legalábbis külföldi utazásai során.¹ Egyik legnagyobb sikerét minden bizonnyal „egyházpolitikai fronton” érte el, s ezen belül is a katolikus egyházat illető politikájában hozott gyümölcsöt hol könnyörtelen, hol engedékenyebb – de mindig a hatalom szempontjait előtérbe helyező taktikája. A hetvenes évekre már sokat veszített súlyából az a tény, hogy XII. Piusz 1949. február 12-én egyházi átokkal sújtott mindenkit – így Kádárt is –, akinek egyáltalán köze volt Mindszenty bíboros vád alá helyezéséhez és elítéléséhez. Valószínűleg Kádár sem arra gondolt, hogy „mi a klerikalizmus ellen tűzzel-vassal, golyószórával és börtönnel harcolunk”,² amikor átvette VI. Pál saját kezűleg átadott emlékérmét (felesége pedig a rózsafüzért).

Az egyház és állam közötti kapcsolatok élhetőségének megteremtésében – Magyarországon mindenképpen – nehezen túlbecsülhető fontosságú szerepet játszott a Szentszék rendkívül bölcs döntése. Nevezetesen, a Kádár-rendszerrel történő intranszigenz, csak megtorlást kiváltó szembenállást kereső egyházi és konzervatív katolikus körök szempontjainak figyelembevételé helyett inkább arra törekszik, hogy a katolikus hitélet – a körülményekhez képest – normális feltételeit biztosítsa a nagypolitikával nemigen foglalkozó, de vallását megélni kívánó hívők tömegei számára – ma-

gának az egyháznak a megőrzésével együtt.³ A történelem mindenképpen visszaigazolta a Szentszék politikájának a helyességét. A Mindszenty-ügy lezárása Kádár számára is megkönnyítette a katolikus egyház irányába tett, rendszerét nem fenyegető gesztusokat, a rendkívül óvatos továbblépést a Szentszékkel addig szakértői szinten fenntartott kapcsolatokban.

Kádárt e tekintetben nem, illetve nemcsak az motiválta, hogy „zsebre vágja” egy engedékenyebb egyházpolitika otthoni „osztalékait”, hanem az is, hogy illeszkedjen a maga szerény lehetőségeivel a szovjet külpolitika törekvéseihez. E törekvések Kádár ekkori felfogásában is végső soron a szocializmus világméretű győzelme felé vezető út egy-egy állomását jelezték, s ilyen értelemben számára teljesen legitim volt a szovjet prioritások elfogadása, támogatása. A helsinki folyamat és a záróokmány aláírása arra a következtetésre juttatta a szovjet vezetést (és Kádárt is), hogy az évtized fő tartalma az enyhülés és a békés egymás mellett élés. Nyugati ellenlábasaikhoz hasonlóan úgy látták, hogy a Helsinkiben aláírt záróokmány kitűnő kereteket nyújt a szemben álló tábor gyengítésére, „fellazítására”. Moszkva ennek érdekében, az új körülményekhez módosítva ismét elővette az ötvenes években már jó szolgálatokat tett „békeharc” taktikáját, és annak szellemében indított újabb „békeoffenzívájának” tárgya lett a világbéke megőrzése érdekében nem szűnően argumentáló Szentszék – és rajta keresztül az európai katolikusok milliói is. Kádár maga is a nagy nyilvánosság előtt méltatta és megköszönte a „pápa és a Vatikán erőfeszítéseit, amelyeket a béke ügye, a békés egymás mellett élés, az enyhülés és különösen a helsinki megállapodás érdekében tett. (...) a pápa és a Vatikán számára többen hallgatnak, mint ahány állampolgára van a Vatikánnak”.⁴ Ezen túlmenően Kádár természetesen tudatában volt annak a katolikus klérus köreiből tapasztalható megosztottságnak, ami a Szentszék keleti, illetőleg a magyar

kormányzat irányában folytatott politikáját illetve – és ebből a megosztottságból vérbeli profi politikusként a lehető legtöbbet akarta „kivenni”. A hetvenes évek közepére megérett az a gondolat, hogy megfelelő alkalom esetén találkozik a katolikus egyházfővel.

E találkozót azonban – tekintettel az ügy egyébek mellett történelmi vonatkozásaira, lévén, hogy addig rajta kívül egyetlen első számú magyar vezető, Horthy Miklós kapott magánkihallgatást a pápától⁵ – a reá jellemző óvatossággal és körültekintéssel készítette elő. A kommunista vezetők pápai audiencián történő részvételére több precedens adódott, mivel addig járt már a pápánál Podgornij mint a Szovjet Legfelsőbb Tanács elnöke, Tito jugoszláv elnök, 1973-ban Ceaușescu román, majd két évvel később Todor Zsivkov bolgár vezető. Gromiko szovjet külügyminisztert 1973-ban és 1975-ben fogadta a pápa.⁶ 1971-ben Péter János magyar külügyminiszter⁷ és 1975-ben Lázár György miniszterelnök vett részt pápai magánkihallgatáson. Ennek megfelelően 1977 elejére körvonalazódott, hogy a pápával történő találkozóra Kádárnak a tervezett hivatalos, olaszországi tárgyalásai mentén kerül majd sor, „mivel a vatikáni látogatást a hivatalos olaszországi látogatás után »szeparáltan kell szervezni«”.⁸

A szervezést illetően azonban már kezdetben gondot jelentett annak a kényes kérdésnek a megválaszolása, hogy ki kezdeményezi ezt a látogatást? Az első lépést a magyar fél tette, legalábbis erre enged következtetni a Kádár római látogatását záró sajtókonferencián elhangzott kijelentése, miszerint „illőnek tartottam, hogy Rómába jövet felkeressem VI. Pál pápát”. A magyar kezdeményezés tényét erősíti az, hogy a látogatás után mintegy két héttel az MSZMP Közpon-ti Bizottsága ülésén Kádár értékelte vatikáni magánkihallgatását. Ez alkalommal elmondta, hogy „felmerült a szokásos kérdés: beköszönni a Vatikánba vagy nem beköszönni. Végül a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy igen, tegyünk látoga-

TÁJHANGOK 14–19, 1991

Budapest, Fővárosi Képtár, Kiscelli Múzeum, 1992

tást a Vatikánba is – kiindulva abból, hogy a mi pozíciónk nem rossz, magában a Vatikánban is védhető és védhető a közvélemény előtt is úgy idehaza, mint nemzetközi síkon. Így került sor erre a találkozóra.”¹⁰ A magyar kezdeményezést bizonyítja Casaroli érsek lentebb idézett töprengése és az is, amit a római magyar nagykövet rejteltáviratban¹¹ jelentett Agostino Casarolinál tett látogatásáról. Ennek során áttekintették a Szentszék helsinki folyamattal és a belgrádi utótalálkozóval összefüggő álláspontját – „amely lényegében azonos a magyarral”, majd a nagykövet tájékoztatta partnerét Kádár közelgő, római látogatásról. Casaroli a látogatásról már tudott. „Elnézést kért, de a Vatikánnak nem szokása, hogy formális meghívót küldjön – fél az esetleges visszautasítástól –, de a kérdésre rövidesen visszatér.” Ez nem sokkal később meg is történt,¹² és Casaroli ezúttal arról tájékoztatta a nagykövetet, hogy VI. Pál április 5-én beszélt Villot bíboros államtitkárral, akinek határozottan kijelentette, Kádár

János Vatikánban teendő látogatását hasznosnak tekintené. Mivel a Szentszék tisztségviselői nagyon jól tudták, hogy *hivatalos* kérést a magánkihallgatásra Kádártól nem kapnak¹³, kétségeik ellenére sem akarták, hogy elmaradjon a találkozó. A Szentszék ilyen irányú kételyeit idézi a *Távlatok* 2003/3. számában a nagy tekintélyű literátus és történész Szabó Ferenc, aki VI. Pál tolmácsaként Casarolival együtt várta az érkező Kádár Jánost. Az atya visszaemlékezése szerint Casaroli azon töprengett, hogy „Nem tudom, hogy jól tettük-e, hogy fogadtuk Kádárt? De hát ő kérte a pápai kihallgatást. Majd a történelem ítélni fog.” Casaroli még elmondta a magyar nagykövetnek, hogy a Vatikán hivatalosan senkit nem hív meg, de a pápa kijelentése egyenértékű a meghívással, és ezt a magyar fél értelmezze így. Hozzáfűzte még, hogy ezt a látogatást félhivatalosnak veszik, hasonló lesz Lázár György látogatásához azzal a különbséggel, hogy most Kádárné is ott lesz a magánkihallgatás befejező aktusánál.

Ettől kezdve a szentszéki közlést magyar részről *hivatalos meghívásnak* tekintették¹⁴ és úgy is kezelték, hogy Kádár mintegy a pápa kezdeményezésére és meghívására megy a Vatikánba. Annak semmi nyoma a fennmaradt iratokban, hogy a látogatás kezdeményezésének protokolláris (bár kétségkívül politikai jelentőséggel is rendelkező) kérdése Kádár Jánost érdekelte volna – inkább arról lehetett szó, hogy az apparátus igyekezett valamiféle presztízsgyőzelmet aratni azzal, hogy lám, Kádárt a pápa is meghívta.

A Szentszék előkészületei csak magyar forrásokból követhetőek nyomon, lévén e tekintetben is érvényes az „Archivio segreto” hetvenéves kutatási moratóriuma. Lékai László bíboros primás 1977. március 28–április 1. között részt vett a Nevelésügyi kongregáció ülésén, amellyel összefüggésben hosszabb megbeszélést folytatott Nagy Miklóssal, az ÁEH elnökével.¹⁵ Vatikáni tartózkodása során Lékai bíborost Agostino Casaroli tájékoztatta arról, hogy a Szentszék a római magyar nagykövet „kezdeményezésére”

foglalkozik Kádár János VI. Pál pápánál történő magánkihallgatása előkészítésével. A pápát érdekli a magyar bíboros prímás e látogatásról alkotott véleménye. Nagy Miklós feljegyzése szerint Lékai bíboros azt felelte, hogy „Kádár János a magyar nép nagy tekintélyű vezetője, aki mélységes felelősséggel tesz erőfeszítéseket az ország nyugalmanak biztosításáért. Nagy gondot fordít az egyházakkal kapcsolatos rendezett viszony ápolására is. Igen népszerű ember, emberi értékeiért, szerény magatartásáért az egész országban nagyra értékelik.” Lékai bíboros a dokumentum szerint egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a pápa találkozzon Kádár Jánossal, és ezzel a véleménnyel szerint Casaroli is egyetértett.

Ugyanakkor az egyházjog által ötvenként kötelezően előírt *ad limina* látogatásra 1977-ben kellett magyar püspököknek kiutazniuk a Vatikánba, és erre az útra az áprilisra eső húsvét utáni héten került sor. Így a magyar megyés főpásztorok Lékai bíboros vezetésével még jóval a Kádár-látogatás előtt tudtak beszámolni a pápának és a szentszéki hivatalos szerveknek egyházmegyéjük és a magyar katolikus egyház helyzetéről. A pápa április 14-én együtt fogadta őket magánkihallgatáson. Nehezen elképzelhető, hogy a magyar püspökökkel nem konzultáltak volna az Államtitkárság Kádár-látogatást előkészítő illetékesei, és hogy véleményüket ne vették volna figyelembe. Az *ad limina* látogatás időzítése azt is érzékeltette a magyar hívek tömegeivel – és Kádárékkal –, hogy a Szentszék prioritásai között változatlanul kiemelt helyen szerepel a magyar katolikus egyház körülményekhez képest zavartalan működésének a biztosítása, illetve elsőbbsége a magyar állammal fenntartott kapcsolatokhoz képest.

Jó három héttel később a római magyar nagykövet ismét Casaroli érseknél járt Kádár János pápai magánkihallgatásának ügyében, amely eseményt a nagykövet jelentése szerint az Államtitkárság 40 percre tervezte.¹⁶ Az érintendő

témák közül a nemzetközi kérdésekre a pápa rövid időt szánt, melynek során az enyhülési folyamat, a leszerelés és (a belgrádi utótalálkozóra készülve) a helsinki záróokmány méltatása kerülne előtérbe. VI. Pál sokkal hangsúlyosabban kívánt szólni a kétoldalú kapcsolatok (ezekben sajátos módon keveredtek az egyház és állam – vagyis belpolitikai – és a magyar kormány és a Szentszék – vagyis külpolitikai – viszonyának a szempontjai) helyzetéről. A kétoldalú viszonyt „az előrehaladott normalizálás” állapotában látták a Szentszék részéről, és a pápa ennek megfelelően tovább kívánt lépni a „jelenlegi túrés, türelmesség állapotából” a kölcsönös bizalom felé. Rendkívül figyelemre méltó gesztusként Casaroli hozzáfűzte – nyilván pápai felhatalmazással –, a „katolikus egyház kész arra, hogy sajátos eszközeivel ne csak az állam és az egyház viszonyát segítse, hanem hogy az MNK érdekeit befolyásával elősegítse.” (Mindezt annak dacára, hogy az NSZK és az Egyesült Államok bírálta a Szentszékét amiatt, hogy nem tiltakozik a csehszlovák, a román /a görög katolikusokról is szó volt/, az NDK-beli katolikus egyház, illetőleg a szovjetunióbeli katolikusok nehéz helyzete ellen.)¹⁷ A magyar érdekek érvényesítése megtámogatásának azonban két, a pápa által is megemlíthető „feltételét” hozta fel Casaroli. Az ifjúság nevelésének a kérdésében több türelmet és megértést várnak az állam részéről – azzal együtt, hogy elismerik a „szocialista társadalom rendjének létjogosultságát”, és tudomásul veszik az „ideológiai harc állandó (jelen)létét”. A másik, ismételt megfogalmazott „feltétel” – hivatkozva arra, hogy Jugoszláviába 1966-ban küldték első hivatalos képviselőjüket, majd négy évvel később egy nunciust – nem volt más, mint a szentszéki–magyar kapcsolatok intézményesítése, vagyis a diplomáciai kapcsolatok újrakötése.

Nem ez volt az első alkalom, melynek során a Szentszék felvetette a diplomáciai kapcsolatok kérdését.¹⁸ Erre vonatkozó elképzeléseit 1965-ben és 1968-ben *Pro memoriában*

összefoglalta, mely elképzeléseknek a lényege az volt, hogy a Szentszék nem hivatalos képviselőt küldene Magyarországra azzal a feladattal, hogy „állandó kapcsolatot tartson fenn az állami szervekkel, személyesen győződjön meg a katolikus egyház helyzetéről (az 1964-es) megállapodás vonatkozásában, és ha szükséges, az MNK és a Vatikán között létrejött megállapodások betartásában közreműködjék. A Vatikán képviselője szabadon és közvetlenül érintkezne a magyar püspökökkel, diplomáciai vagy konzuli kiváltságokat élvezne.” A Vatikán lehetségesnek tartotta volna, hogy képviselője ne állandó jelleggel tartózkodjon az országban, és annak sem tulajdonított volna jelentőséget, hogy egyedül a magyar kormányhoz lett volna akkreditálva vagy egyidejűleg más szocialista állam mellé is. „A Vatikán természetesen egyetért azzal, hogy az MNK kormánya a maga részéről is – nem hivatalos jelleggel – hasonló összekötő szervezet létesítsen az állandó jellegű és közvetlen kapcsolatok fenntartására.” Jól példázza, hogy a Szentszék milyen fontosságot tulajdonított a közvetlen kapcsolatok megteremtésének, az a tény, miszerint Casaroli megemlítette Kádár Jánosnak 1975-ös, helsinki találkozásukon: eljött az idő a kapcsolatok normalizálásának a befejezésére, és VI. Pál is hasonlóan nyilatkozott, mikor ugyanazon év novemberében magánkihallgatáson fogadta a magyar miniszterelnököt. A magyar álláspontot illetően a Politikai Bizottság 1972. november 21-én és a Minisztertanács 1973. április 13-án nyilvánult meg. Ennek értelmében a magyar fél kész a kapcsolatok eddigi szinten történő fenntartására, egyelőre nem adottak azok a feltételek, melyek időszerűvé tennék a kapcsolatok állandósítását, de a magyar fél készen áll arra, hogy a kérdést tanulmányozza, és alkalmas időben visszatérjen rá.

A kialakult hivatali ügymenetnek megfelelően Kádár János vatikáni látogatása „alapanyagait” az Állami Egyházügyi Hivatal készítette el.¹⁹ Feljegyzésük röviden összefoglalta, hogy mi adhat alapot a látogatáshoz, s e tekintetben

kiemelt helyen tárgyalta azokat a nyilatkozatokat, amelyeket a pápa és a Szentszék felelős tényezői tettek a békéről, a leszerelésről, a társadalmi haladásról és fejlődésről. A pápa megnyilvánulásai közül az ÁEH kiemelte a pápának a helsinki záróokmány kapcsán az aláíró országok kormányaihoz intézett üzenetét, a pápa ENSZ-nek írt levelét a gazdasági együttműködésről, „A fajgyűlölet és keresztény felelősség...” és a „Ha békét akarsz, védj az életet...” kezdetű enciklikákat, amely utóbbiban VI. Pál felhívta az emberiséget a béke védelmére és a háború elítélésére. E nyilatkozatok a nemzetközi politikai életben jelentős visszhangra találtak, így különös figyelmet szentelt nekik a szovjetekkel szorosán egyeztető magyar diplomácia is – tekintettel a helsinki záróokmány aláírását követő szovjet „békeoffenzívára”.

A kétoldalú viszony, az ÁEH mérlege a magyar kormányzati érdekeket illetően pozitív volt. Kiemelte, hogy Mindszenty bíboros távozását követően a Szentszék számos, a magyar államnak kedvező lépést tett. 1971 októberében a Szentszék feloldotta a Magyar Katolikus Püspöki Konferenciával szembeni „diszkriminációt” és a katolikus papképviselőket sújtó pápai büntetést. Eszerint megszűnt az MKPK arra irányuló jogainak a korlátozása, hogy engedélyezze katolikus pap politikai szerepvállalását országgyűlési képviselőként, tanácstagként vagy más ezekhez hasonló poszt betöltését. Az effajta közéleti tevékenység engedélyezését a Szentszék 1971 októberéig magának tartotta fenn. Két évvel később a Szentszék az esztergomi érseki széket egyházi jogilag is üresnek – „sede vacante” – nyilvánította, így megnyílt a lehetőség arra, hogy Mindszenty bíboros esztergomi érsek félreállításával végre rendeződjön az esztergomi érsekség kérdése. Ezt követően magyar katolikus főpapok kinevezésére került sor, ami mindenképpen hozzájárult a magyar egyházmegyéék működésének többé-kevésbé „normális” kerékvágásba zökkenéséhez. A kapcsolatok elmélyítésének mindkét fél részéről megnyilvánuló szándékát mutat-

ta, hogy a pápa 1975-ben audiencián fogadta Lázár György miniszterelnököt, majd a következő évben a Szentszék és a magyar kormány képviselői négy alkalommal találkoztak. Az ÁEH elemzése végül megállapította, hogy az állam és az egyház viszonya rendezett, és kitért a diplomáciai kapcsolatok meglehetősen sikamlós kérdésére is, mely kapcsolatok felvétele természetesen nem volt elképzelhető a magyar kormány önálló, szuverén döntéseként, mivel e tekintetben is messzemenően figyelembe kellett venni a szovjetek, illetőleg a „szorosan egyeztető”, és azon belül is a jelentős katolikus népességgel rendelkező VSZ-tagországok érdekeit. Ennek ellenére – ami persze gyakorlatilag semmit nem jelentett – a magyar kormányzat készen állt „megvizsgálni a kapcsolatok továbbfejlesztésének a kérdését.”²⁰

Az ÁEH „alacsonyára” felhasználásával a külügyminisztérium illetékes területi főosztálya elkészítette a tárgyalási dossziéba került, „A MNK és a Vatikán kapcsolatai” című, tájékoztató jellegű háttéranyagot.²¹ Ez utóbbi már sokkal „politikusabb”, „harcosabb” volt és jóval szélesebb összefüggésrendszerbe helyezte a Szentszékkal ápolott kapcsolatokat. A kétoldalú viszony kronológiai áttekintését követően megállapította, hogy az állam és az egyház rendezett kapcsolata kedvező hatást gyakorolt a Vatikánnal folytatott érintkezésekre. A Vatikán rugalmasabb, reálisabb magatartása – így a feljegyzés – „a benne rejlő veszélyek ellenére” *„objektíve jó lehetőségeket nyújt a szocialista országok számára a nemzetközi enyhülés érdekében folytatott harc szélesítéséhez”* [kiemelés tőlem]. A dokumentum a továbbiakban nyíltan kifejtette, hogy a Szentszék törekvése a szocialista országokkal történő kapcsolatkeresésre felhasználható arra, hogy „hatást gyakoroljunk a Vatikánra, annak intézményeire és szerveire. Behatolunk a Vatikánban mutatkozó ellentmondások réseibe, és ezzel álláspontunk szélesedő körben egyre offenzívebben juthat érvényre.” A dokumentum arról árulkodik, hogy Kádárnak a kapcsolatok óvatos fejlesztésére

irányuló szándéka mellett jelen volt egy elég jól körvonalazható – de nem Kádár tudta nélküli – törekvés arra, hogy a „szilárd, belső egyházpolitikai bázisra építve mindinkább befolyásoljuk a Vatikánt, hogy progresszív és béke melletti állásfoglalásaiban konkrétabb és következetesebb legyen”. Ennek a meglehetősen önbizalomról árulkodó politikának a valóra váltásához már egyenesen a világegyházak „progresszív köreivel” tágítandó kapcsolatok kiépítése volt a cél annak a révén, hogy „püspökeink” olyan személyiségekkel érintkezzenek, akiknek a politikai felfogása közelebb áll a szocialista országok törekvéseihez. A szemérmesen „kapcsolatteremtésnek” nevezett akciók színhelyéül a különböző „vatikáni fórumok” szolgálnának. A feljegyzésben rendkívül világosan „reprodukált” stratégia szerint az illetékesek²² számoltak azzal is, hogy a Szentszék kedvezőbb helyzetet akar biztosítani a magyar katolikus egyház működéséhez és a hitéleti keretek folyamatos kiszélesítéséhez. Azonban már ehhez sem akart partner lenni a kádári vezetés, mint ahogy árulkodik erről a Kádár vatikáni látogatása után tartott politikai bizottsági ülésen az egyik résztvevő kijelentése, miszerint „szükséges egész egyházpolitikánkról tájékoztatni a pártaktívát, hogy a vatikáni látogatással nem kezdődik új folyamat az egyházpolitikánkban. Ezt a propagandamunkában is tudatosítani kell.”²³

Lényegében ugyanez a koncepció érvényesült a diplomáciai kapcsolatok kérdését illetően is. Az ÁEH fentebb idézett²⁴ feljegyzése két lehetőséget kínált a Szentszék javaslatának a kezelésére. Az egyik az volt, hogy a magyar fél megvizsgálja a kapcsolatok továbbfejlesztésének reális lehetőségét, és ezzel a feladattal megbíz egy szakértői bizottságot, amely bizottság a Szentszék illetékeseivel is tárgyalna. A másik lehetőség az lett volna, hogy a magyar fél még a Szentszék felvetésénél is tovább megy, és teljes körű diplomáciai kapcsolat felvételét javasolja. Ennek a megoldásnak az lett volna az előnye az előterjesztők szerint, hogy váratlanul éri a Szentszék-

ket, így időt lehet nyerni „a hazai felkészülés, és a többi szocialista országgal történő egyeztetés” érdekében. A feljegyzés azzal érvelt a diplomáciai kapcsolat mellett, hogy az a magyar fél számára kedvezőbb és nem nyújt előnyt a „Vatikán számára”. Amennyiben ez a megoldás nem jó a két fél számára, még mindig lehet tárgyalni egy másik változatról. (Volt még egy harmadik, inkább csak a javaslattevő tájékozottságát mutató lehetőség, miszerint az esztergomi érsek a 15. század óta *legatus natus*, így közvetlen kapcsolatot tarthat fenn a pápával. Ennek a formulának a feltámasztása is továbblépést jelentett volna az ÁEH elnöke szerint.) Egyáltalán nem meglepő, hogy az olaszországi Kádár-látogatásra készült külügyminiszeri előterjesztés²⁵ (melynek három oldalából egy oldal foglalkozott a pápai audienciával) a nem hivatalos, állandó kapcsolatok létesítésére irányuló szentszéki javaslatokra azt a választ javasolta Kádár Jánosnak, hogy „Meg fogjuk vizsgálni a kérdést és visszatérünk rá”.

A *Témavázlat Kádár János elvtárs és VI. Pál pápa beszélgetéséhez* címet viselő elaborátum²⁶ bizonyos mértékig igazodott a Szentszék által előzetesen jelzett témákhoz. Azt indítványozta, hogy Kádár tekintse át az MNK nemzetközi törekvéseit – különös tekintettel a béke, az enyhülés, a békes egymás mellett élés érdekében kifejtett erőfeszítésekre. Fejtse ki, hogy a magyar fél az EBEÉ záróokmány maradéktalan végrehajtása érdekében ténykedik. A magyar állam és az egyház viszonyát minősítse rendezettnak, a felmerülő kérdéseket a püspöki karral folytatott tárgyalások útján „megoldjuk”. Mutasson rá, hogy az egyházak megtalálták helyüket a szocialista társadalomban, a teljes vallásszabadságot élvező hívők és papok többsége „egyetértéssel és bizalommal” viszonyul az állam és a katolikus egyház kapcsolata javulásához. A témavázlatban a külügyminisztérium azt is javasolta elmondani, hogy a kétoldalú kapcsolatok kedvezően fejlődtek az elmúlt tizenöt év alatt, elősegítették a

kölcsönös bizalom erősödését. „A jelenlegi helyzet kielégítő. Bizakodással tekintünk a jövőbe.”

A kényesebb témák érintését csak abban az esetben indítványozta a külügy, ha VI. Pál felveti őket. Így az állandó kapcsolat kérdéséről a válasz: megvizsgáljuk, visszatérünk rá. Viszont a hitoktatás fakultatíve biztosított, a gyakorlat továbbfejleszthető. Az új szerzetesrendek létesítéséről a magyar álláspont az volt, hogy a működési kereteket az állam 1950-ben rendeletileg szabályozta (vagyis feloszlatta a rendek többségét). Magyarországon négy tanítórend működik, új szerzetesrendek működésének az engedélyezése nem indokolt. A lényegyet tekintve Kádár az igazán fontos kérdéseket illetően elutasító állásponttal a tarsolyában érkezett a pápa magánkihallgatására, és ehhez az állásponthoz szigorúan tartotta magát. Annál is inkább, mivel a részére készített tájékoztatóanyagok között szerepelt a VI. Párról készített „profil”,²⁷ melyben az szerepelt, hogy a pápa „Nagy állhatatosságot tanúsít a bírálatok ellenére abban, hogy a szocialista országokkal, az ott élő hívek érdekében folyamatos párbeszédet kell kialakítani, amely később állandó kapcsolatot eredményezhet a szocialista országok kormányaival.”

A Kádár János olaszországi látogatásáról készült jelentés kisebbik része ismerteti az audiencián történeteket.²⁸ Sajnálatos módon a Politikai Bizottságnak az e jelentést is megtárgyaló üléséről²⁹ nem maradt fenn a szó szerinti jegyzőkönyv, így Kádár Jánosnak a jelentéshez fűzött szóbeli kiegészítésének mibenlétéről is csak találgatni lehet. Viszont Kádár bőségesen kommentálta vatikáni magánkihallgatását az MSZMP KB fentebb említett ülésén, aminek a jegyzőkönyve viszont olvasható. A jelentés mindenestre arról árulkodik, hogy a magyar vezetés teljes mértékben elégedett lehetett az audiencia eredményével. Kádár megköszönte a pápának, hogy személy szerint sokat tesz a békéért és a nemzetközi enyhülési folyamat megszilárdításáért, és elis-

merően szolt a katolikus egyház bölcsességéről, amellyel „felismerte az idők szavát”. Megköszönte azt a türelmet és rugalmasságot, aminek a révén a Szentszék elősegítette a magyar állam és a katolikus egyház viszonyának a rendezését. Elismerően szolt a pápa „bölcs döntéséről”, amellyel megoldotta az esztergomi prímási szék betöltése körüli bonyodalmakat. Kádár aláhúzza, hogy a magyar fél soha nem zárkózott el az egyház „reális igényeinek” a figyelembevételétől, de kéri, hogy az egyház vezetői is értsék meg az állam érdekeit. Feltétlenül ebben a szellemben kell előrehaladni a további kérdések megoldásában, mivel a helyzet kielégítő, de nem ideális. VI. Pál „szívesen látott” vendégként aposztrofálta Kádár Jánost, akinek a jelenléte betetőzi egy hosszú munka időszakának jó eredményeit. Reményét fejezte ki arra nézve, hogy a jövőbeni kapcsolatok is ebben a szellemben fejlődnek. Kifejezte a magyar állam és egyház rendezett viszonya felett érzett örömét, és kijelentette, hogy az egyház nem kért és nem is fog kérni olyasmit, ami a magyar kormánynak gondokat okozhatna. Az egyház szándéka, hogy elősegítse a szociális haladást, és nem vonja kétségbe azokat az eredményeket, amiket e téren Magyarországon elértek.

A pápa három kérdést érintett – a jelentéskészítő szerint „indirekt és futólag” –, mely három kérdés nyilvánvalóan a Szentszék számára a kétoldalú viszony talán legfontosabb területeit jelentette. A diplomáciai kapcsolatok, az iskolai hitoktatás és a szerzetesrendek kérdését vetette fel VI. Pál, természetesen azon a finomra hangolt, kódolt diplomáciai nyelvezeten, amelyik a Szentszéknek évszázadok óta a sajátja. Kádár a kapcsolatok „jelenlegi rendszerét kielégítőnek és a jövőben is fenntarthatónak” minősítette, a két másik kérdést illetően pedig megígérte, hogy figyelmet fordít rájuk, és „megvizsgáljuk, hogy lehet-e tenni valamit és mit”. VI. Pál zárszavában „teljes mértékben” egyetértett vendégével abban, hogy kölcsönös a felelősség azért, hogy az emberiség ne élje át egy mindent leromboló új háború

rémségeit. Aláhúzta, hogy az egyház politikája nem változik a nemzetközi kérdésekben. Mindez több volt, mint ami re a magyar vezetés előzetesen számíthatott.

Bár a Szentszék találkozásiról készült értékelését nem ismerhetjük³⁰, bizonyos betekintést enged azonban a fentebb már említett Szabó Ferenc összefoglalója, amit az eseményt követően készített a *Távlatok* című folyóirat számára. Innen is tudható, hogy Kádár János audienciáján az akkori külügyminiszter is részt vett, és jelen volt még Agostino Casaroli érsek, az egyházi közügyek tanácsának titkára. A pápai magánkönyvtárban majd egy óra hosszat tartó magánkihallgatás végével VI. Pálnak bemutatták Kádár feleségét, és a többi Kádár Jánost kísérő személyt. Szabó Ferenc idézi a Szentszék sajtóirodájának a közleményét, mely szerint a magánkihallgatás során meglehetősen nagy teret szenteltek a helsinki folyamat kérdéseinek, megállapítva, hogy az e folyamatot illető nézetek közösek, vagy nagyon közel állnak egymáshoz. VI. Pál és Kádár János áttekintette az állam és a magyarországi katolikus egyház közötti kapcsolatokat, kiértékeltek az eddigi eredményeket és mindkét részről kifejezték „azt a szándékot, hogy előbbre viszik a még nyitott kérdések megvizsgálását és megoldásait”. VI. Pál ezt követően Kádár János és kísérete, valamint a jelen lévő szentszéki személyiségek előtt hosszabb beszédet tartott,³¹ s ebben mintegy áttekintette a Szentszék keleti politikáját. A Kádár-látogatást „egyedülálló jelentőségű és különös fontosságú esemény”-ként aposztrofálta, amely esemény „csaknem a célpontja” volt egy feszültségekkel és szembenállással terhelt hosszú folyamatnak, amely még nem zárult le. A pápa ezek után kitért arra, hogy a kétoldalú viszony alakulását sokan kételkedve, kritikus szemmel nézik, de ezekről a lépésekről a „történelem mond ítéletet”. A pápa leszögezte, hogy a Szentszéket nem a pillanatnyi előnyök elérése vezérli, mikor merész döntéseket hoz, mivel az embert kell szolgálnia, „aki méltó életre vágyik, békében, igazságosságban

és határt nem ismerő testvériségben". Emlékeztetett arra, hogy az egyház a hívők jogos érdekeit védi, de nyitott arra is, hogy megértéssel viszonyuljon az államra tartozó sajátos területekhez, és egyenesen kijelentette, hogy a magyar kormányzattal folytatott párbeszéd célja, hogy „elősegítse a társadalmi élet valamennyi összetevőjének egységét és lojális együttműködését, a nemzeti közösség egyre nagyobb hasznára". VI. Pál ugyanakkor együttműködést kínált az egész emberiséget is érdeklő területeken, különösen a béke, a társadalmi, gazdasági, kulturális és erkölcsi fejlődés vonatkozásában. Méltatta a magyar kormánynak a Budapesti Felhívásban tetet öltött erőfeszítéseit az európai biztonság és együttműködés érdekében, és biztosította Kádár Jánost arról, hogy a Szentszék változatlanul részt kíván venni a helsinki folyamat sikerre vitelében.

VI. Pál szavai a magyar vezetés számára azt jelentették, hogy a Szentszék mintegy kezességet vállalt Kádár János szovjetekkel szorosán egyeztetett külpolitikájának a helyeségeért és azért, hogy a vele folytatott párbeszéd a „nemzeti közösség" hasznát is szolgálja. Kádár ezt pontosan értette, és az elutazása előtti nemzetközi sajtóértekezleten³² VI. Pál gesztusát vissza is igazolta. Ezúttal a nemzetközi nyilvánosság előtt is kijelentette, hogy rendkívül jó benyomásokat szerzett a Vatikánban, és megköszönte a pápának a béke ügye, a békés egymás mellett élés, az enyhülés és a helsinki folyamat érdekében tett erőfeszítéseit. Hangsúlyozottan szólt arról, hogy a magyar kormányzat és az egyház viszonya rendezett, és ezt azért tekintette különösen fontosnak, mivel a rendezett viszony révén nem kerülnek a hívő állampolgárok feloldhatatlan erkölcsi problémák elé. Kifejtette, hogy a magyar katolikus egyház tiszteletben tartja az alkotmányos törvényeket és támogatja a magyar nép építő terveit – s ennél többet a magyar vezetés nem kíván. Kívánatosnak tartotta, hogy a kedvező folyamatok ne szakadjanak meg.

A nagykövetnek a látogatás visszhangjáról készített jelentései egyrészt azt mutatták, hogy a neki mondottak alapján a Szentszék igen jó véleményt alakított ki Kádár-ról, akinek „humanizmusa, realitásérzéke és az egyház iránt kifejezett tisztelete” megerősítette a pápa abbéli meggyőződését, hogy a megkezdett utat folytatni kell³³, másrészt a Szentszék – közelebbről Casaroli – a kapcsolatok teljes helyreállítását nemcsak lehetségesnek, de közelinek is tartotta. A nagykövet nem mulasztotta el, hogy a már-már eufórikusnak beállított kúriai reagálások mellett felterjessze a „kúriai és olasz papi konzervatív erők” reakcióit is.³⁴ Persze, ezek a vélemények, ha lehet, még tovább erősítették Kádár sikerét, mivel a másik tábor megosztottságát ország-világ számára nyilvánvalóvá tették – bár a helyzet aztán II. János Pál trónra lépésével gyökeresen megváltozott. A konzervatív tábor felhívta a pápa figyelmét az evangélium és a marxizmus kibékíthetetlen ellentétére, „botrányosnak” tartották a pápa magatartását, és nyíltan bírálták az ő és Casaroli tevékenységét, amely a nagykövet szerint „riadalmat” okozott a „kisszámú, reakciós” magyar papi emigráció körében. Emellett az NSZK kormánya és a német katolikus egyház is nehezményezte a Vatikánban, hogy VI. Pál fogadta Kádárt.³⁵ A Szentszék azonban ezeket a kritikus észrevételeket elhárította.

Bár az akkori magyar nagykövet „oral history” interjújában³⁶ „a hiteles szemtanú meggyőződésével vallja”, hogy „VI. Pál és Kádár, amint kiléptek a pápai dolgozószoba feltároló ajtaján, megindultság és meghatottság ült az arcukon, kifejezve a megbékélés és a megnyugvás humánumának fölemelő érzését és ünnepélyes pillanatait”, a képet mindenképpen árnyalni kell a későbbi történések fényében. Kádár János igen „fukar kezekkel” mért a hazatérte után. Az MSZMP KB 1977. június 22-i ülésén hosszan kommentálta vatikáni magánkihallgatását, amit „jó szelleműnek” minősített, megjegyezve, hogy a pápa is nagy súlyt helyezett erre a találkozóra, amit jól mutatott, hogy kivételesen hosszú ideig

tartott az esemény. Kádár igen elégedetten állapította meg, hogy VI. Pál elismerte a magyar kormányzat tevékenységét, vagyis – fűzte hozzá – a „szocialista építés eredményeit” ismerte el. Úgy vélte, hogy a pápa legfontosabb mondanivalója az volt, hogy a Szentszék kész mérlegelni a magyar állam problémáit, de a magyar fél is vegye tekintetbe az egyház problémáit. Nem tagadta, hogy VI. Pál audienciát követő hosszabb beszéde bizonyos zavart okozott, mivel ő, Kádár az első pillanatban nemigen tudta, hogy mi legyen a beszéd sorsa, különös tekintettel arra, hogy a pápa át is adta neki a szöveget. Végül úgy döntött, hogy „vegyünk egy mély lélegzetet, vezessünk be egy újítást, és publikáljuk Magyarországon ezt a pápabeszédet, *lényegében csonkítás nélkül*” [kiemelés tőlem]. Kádár szerint a pápa beszéde hozzájárult ahhoz, hogy feloldódjon az ateista államban élő és dolgozó hívők lelkiismereti konfliktusa, mert a beszéd hozzásegíti őket ahhoz, hogy másként nézzenek „közös ügyeinkre”. Ugyanakkor elismerte, hogy az egyházak igazi befolyását „csak becsülhetjük”. Hozzáfűzte, hogy meg kell találni a katolikus egyházzal való együttélésnek a *modus vivendijét*, mivel „ez az új állam, ami ma Magyarországon van és az egyház nemzedékeken át együtt fog még élni”.

Kádár igen jól érzékelt, hogy a pápai magánkihallgatás egyáltalán nem jár azzal a következménnyel, hogy neki bármilyen engedményt is tennie kellene a Szentszék által felvetett ügyekben. Ennek megfelelően – mint ahogy arról az említett KB-ülésen beszámolt – az Egyházügyi Hivatalban találkozott Lékai, Ijjas és Cserháti érsekekkel, és nagyon világosan értésére adta a katolikus főpapoknak, nehogy azt képzeljék, a vatikáni látogatást követően valami új világ kezdődik Magyarországon. Azt kell folytatni, „amit eddig csináltunk”. Ezt azért tartotta szükségesnek elmondani, „nehogy félreértés legyen, hogy holnaptól kezdve nem tudom, miket fogunk Magyarországon csinálni az egyházpolitikában”. Ezt a címzettek világosan meg is értették – fűzte

hozzá. Hasonló módon egyértelműen foglalt állást a diplomáciai kapcsolatok tekintetében, vagyis arról nem lehet szó, hogy a Szentszék és Magyarország között diplomáciai kapcsolatokat hozzanak létre. Kádár még azt is szükségesnek tartotta, hogy az Egyháziügyi Hivatal munkatársaival találkozzon, megköszönje munkájukat és felhívja a figyelmüket arra, hogy a pápai magánkihallgatás után „nem katolikus napok következnek Magyarországon, nehogy ilyen félreértés legyen”.

A birtokon belül lévő Kádár „szűkmarkúságában” nemcsak eredendő egyházellenessége játszott szerepet, és az, hogy lényegében ellenszolgáltatás nélkül minden tárgyalási célját elérte. Kádár egyáltalán nem akart a Szentszék számára fontos kérdések megoldásában „előrerohanni”. Ezt az álláspontját óvatosságán túlmenően az is indokolta, hogy látogatásának nem ez, hanem a „helsinki folyamat” melletti szentszéki elkötelezettség erősítése volt a „szorosan egyeztető szocialista országokkal”, vagyis a Szovjetunióval összehangolt célja. Ezen túlmenően a diplomáciai kapcsolatok felvétele vagy újabb szerzetesrendek „beengedése” még tovább erősítette volna az általa konzekvensen elutasított „magyar modell” létezését illető, általánosan elterjedt felfogást, és további elemeket adott volna a „különutas” politikáját illető vádak számára. E kérdésben is a fontolva haladás taktikáját választotta, amit jól mutat a Politikai Bizottság néhány, a vatikáni látogatást követő egyházpolitikai intézkedése.³⁷ A PB döntése szerint a templomi hitoktatás helyi tanácsok általi ellenőrzését – e joguk érintetlenül hagyása mellett – újabb intézkedésig felfüggesztették. Az ellenőrzés jogát bizalmi alapon megkapta a püspöki kar. Kádár hozzáfűzte, hogy a „hitoktatás ellenőrzését vissza lehet állítani, ha a tapasztalatok rosszak”. Egyetértését adta a PB ahhoz, hogy az egyház szeretetotthont és Leányfalun lelkigyakorlatos házat létesítsen, és arra is engedélyt kapott, hogy a Budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémián egy

helyen (a kért hat helyett) hároméves levelező teológiai tanfolyamot szervezhet az egyházi alkalmazottak és az érdeklődő katolikus hívők számára. Vagyis továbbra is táncolhatta a magyar katolikus egyház – de béklyóval a lábán.

A vatikáni látogatásából eredő feladatok külügyminisztériumi összesítése³⁸ előírta a felkészülést arra, hogy a „Vatikán” a kétoldalú kapcsolatok eddigi formájának a módosítására tesz javaslatot. E felkészülés jegyében át kell tekinteni a magyar–vatikáni kapcsolatok történetét, és feljegyezni annak „esetleg ma is érvényes” vagy figyelemre méltó elemeit. Szükséges feldolgozni a diplomáciai kapcsolatok megszakításának a körülményeit – ami kétségkívül illúzió volt, mivel e feldolgozás során ki kellett volna térni a SZEB, vagyis a szovjet megszálló erőknél a nuncius kutasításában játszott szerepére. A dokumentum a pápa és a Szentszék nemzetközi kérdéseket illető állásfoglalásainak és a belgrádi utótalálkozón tanúsított „magatartása” fokozott figyelmét is előírta. Ugyanakkor az „időszerű egyházpolitikai feladatok” kezelésére az addig bevált gyakorlat követését ajánlotta – „nehogy félreértés legyen”.

VI. Pált 80. születésnapján a magyar vezető (az addigi szokásoktól eltérően) még köszöntötte, s a szimbolikus gesztust a pápa külön levélben köszönte meg.³⁹ Tulajdonképpen ez volt az utolsó állomás a Szentszék és Kádár közeledésének hosszú útján. Ennél tovább aztán nem lehetett menni, mivel beigazolódott, hogy a helsinki folyamat egyáltalán nem válaszol a szovjet várakozásokra, sőt a remélttel éppen ellenkező eredményeket hozott, így értelmét veszítette az a szándék is, hogy a nyugat-európai katolikus tömegeket majd a szovjet békeoffenzíva sikere érdekében mozgósítani lehet.

Ennél is súlyosabb indok volt, hogy 1978-ban VI. Pál, majd az őt követő I. János Pál halála után trónra lépő II. János Pál szakított a korábbi politikai irányvonallal. A „gonosz birodalma” ellen viselt hadjáratában Reagan teljes

joggal úgy vélte, hogy számíthat a „lengyel pápa” együttműködésére, annál is inkább, mivel a szentszéki diplomácia alapelvei – az igazság, a szabadság, az emberi méltóság, a vallásszabadság, az emberi jogok, a béke védelme, a háború radikális elutasítása – azonosak, illetve közel állóak voltak az amerikai, morális szempontoktól is motivált diplomáciához. Az Egyesült Államok és a Szentszék együttműködési stratégiája sikerrel járt, megcáfolva Kádár Jánosnak a római sajtókonferencián elhangzott egyik mondata első részét, miszerint „Nekem személy szerint az a meggyőződés, hogy a szocialista magyar állam, a Magyar Népköztársaság sok-sok nemzedéken át fenn fog állni...”. Mondatának második része teljes mértékben beigazolódott: „és még nemzedéken át az egyházak is létezni fognak”.

M. SZEZENI GÉZA

Jegyzetek

¹ A Moszkvával, a belső ellenzékével folytatott birkózása nem tárgya jelen dolgozatnak.

² MOL M-KS 288.f.5/82 ö.e.

³ Vö. Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága – a Szentszék és a kommunista államok* (1963–1989). Bp., Szent István Társulat, 2001.

⁴ *Népszabadság*, 1977. június 10.

⁵ 1936. november 28-án

⁶ MOL XIX-J-1-j 131. doboz 160-1, 160-2.

⁷ Erről a látogatásról bővebben I. M. Szebeni G.: *Mindszenty-ügyek*. 2. rész. *Magyar Szemle*, 2009. február.

⁸ MOL XIX-J-1-j 102. doboz 117-1 0032/5

⁹ *Népszabadság*, 1977. június 10.

¹⁰ MOL M-KS 288.f.4/150. ö.e.

¹¹ MOL XIX-J-1-j 102. doboz 117-1 0032/10

¹² Uo. 0032/22

¹³ A római látogatással foglalkozó miniszteri értekezletre készült koncepciótervben egyébként szó szerint az szerepel, hogy „Amennyiben a Vatikán részéről kezdeményezés történik Kádár elvtárs (június 9-én) délelőtt találkozna a pápával.” Uo. 0032/11

¹⁴ MOL M-KS 288.f.5/718 ö.e.

¹⁵ MOL XIX-J-1-j 0032/24

¹⁶ MOL XIX-J-1-j 0032/47

¹⁷ MOL XIX-J-1-j 0032/10

¹⁸ MOL XIX-J-1-j 0032/36

¹⁹ MOL XIX-J-1-j 0032/33

²⁰ Uo.

²¹ MOL XIX-J-1-j 0032/41

²² Tudni való, hogy a külügyminisztérium vatikáni ügyekkel foglalkozó diplomatai ez időtt a BM egyházi ügyekkel is foglalkozó csoportfőnökségtől kerültek át a külüghöz, a szemérmesen „kölcsonadásnak” nevezett rendszer keretében. Közülük nem egy a KGB főiskoláján öt évig folytatott tanulmányai során szerezte „egyházpolitikai ismereteit”.

²³ MOL M-KS 288.f.5/723 ö.e.

²⁴ MOL XIX-J-1-j 0032/36

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ MOL XIX-J-1-j 0032/41

²⁸ MOL XIX-J-1-j 0032/81

²⁹ MOL M-KS 288.f.5./720 ö.e.

³⁰ Feltehetően ez esetben is érvényes a hetven évre szóló titkosítás.

³¹ Ezt a *Népszabadság* 1977. június 10-i száma is közölte.

³² Uo.

³³ MOL XIX-J-1-j 0032/82

³⁴ MOL XIX-J-1-j 0032/88

³⁵ MOL XIUX-J-1-j 131.doboz 160-1., 160-2. Vatikán 005533. sz rejtjel-távirat. Ez különös, mivel egy hónappal később Kádárt Bonnba várták.

³⁶ Pankovits József: *Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből*. Bp., Gondolat, 2005. 147.

³⁷ MOL M-KS 288.f.5/723 ö.e.

³⁸ MOL XIX-J-1-j 0032/84

³⁹ MOL M-KS 288.f.11/4367 ö.e.,36

HÓMAN BÁLINT ÉS A HISTORIOGRÁFIA*

Az alábbi írás témája Hóman Bálint historiográfiai nézeteinek elemzése, amelyet eddig így külön még nem tárgyalt a Hómannal foglalkozó (nem különösebben terjedelmes) irodalom¹. Ez többnyire azért van így, mert könnyebbnek tűnik (többnyire valamilyen politikai álláspontot érvényesítve) Hóman politikai nézeteit „megítélni”, értékelni, mint konkrét szaktudományos eredményeit saját kontextusukban elhelyezni és interpretálni. Hozzátenném ugyanakkor, hogy azt sem tartom helyesnek, ha Hóman szaktudományos nézeteit mereven elvásztják politikai felfogásától, mondván, hogy ő maga is mindig megtette ezt, s így igazán elfogulatlan és objektív történetírást művelt. Azt is szeretném hozzátenni, hogy nemcsak Hómannak (főként a magyar) történetírást érintő nézeteivel kívánok foglalkozni, hanem utalnék (mindezzel szoros összefüggésben) mindennek történetírása egészére való hatására, más, korabeli történészekhez való viszonyára, valamint az utókor ítéletére is, azaz magának Hómannak a historiográfiai recepciójára úgyszintén (lassan ez utóbbinak is kerekedik a története.)

Genetikus szempontból kiindulva mindenekelőtt leszögezhető, hogy Hómannak pályája kezdetétől roppant

* Az írás a Hóman születésének 125. évfordulója alkalmából, Budapesten, 2010. április 16-án tartott tudományos ülésen elhangzott előadás alapján készült. A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

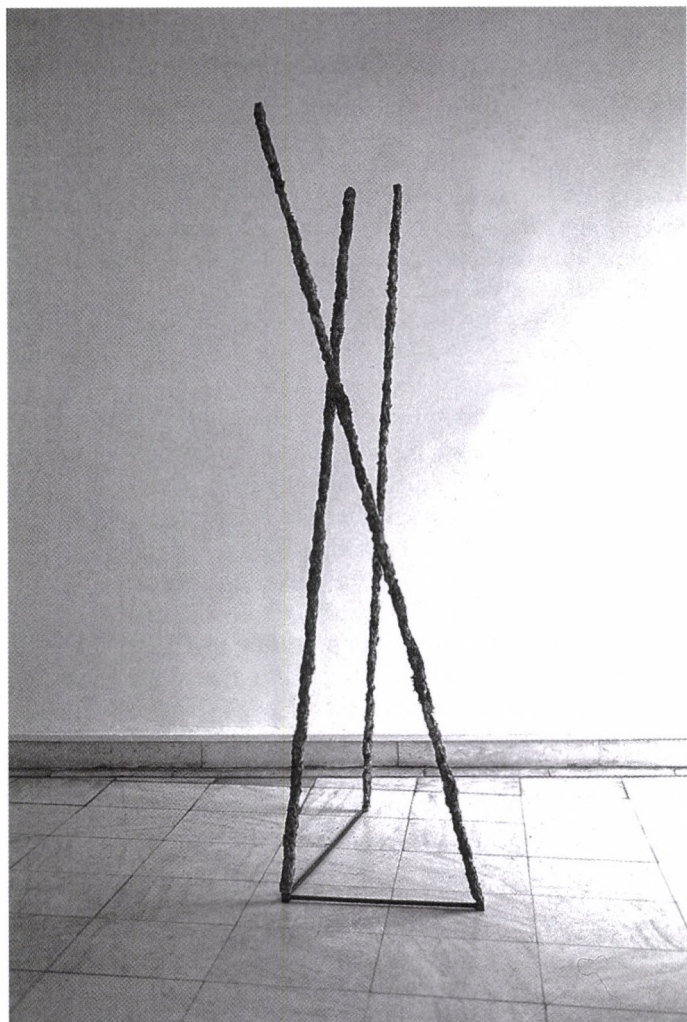
erős volt a historiográfiai érdeklődése. Ezzel kapcsolatos munkáit alapján tematikailag is három korszak köré lehetne elrendezni. A tematika első része a magyar történetírás első korszakát felölelő írásokat jelenti (Hóman Bálint, 1923). Hóman ilyen jellegű tanulmányai mindenekelőtt a húszas évek első felében, például a szellemtörténet vezető folyóiratában, a *Minervában* jelennek meg, s egyik fő eredményük, hogy a magyar ősgesta egészen László király gesztájáig vezethető vissza, azaz a *Gesta Ladislai regis* a középkori krónikaszerkesztmény első darabja. (Ez azért azóta alapvetően megkérdőjeleződött.) Hóman e munkáiban mindamelllett egyéb kérdésekre is kitér, például átfogó képet ad a teljes középkori történetírásról, annak fő műfajairól stb., s ebben kísérli meg elhelyezni a magyar krónika- (értsd gesta-)irodalmat. Mindezekon kívül határozottan állást foglal az Anonymus-kérdésben (III. Béla jegyzőjének tekinti őt), a II. Géza-kori gesta problémájában (Madzsar Imrével szemben állítja, hogy nem ez az ősgesta); leginkább látványos elemzése a hun-hagyomány és a hunmonda kérdésköréhez (azaz Kézai Simonhoz) kötődnek, amelyek kapcsán harcos pengeváltásokat is folytat az alapvetően a *Nyugat* köréhez tartozó, legalábbis ott publikáló Király Györggyel. Itt kifejtett (s alapvetően Gombocz Zoltán nézeteit elfogadó) álláspontjának veleje: bár természetesen cáfolandó a hun-magyar azonosság tézise, nem helytálló azonban az ún. hiperkritika, azaz önálló magyar alkotásnak s így „valóságosnak” kell tekinteni a hun-magyar azonosság hagyományának tézisé, amely tehát nem a németektől vagy a szlávoktól kölcsönzött tradíció. Hozzá kell tenni kiegészítésül mindehhez, hogy Hóman – természetesen – rendszeresen összegzi a magyar őstörténetre vonatkozó kutatásokat, valamint az erre vonatkozó régebbi szakirodalommal is szembesül.

Nem ennyire gazdag és szerteágazó, ugyanakkor (mint később kifejtem) – például R. Várkonyi Ágnes értékelésé-

vel gyökeresen ellentétben – legalább ekkora jelentőségű Hómannak a 16–18. századi magyar történetírást elemző munkássága. Ilyen jellegű tanulmányai közül a legfontosabbak az általa kezdeményezett és szerkesztett *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* számára készített *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon*, illetve a *Tudományos történetírásunk megalapítása a 18. században* című nagyívű írások. Szintén ehhez a korszakhoz köthető a *Kishevenes Hevenesi Gábor*, valamint például az *Adalék a 18. századi magyar nyomdászat történetéhez* című munkák. Igen beszédes, hogy ezek közül van olyan, amelyik a Szent István Társulatban hangzik el, illetve ekkor olvassa fel a *Történelem és katolicizmus* című előadását is. Itt kifejtett álláspontjának egyik fontos pontja, hogy a modern, európai szintű, az eredeti források összegyűjtésén és kritikáján alapuló történetírás lényegében a 16–18. századi jezsuita történetírók, Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Kaprinai István, de legfőképpen Pray György, Katona István, Kollár Ferenc Ádám és mások érdeme.

Hóman persze nem hallgatja el a protestánsok, így Bél Mátyás, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid vagy Sinay Miklós jelentőségét sem. Az igazán katolikus „átértékelés” ebben a tekintetben a 18. század és az ellenreformáció pozitív minősítése (vö. például a magyar nyomdászatról szóló tanulmányát), szemben ugyanis a dualizmus korában uralkodó (és a két világháború közötti korszakban is fontos pozíciókat betöltő) nemzeti-romantikus iskolával, amely közismerten hanyatló és nemzetellenes kornak tekintette azt.

Hóman historiográfiával kapcsolatos munkáinak utolsó, harmadik nagyobb egységét végül a többé-kevésbé saját korára vonatkozó, valamint a történetelmélet terére is kitérő elméleti, de mindenképpen teoretikusabb/összegzőbb jellegű munkái képezik. Ezek közül is kiemelkedik a szintén általa szerkesztett és részben kezdeményezett *A magyar történetírás új útjai* című kötetbe írt tanulmánya

SZABADKÉZI RAJZ, 1988
Stúdió Galéria, Budapest, 1988

(*A történelem útja*), valamint a korábban már említett *Történelem és katolicizmus*, a *Történelmi átértékelés*, *A történelem népszerűsítése* vagy a *Történettudomány és numizmatika* című esszék. Jelentősek és elemzendők ebben a tekintetben a *Hóman–Szekfű* agyonidézett bevezető sorai, a *Társadalomtudomány* 1921-es évfolyamában megjelent *Társadalomtörténeti terminológia* című tanulmány, illetve mondjuk a Magyar Történelmi Társulat elnökeként elmondott felszólalásai, amelyek közül az egyik legbeszédesebb a *Századok* 1943-as évfolyamában jelent meg, s amely szembeszáll mind a mályuszi alapokon művelt népiségtörténet, mind a Baráth Tibor által reprezentált, faji alapú történetírói irányval.

Hozzá lehet még fűzni mindehhez, hogy Hóman historiográfiai nézeteinek rekonstrukciójához még számos más forrást is hasznosíthatunk. Feltétlenül utalunk érdemes például a nemrégiben szintén újra közzétett, történészekről/történetírókról való beszédeiről és megemlékezéseiről. Ezek névsora roppant árulkodó, hiszen ezekből nyilvánvaló, hogy Áldásy Antal, Tasnádi Nagy Gyula, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Sörös Pongrác, Tagányi Károly, Zsinka Ferenc, Angyal Dávid bizonyosan Hóman mestereinek tekinthetők (Hóman Bálint, 2002, 411–474). Úgyszintén roppant lényegesnek gondolom mindezek vonatkozásában Hóman Bálint egyéb történészekkel, társadalomtudósokkal folytatott polémiáit, amelyek közül utaltam már például a Király Györggyel, Madzsar Imrével, Baráth Tiborral és Mályusz Elemérről folytatott vitákra, de elemzendők még természetesen az Erdélyi Lászlóval a földberről való pengeváltás, a Marczali Henrikkel való összeütközés, vagy a német történészekkel a harmincas években, a *Königreich Ungarn* és más művek kapcsán kirobbant összetűzés is. Számos szempontból megvilágítják mindezeket különböző recenziói, mondjuk Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula (*Szerviensek és familiárisok*), Mályusz Elemér (*Turóc megye kialakulása*), Eckhart Ferenc, Lukinich Imre vagy mondjuk

C. A. Macartney műveiről.² Természetesen alapvetőnek tekinthető igencsak kiterjedt levelezése is, amelyet lényegében az említett történészekkel vagy például tanítványával, Deér Józseffel, illetve mondjuk Hajnal Istvánnal folytatott, s amelyek közül a Szekfű Gyulával folytatott teljes levélváltás igencsak megérett a publikálásra.

Milyen kép bontakozik ki az elmondottakból, hiszen az eddigiek alapján bizvást igazolható, hogy Hóman igen mély érdeklődést tanúsított a historiográfia, még ha nem is kifejezetten a történelem elméleti kérdései iránt, s mint láthattuk, ezzel kapcsolatos írásai az *egész* magyar historiográfia fejlődéséről megkíséreltek képet alkotni?

Mivel a rendelkezésemre álló keretek korlátozottak, a következőkben pontokba szedném az itt felvetett kérdésekkel kapcsolatos mondanivalómat. A pontok illetően felvetését részben a Hómanra vonatkozó általános „lózungok” és hívószavak, részben saját, ezek kiegészítéseként szánt felvételeim indokolják.

1. Első pontként önként adódik a kérdés: *szellemtörténész* volt-e Hóman Bálint? Hiszen a vele foglalkozó irodalom túlnyomó része őt így aposztrofálja, ami már a két világháború közötti időszakban (azaz saját korában) megkezdődött, s ő magát is alapjában annak tartja a húszas évek végétől kezdődően. Természetesen a döntő kérdés itt a (részben speciálisan magyar) szellemtörténet fogalmának „kolligációja”, illetve az arról alkotott „szinoptikus ítélet” (W. Walsh és L. Mink kifejezéseivel), amelyeknek további részletezésére jelen keretek között nincs lehetőség. Az azonban leszögezhető, hogy ilyen alapon számos szempont megfogalmazható, amelyek alapján Hóman ehhez a tradícióhoz/irányzathoz/iskolához köthető. Itt van mindjárt a *szintézis* iránti igény, azaz a korábbi, dualizmus kori, többnyire adatgyűjtő történetírással szemben például a *Magyar Történet* Hóman által írt része is átfogó igényű, ráadásul nemcsak a politikára és a politikai eseménytörténetre koncent-

rál, hanem – Hóman egyéb műveit is hasznosítva – kitér a gazdaság, társadalom, kormányzati berendezkedés, a művelődési viszonyok (például lovagkor, illetve lovagi művelődés) bemutatására; tehát kifejezetten és egyenesen *társadalomtörténeti* szempontokat érvényesít. Alá szeretném húzni, hogy maga ez a társadalomtörténeti, szociologisztikus megközelítés Hóman egész történetírásában érvényesül, kezdve doktori értekezésétől (*A magyar városok az Árpádok korában*) vagy például az Erdélyi Lászlóval folytatott vitájától, de legfőképpen a pénz történetével a lehető legszorosabban összefüggő *Károly Róbert gazdaságpolitikáján* (illetve ezzel összefüggő egyéb tanulmányain – például *A 14. századi aranyválság*) keresztül egészen a negyvenes évek őstörténeti szintéziséig.

Itt az egyik döntő kérdés az, hogy több újabban megjelent s lassan már „rögeszmeszerű” ismétléseken alapuló interpretációval szemben – a szellemtörténet és társadalomtörténet nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő, egymásra építő felfogás, hiszen mindkettő szemben áll az egyoldalú politikai eseménytörténettel. Mindez egyébként már a harmincas években, az éppen a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* kötet kapcsán kirobant szellemtörténet-vitában is egyértelmű, melynek során Babits Mihály éppen a szociologisztikus-szintetikus szempontokkal azonosította az irányt.

Felvetődhet persze a szellemtörténetnek olyan értelmezése is, amelyben a szociologisztikus látásmód mellett/helyett inkább annak irodalmias, az irodalmat és az irodalmi forrásokat preferáló jellegére mutatnak rá. Természetesen Hóman sok tekintetben így is szellemtörténészként értelmezhető, s itt éppen alapvető historiográfiai munkájára, *A magyar történetírás első korszaka* című, a szellemtörténet par excellence folyóiratában, a Thienemann Tivadar által szerkesztett *Minervában* megjelent írására (illetve egyéb krónikatanulmányaira) kell hivatkoznunk, amelyeknek megállá-

pításait (mint ezt korabeli recenziójában Török Pál is megállapította) szinte maradéktalanul beépítette a *Magyar Történet* fejezeteibe. Ilyen jellegű tanulmányainak egyik fő konklúziója egyébként a magyarság, a magyar szellemi élet és művelődés európai, keresztény-katolikus kultúrkörbe való tartozásának, integrálódásának gondolata volt (ami szintén kifejezetten szellemtörténeti alapállás).

(N B. Az már egy másik kérdés természetesen, hogy magának a szellemtörténeti szempontok alkalmazásának is megvan a maga genezise, s Mályusz Elemér több-kevesebb joggal mutatott rá arra – amit ő már a harmincas években, egyetemi előadásaiban roppant elmélyültséggel kidolgozott –, hogy Szekfű és Hóman nem egyenlő mélységgel/következetességgel alkalmazza a művészeti/világnézeti kategóriákat /ez a szellemtörténet egyik Leitmotivja ugyanis/. Hóman például nem applikálja a gótika fogalmát, holott ez – például a román művelődéssel antitentikusan szembeállítva – kitűnő szintetizáló kategória lehetne, főként, hogy a Magyarországon különösen nyomon követhető lovagi művelődéssel hozható a lehető legszorosabb összefüggésbe. Ehhez csak az a megjegyzés fűzhető, hogy a lovagi művelődésnek nagy szerepet tulajdonít Hóman is /vö. *Szent László, Nagy Lajos* című tanulmányai/, másrészt címszerűen tűnnek fel e kategóriák – lehet persze, hogy Mályusz kritikájának hatására is – az *Egyetemes Történet* Váczy Péter által írt fejezeteiben, akinek Hóman volt az egyik mentora, mint ahogy az összefoglalásnak is.)

2. Egy következő szempontként felvethető, hogy Hóman historiográfiai álláspontja nem volt-e egyoldalúan *katolikus* beállítottságú, azaz nem érvényesített-e túlzottan katolikus szempontokat. Kritikusai közül ugyanis jó néhányan, például R. Kiss István, Németh László, Mályusz Elemér, részben pedig Marczali Henrik felekezeti szempontból is bírálták, mondván, hogy – amint Hóman *Történelem és katolicizmus* című tanulmánya is alkalmat ad e felvetésre –

lényegében számukra (Szekfűvel együtt) a szellemtörténeti „átértékelés” a magyar történelem katolikus szempontból történő, elfogult interpretációját jelenti.

Ide mindenekelőtt az a megjegyzés kívánkozik, hogy Hómannak számos olyan barátja és pozitív interpretátora volt, aki a protestáns felekezethez tartozott, a névsor Török Páltól Deér Józsefen keresztül egészen Kosáry Domokosig vagy Benda Kálmánig terjed. Kétségtelen persze, hogy volt több olyan pártfogoltja – Belitzky János és Tóth László különösen (vö. Erős Vilmos, 2000) –, akik inkább katolikus voltak, mint szakmai kvalitásuknak (persze azért teljesen ez sem elhanyagolható) köszönhették szakmai előmenetelüket.

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy – mint ez az előző pontból kiderül – a magyar szellemtörténet annál lényegesen több, mint a magyar történelem katolikus alapokon történő újraszabása. Másrészt nem feledhető, hogy például *A magyar történetírás első korszaka*, illetve az ezzel összefüggő tanulmányok egyik fő mondanivalója (ahogy erről szintén esett szó) a magyar művelődés európai voltának bizonyítása volt, azaz Hóman esetében is (mint Szekfűnél) – s nyilván ebből a szempontból van nagy jelentősége 1938-as „Szent István”-könyvének is – katolicizmus és európaiság elválaszthatatlanok egymástól. Az már egy másik kérdés, hogy az európaiság sajnálatos módon Hóman esetében is egyenlő a kultúrfölény gondolatával, azaz Hóman semmilyen formában nem osztja (ellentétben Szekfűvel a harmincas években sem) a szomszéd népekhez való közeledés, a bartóki–kodályi–Németh László–i–Szabó Dezső-i Kelet- vagy Közép-Európa-gondolatot, s élete végéig ragaszkodik az 1931-es, *A magyar külpolitika fő irányai* című történetpolitikai tanulmányában kifejtett elképzeléséhez. Eszerint történelmi tapasztalat (s így a jelen számára is, esetenként politikát orientáló üzenet), hogy a magyar külpolitika Nyugat irányában védekező, Kelet felé viszont expanzív, hódító célokat követ, ami egyértelműen igazolni is kívánja

e hódító törekvéseket. (Az persze tisztázandó kérdés, hogy ennek valóban az lett volna a politikai, aktuális üzenete – ezt Mályusz Elemér állítja /vö. Erős Vilmos, 2000/–, hogy a magyarok Lengyelországgal, Olaszországgal, Horvátországgal és Ausztriával alkossanak egy katolikus államszövetséget, s hogy ennek mi lett volna a politikai realitása. Ha viszont ez igazolható, akkor mégiscsak van egyfajta közeledés Kelet- vagy Közép-Európához Hómannál, másrészt persze az ellentett koncepció, a közép/kelet-európai összefogás gondolatának politikai realitása is megkérdőjelezhető.)

Rá szeretnék mutatni ugyanakkor arra, hogy Hóman katolikus elkötelezettségének szűkebb historiográfiai szempontból volt egy kifejezetten előnyös hozadéka: ez nem más, mint a 17–18. századi magyar jezsuita történetírás korszakos és európai jelentőségének a felismerése. Itt felfogásom gyökeresen ellenkezik R. Várkonyi Ágnes és mások interpretációjával, s a historiográfiai szakirodalom újabb megállapításai néha megdöbbenő módon igazolják Hóman kijelentéseit. Eszerint az ún. „Verwissenschaftlichung” folyamatában (vö. ehhez Horst Walter Blanke, 1991) a 16–18. századi jezsuita, erudita, kritikai történetírás a felvilágosodás egyoldalú, ahistorikus, redukcionista naturalizmusához képest lényegesen szakszerűbb, a 19. századi professzionalizmust döntően megalapozó időszak. Ebben a magyar jezsuiták szinte azonos időben követték Európát (Hóman egyébként, mint szó esett róla, rámutat a protestánsok – Bél Mátyás, Debreczeni Ember Pál, Benkő József, Bod Péter, Czwittinger Dávid, Sinai Miklós – azonos fajsúlyú törekvéseire is ebben az időszakban), s így bár kifejezett felvilágosodásról (s szociologisztikus törekvésekről) nem beszélhetünk a 18. századi Magyarországon, ez a kritikai történetírás mégis a magyar historiográfia első európai mértékkel mérhető korszaka (Erős Vilmos, 2009).

Hóman ezt egyébként a genetikus történet szemlélet/történetírás kialakulásának tekinti, amelynek folytatá-

sa a dualizmus kori – szintén európai léptékű – Paulerben, Tagányiban, Marczaliban, Fejérpatakyban stb. tetőződő, ma professzionálisnak nevezhető történetírás, illetve saját kora szellemtörténeti iskolája. Ezzel szemben különböztet meg egy másik, naturalista-szociologisztikus irányt, melynek reprezentánsai: felvilágosodás, pozitívizmus, polgári radikálisok, Ágoston Péter, történelmi materializmus/marxizmus – amely az egyoldalú, történetietlen, redukcionista, a történelemben a természettudományhoz hasonlóan törvényeket kereső racionalizmus és így történeszi szempontból „dilettantizmus” megtestesítője – felfogása szerint (Hóman Bálint, 1931/a).

3. Harmadik pontként vetődhet fel, hogy Hóman történetírása nem minősíthető-e túlságosan is nemzeti beállított-ságúnak, *nacionalistának*, hiszen számos írásában fejtette ki (vö. *A magyar tudományosság jövője*, a Király Györggyel való említett vita stb.), hogy az igazi történetírás nemzeti elkötelezettségű és így képvisel erkölcsi és idealisztikus értékeket.

Itt mindenekelőtt az a megjegyzés tehető, hogy Hóman alapjában követte a történetírás európai irodalmát, munkáiban (különösen a fiatakoriakban) felfedezhetőek a német, francia, olasz nyelvű (gyakran gazdaságtörténeti) szakirodalom eredményei, tehát ezeken a nyelveken olvasott is, s ezen felül görögül, az obligát és jól birtokolt latin mellett. Mindezek folyományaképpen a magyar történelemmel kapcsolatos munkáiban (a historiográfiában, de egyébként is, ahol ez bizonyos esetekben – Károly Róbert, Nagy Lajos, Mátyás stb. – egyenesen elkerülhetetlen) igen gyakori a nemzetközi kitekintés, s nem feledhető, hogy az ún. „külpolitika elsőbbségé”-ről való tézis (már Szekfű esetében is) a nemzetközi viszonyokkal való állandó szembesülést sugallja (Hóman Bálint, 1931/b). Az egyoldalúan hungarocentrikus nézőpontot kívánja meghaladni egyébként a *Hóman–Szekfű* pendantsja, a négykötetes *Egyetemes Történet*, amelynek (Bisztray Gyula számos adalékkal szolgál ehhez)

Hóman tevékeny szerkesztőbizottsági tagja volt. Igaz, e szerkesztőbizottsági működésnek (vö. szintén Bisztray) az egyik leginkább látványos „pengeváltása” – amelyet még nem elemzett a szakirodalom – a Váczy Péterrel való összezőrdülés volt. Ennek kapcsán Hóman egyenesen le akarta vetetni a nevét a szerkesztők névsorából, mert Váczy szerint az egyetemes történeti keretekben nem megfelelő mértékben foglalkozik a magyar históriával, sőt egyenesen kihagyta azt onnan. (A „hibát”/lapsust majd Hajnal Istvánnak kell helyrehoznia.)

Összességében e problémához két szempontot ajánlok megfontolásra. Az egyik a Szekfű Gyulához (illetve persze Szekfű nézeteihez) való viszonynak a kérdése. Ebben az összefüggésben ugyanis szinte teljesen egyértelműnek tűnik, hogy Hóman Szekfűhöz képest szinte már a kezdetektől követhetően jobbra állt (jóllehet baloldali barátai is voltak: Grexa Gyula, Benedek Marcell), és bizonyos időszakokban vele szemben is egyenesen *faji* szempontokat érvényesített, illetve kevésbé volt kritikus a köznemesi szemlélet és a nemesség képviselte történeti, rendi-alkotmányos állásponttal szemben. Ez a szempont már megjelenik a *Szerviensek és familiárisokról* írt ismertetésében, részben felvetődik a *Magyar Történetben*, de különösen a harmincas évek közepétől erősödik meg, amikor Hóman miniszter a Gömbös-kormányban. Igaz, hogy Szekfű a *Mi a magyarban* megjelent tanulmányában (Szekfű Gyula, 1939) éppen Hómantól kölcsönzi a magyarság három alapvető jellemvonását (vitéség, szabadságszeretet, politikai szervezőképesség); ugyanakkor olyan antiszemita kijelentéseket, mint Hóman ekkor (30-as évek vége, 40-es évek eleje) tett, Szekfű az utókor által leginkább antiszemitának aposztrofált korszakában (*Három nemzedék*) sem mondott. Historiográfiai szempontból jól tükrözik a köztük lévő (már a húszas évek elejétől fennálló) különbséget Hómannak a hun–magyar kérdésről (és részben az őstörténetről) írt tanulmányai, amelyekben

– mint erről szó esett az előbbieken – például Király Györggyel szemben, s nem utolsósorban Gombocz Zoltánra hivatkozva, védi a hun–magyar hagyomány történeti jogsultságát, s jelentős energiákat mozgósít az őstörténetben a török–keleti-ázsiai rokonság érzékeltetésére. (Szekfű ekkor is óvatos ebben az értelemben, amint ezt a Takáts Sándorral szembeni kritikája, a *Történetpolitikai tanulmányok* című könyvének tanulmányai, a Sebestyén Gyulával való összeütközése, sőt a *Magyar Történet* általa írt fejezetei bizonyítják.)

Nyilvánvalóan mindezekkel a lehető legszorosabb összefüggésben áll Hóman ismert politikai szerepvállalása, ugyanakkor Hómant egyértelműen faji alapokon álló történetírónak beállítani bizonyosan nem lehet. Hiszen már az 1910-es években jelentős harcokat folytat a faji szempontoknak a társadalomtörténetben való alkalmazása ellen (például hogy a magyar arisztokrácia nemzetközi jellege zsidóságból adódna), s általában is ellentmond a faji alapon álló gondolkodásnak a korábban vázolt társadalom- és szellemtörténeti, valamint katolikus szemlélet. Különösen fontossá mindez persze a harmincas években válik, amikor valószínűleg Hóman ilyen megfontolások miatt sem támogatja teljes méllszélességgel a Mályusz kezdeményezte népiségtörténetet. Alapvetőnek tartom ebben az időszakban egyébként a Deér Józseffel való kapcsolatát, hiszen számos bizonyítékunk van arra, hogy Deér Hóman megbízására írta ekkori, a német nemzeti szocialista történetírással szembe szálló cikkeit (Erős Vilmos, 2000). Ezekben harcosan cáfolja – ismétlem, Hóman megbízásából – Brackmann nézeteit, aki szerint a Szent Koronát István a német császártól kapta, azóta fennáll tehát a hűbéri-alattvalói függés (lengyel mintára) a német birodalom és a magyar királyság között. Egyértelműen leszögezi egyébként mindezen kérdésekkel összefüggő (szerintem egész életművén végighúzódó) álláspontját a Magyar Történeti Társulat 1943. évi közgyűlésén (Hóman Bálint, 1943): itt kifejtett nézete szerint a magyar-

ságot mindenekelőtt történeti-politikai-kulturális egységnek/közösségnek tekinti, azaz nemzetfogalmának alapja a *politikai nemzet*, amit antitetikusan, sőt antinómikusan állít szembe a saját korában uralmi szerepre törekvő s Mályusz Elemér, de még inkább Baráth Tibor által (persze a kettőt Hóman sem keveri össze) reprezentált, sőt követett, döntően a magyarságot faji alapon meghatározó *népi nemzet* fogalmával. Nyilván ezért hunyhatott szemet Hóman a Teleki Intézetben a Deér József által vezetett Történettudományi Intézet tevékenysége felett, amit leginkább Benda Kálmán és Kosáry Domokos folytatott, de véleményem szerint ez a politikai nemzet fogalom a végső összekötő kapocs Hóman és Szekfű, valamint mondjuk az angol történész Macartney között is (Erős Vilmos, 2000).

Természetesen historiográfiai szempontból is még számos összetevőjét lehetne elemezni Hóman történetírásának. Így ki lehetne térni forráshasználatára (nem igaz, hogy „csak” okleveleket és törvényeket használt), stílusára (ami azért nem annyira problémamentes, mint Baráth Tibor sugallja)³, egyáltalán ilyen jellegű nézetei pontos genezisére, vagy például a rokon tudományokkal – néprajz, nyelvészet, antropológia, archeológia – való kapcsolatra (interdiszciplinaritás), ami a legmodernebb történettudományos irányzatokkal való párhuzamra hívja fel a figyelmet.

Befejezőként csak egy kérdést szeretnék felvetni. Újabban (de részben korábban is így volt) megfigyelhető az a görcsös igyekezet, amely megkísérli leválasztani az úgymond kiváló, európai szintű történészt, medievistát a sajnálatos módon politikai vizekre evezett és ott a szélsőjobb oldal felé orientálódó politikustól (mondván, hogy Hóman szigorúan szét tudta választani a kettőt). Mindezeknek a felfogásoknak az a hallgatóságos vagy nyílt előfeltevéjük (amit a középkorászok is osztanak), hogy a történészek munkáiban megfogalmazott retorikus, Szekfű Gyula kifejezésével homiletikus, ékesszóló, diszkurzív elemek valamiféle vé-

letlenül odakeveredett, zavaró tényezők, amelyeket előbb-utóbb le fog vetkőzni a tudomány. Meglátásom szerint erre a szétválasztásra sem szükség, sem lehetőség nincsen, a narratív, retorikus elem, azaz a saját korának kulturális-politikai-szociális-tudományos kontextusával való összekapcsolódás (mint például Hóman esetében a katolikus szempont vagy a politikai nemzet fogalma, és persze az egész szellemtörténet) a történelmi munkáknak integráns összetevője. Amiből pedig az következik, hogy nem mindezeknek az elhallgatása, letagadása jelenti a történelmi életmű jelentőségének a felismerését (persze nem is pusztán a jelen eredményeivel való összevetés), hanem annak magyarázata, elemzése, az említett kontextusban/diszkurzusban való elhelyezése. (Foucault-val szólva monumentalizálása /Sutyák Tibor, 2007/.)

Azon persze lehet vitatkozni, hogy mit is jelent igazából a politikai nemzet fogalma, s valóban európai mértékkel nézve is modern, társadalomtudományos szempontokat alkalmazott-e Hóman, vagy például, hogy milyen volt a német tudományossággal való viszonya (általában az egész szellemtörténet-kérdést újra lehet gondolni, például jelentett-e előrelépést a két világháború közötti magyar történetírás a dualizmus korihoz képest) – és így az általam felvetett szempontokat is lehet vitatni, valamint egyebekkel kiegészíteni. Egy dolgot nem lehet tenni, ami pedig megtörténik a Hóman-retró legújabb fejezetében, amikor (mindenekelőtt az Attraktor Kiadónál) Hómannak és pályatársainak szinte számolatlanul nyomják újra a műveit, mindenféle bevezetés, kísérő-eligazító tanulmány nélkül (NB. tele technikai hibával), aminek következtében néha az sem derül ki, mikor jelent meg az eredeti írás, nem beszélve az említett diszkurzusokról (amellyel pedig e művek szaturálva vannak), s ahol mindezek folytán egy kalap alá kerülnek olyan semmiféle (de főleg nem szakmai) alapon közös nevezőre nem hozható történelmesek, mint Hóman Bálint, Eckhart Ferenc,

Deér József, Mályusz Elemér, Alföldi András, Eckhardt Sándor (ő persze irodalomtörténész) – a másik oldalon pedig Ferdinandy Mihály (vö. pl. Ferdinandy Mihály, 2005), R. Kiss István, Timon Ákos vagy Zoványi Jenő (ráadásul van még egy „szürke zóna” is, akik persze szintén nem jelentenek azonos minőséget Hómanékkal, így Asztalos Miklós, Karácsony János vagy Jancsó Benedek).

Utolsó mondatként megemlíthető, hogy Hóman Bálint születésének 125. évfordulója alkalmából több rendezvényt is tartanak a történész életművéről, amelyek – remélhetőleg – segíteni fognak több, a fentiekben felvetett kérdés további tisztázásában.

ERŐS VILMOS

Irodalom

Horst Walter Blanke, 1991: *Historiographiegeschichte als Historik*. Stuttgart–Bad Canstatt (Fundamenta Historica 3.).

Erős Vilmos, 2000: *A Szeffű–Mályusz vita*, Debrecen, Csokonai Kiadó.

Erős Vilmos, 2009: *A 16–18. századi történetírás II. A magyar történetírás a 16–18. században. Világosság*, 3. sz., 127–137.

Ferdinandy Mihály, 2005: *Az Árpád-ház mítoszai*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.

Hóman Bálint, 1923: *A magyar történetírás első korszaka*. *Minerva*. 11–40.

Hóman Bálint, 1931/a: *A történelem útja*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerkesztette Hóman Bálint. Bp. Magyar Szemle Társaság., 7–52.

Hóman Bálint, 1931/b: *Külpolitikai irányok a magyar történetben*. Budapest, Franklin.

Hóman Bálint, 2002: *A történelem útja*. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Búza János, Budapest, Osiris.

Sutyák Tibor, 2007: *Michel Foucault gondolkozása*. Attraktor Kiadó.

Szeffű Gyula, 1939: *A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság. 489–556.

Jegyzetek

¹ A Hómannel kapcsolatos irodalomhoz vö. Hóman Bálint, 2002. Uo. a következőkben idézendő műveinek pontos bibliográfiai adatai is.

² Nyilván alapvetők a Hóman munkáiról írt recenziók is. Ezek közül Erdélyi László, Domanovszky Sándor, R. Kiss István, Szabó Richárd, Török Pál, Tóth László, Kerékgyártó Kálmán (Bolgár Elek) írásait említeném.

³ Nyilván elemezhető lenne még Hóman irodalmi műveltsége is. Ez – úgy tűnik – azért messze nem vethető össze például Szekfű Gyuláéval, s talán ennek is köszönhető, hogy nála teljességgel hiányzik az irónia, illetve nyelvezete némelykor kifejezetten avított.

„BÁTOR HITTEL”...

Liszt Ferenc kétszázadik születésnapja elé

*Bátor
hittel hirdetted a magyar zenét
s távol világban te el nem feledted, /
hol ringatták bölcsőjét Liszt Ferencnek!
(Vörösmarty: Liszt Ferenchez)*

Liszt Ferenc 1811-ben született és 1886-ban halt meg, ő az első egyetemes jelentőségű és Bartók Béla mellett legnagyobb magyar zeneszerző. „Szerencsés egybeesés, hogy hazánk az ünnepi évben, 2011. első felében veszi át az Európai Unió soros elnöki tisztét. Az UNESCO a Magyar UNESCO Bizottság javaslatára a 2011-es kettős Liszt-évfordulót beemelte a világ legjelentősebb személyiségei előtt tisztelgő kiemelt évfordulós programjainak a sorába” – közli a programfüzet köszöntőjében és mondta el a Liszt 199. születésnapján, október 22-én tartott sajtótájékoztatón Szöcs Géza kultúráért felelős államtitkár.

Lisztnél szerencsésebb és rokonszenvesebb „logója”, „cégére” valóban nem is lehetne Magyarországnak. Zseniális előadóművész (legendás, hasonlíthatatlan pianista és remek karmester), a zongora és a zongorázás nagy megreformálója; kivételes kisugárzású pedagógus, nemzedékek nevelője: közvetve az egész világ, közvetlenül Magyarország kiváló pianistáinak őse; jelentős zenei gondolkodó és író; mint komponista: remekművek alkotója, a zenei nyelv, hangzás és formálás kortársaira és utódaira egyaránt rendkívül intenzíven és széles körűen ható megújítója, aki nélkül bizonyosan másként alakult volna a művészet fejlődése. Tisztelői közé

tartozott a 19. század második felében többek között a cseh Smetana és Dvořák, a francia Gabriel Fauré és Camille Saint-Saëns, az orosz Muszorgszkij, Borogyin és az „Ötök” többi tagja – a 20. század nagy zeneszerzői közül Claude Debussy és Arnold Schönberg, és mindenekelőtt Bartók Béla, aki, mint zongorista (Dohnányi Ernővel együtt) a Liszt-tanítvány Thomán István tanítványa volt, mint zeneszerző pedig sok tekintetben örököse és utóda. Bartók 1936-ban Lisztről tartotta akadémiai székfoglaló előadását is.

Liszt Ferenc egyszeri jelenség volt a magyar és az egyetemes zene történetében. Szép és ellenállhatatlanul vonzó férfi, sokoldalúan művelt, széles látókörű és szellemes, szarkasztikus humorú társalgó; előkelő modorú grand-seigneur. Jólelkű, nagyvonalú és segítőkész ember, aki vagyont adott kulturális és karitatív célokra, a legkülönbözőbb európai országokban. Egészen fiatal korától eltekintve (amikor tanításból kellett eltartania szüleit, majd korán megözvegyült édesanyját), nem fogadott el pénzt tanítványaitól. Nem ismerte a szakmai irigységet: önzetlenül segítette érvényesüléshez, elismeréshez (zongorázásával, átiratainak megjelentetésével, tanulmányaival, ajánlásaival vagy anyagi támogatásával) a nagy elődöket és a kortárs zeneszerzőket. Nemzeti és vallási előítéletektől mentes, igazi világpolgár volt; felette állt a kicsinyes villongásoknak: minden népet, minden embert tisztelt, gyökeresen ellentétes nézeteket vallóakkal is barátkozott. Az alacsony sorból származó, Franciaországban ráadásul külföldi Liszt Ferencben fiatal korától erős művészi öntudat és szociális érzékenység élt: a nála kevésbé szerencsés művészek helyzetén igyekezett elméletben és gyakorlatban segíteni, társadalmi, anyagi megbecsülésükért fáradozott. Vallásos katolikus családban nevelkedett; hite meghatározó maradt haláláig; nehéz periódusokban ez tartotta életben. Ifjú korában Párizsban a Saint-Simon-követők gyűléseire járt, majd életre szólóan hatottak rá atyai mentora, a később az egyházból kiátko-

zott Félicité de Lamennais abbé keresztény-szociális tanai. Azt vallotta, hogy a művésznek, kivált a zeneművésznek, küldetése, embernemesítő, társadalmi kibékítő missziója van. Paganiniról szóló esszéje végére írta jelszavát: „Génie oblige!” (A lángész kötelez!) Tagja volt több szabadkőműves páholynek, akkor sem lépett ki, amikor a pápai Rómában élt, ahol az ilyen szellemiségű művek feketelistán voltak. A papi hivatás ifjú korától vonzotta; 1857 júniusában a pesti ferencesek confraterükké avatták, 1865 áprilisában, az Örök Városban felvette a kisebb rendeket, abbé lett.

Liszt Ferenc, az ízig-vérig európai szellemiségű művész, első fellépésétől haláláig következetesen magyarnak vallotta magát, annak ellenére, hogy – több kiváló kortársához hasonlóan – nem tanult meg magyarul.

A csodagyermek első, meghatározó magyarországi zenei élményei közé tartozott az akkor delelőjére jutott, ropant népszerű, Haydnt, Beethovent, Schubertet is meghihető, nemzetközi gyökerekből kivirágzott, cigányegyüttesek játszotta, jellegzetes magyar verbunkos-muzsika.

Korán eljutott külföldre; fejlődése szempontjából a legjobbkor és a legjobb helyekre. Tizenegy éves korától Bécsben, a klasszika fővárosában, a Beethoven-tanítvány Carl Czerny, és Schubert tanára, Antonio Salieri voltak zene mesterei. Párizsban, a csillogó, pezsgő világvárosban pedig, ahová 1823 végén érkezett, a kibontakozó francia romantika jelentős íróival, gondolkodóival, az őket inspiráló angolokkal, a mozgalom nagy festőivel, majd muzsikusaival és műveikkel ismerkedett meg személyesen. Új esztétikájuk meghatározóvá vált további zeneszerzői működésében, ő maga a romantika vezető zenei képviselőjévé.

1835 és 1839 között Svájcban és Itáliában élt első élet társnőjével, Marie d’Agoult grófnéval, időközben született három gyermekének anyjával: Svájcban – francia (Victor Hugo, Senancour), angol (Lord Byron) és német (Schiller) költők közvetítésével – a csodálatos természet, a táj, Itáliában

mindenekelőtt az ott megismert irodalmi (Dante, Petrarca) s a 14–16. századból való képzőművészeti remekművek hatására, fontos önálló kompozíciói születtek: legjelentősebb zongoraciklusa, a *Zarándokévek Svájc- és Itália*-köteteiben megjelent darabok első verziói. 1839 és 1848 között, mint utazó zongoravirtuóz, hangszerének királya – aki addig elképzelhetetlen dolgokat produkált a zongorán, mint saját képességeire szabott bravúros műveinek, operadallamokra írott fantáziáinak előadója és a nagy elődök: Bach, Beethoven, Schubert, Weber, valamint kortárs művek tolmácsaként – a mai sztárkultuszhoz hasonlítható ünneplésben részesült szerte Európában. Hihetetlen fizikai-szellemi-művészi teljesítményt nyújtott ezekben az években. Postakocsin, hajón, ahol már lehetett: vonaton, bejárta az egész kontinenst, Moszkvától Gibraltárig, Edinburgh-tól Konstantinápolyig; rengeteg hangversenyt adott, részt vett a társadalmi életben, és még komponált is. Nyitott volt mindazon népek zenéjére, melyek körében megfordult, hatásuk megtermékenyítően hatott saját zeneszerzői nyelvére.

1848-ban telepedett le Weimarban, a szász-weimari nagyherceg udvari karmestereként, második élettársával, a cári Oroszországból kislányával kiszökött Carolyne von Sayn-Wittgenstein hercegnével. 1861-ig élt itt. Sokak szerint ez a periódus jelentette alkotó munkájának zenitjét; itt születtek legismertebb művei: a szimfonikus költemények (a műfaj is Liszt találmánya), a *Faust*- és a *Dante-szimfónia*, a zongoraversenyek, a zsoltárok, a *Férfikari* és az *Esztergomi mise*, a *h-moll zongoraszonáta*; itt nyerték el végleges alakjukat a nagy zongoraciklusok, számos dal. Nagy tehetségű zongorista tanítványok sorát képezte tovább. Rendkívüli módon fellendítette a kisváros zenei életét: pálcája alatt sok fontos régebbi és kortárs opera került színre az Udvari Színházban, egyebek között ő vezényelte itt a *Lohengrin* ősbemutatóját. Három ízben Berlioz-hetet is szervezett, amelyen francia barátja több művét dirigálhatta. Rendszeres közreműkö-

ILLESZKEDÉS, 1993
Pécsi Galéria, Pécs, 1993

dője volt az udvari hangversenyeknek, a tanítványaiból és zenekarának jeles művészeiből alakult együttesek magas szinten művelték a kamaramuzsikát. A weimari Mesternek, a nemrégiben még istenített pianistának azonban keserűen kellett tudomásul vennie, hogy mint a „Zukunftsmusik”, „a jövő zenéjének” csúfolt, új utakat kereső irányzat vezető komponistáját meg nem értés, támadások hada fogadja. Színházi intrikák, magánéleti problémák (a hercegné Rómában igyekezett előmozdítani válását, illetve Liszttel kötendő házasságát) következtében Liszt 1861-ben kénytelen volt felhagyni sokéves, sikeres munkájával, felszámolta weimari otthonát, és követte a hercegnét Rómába – ám sohasem házasodtak össze.

Az Örök Városban fő feladatát az egyházi zene megreformálásában, az egyházi zeneirodalom gazdagításában látta. Ekkoriban lett mottója a Caritas, a könyörületesség. Valamilyen magas egyházzenei pozícióra vágyott, hiába.

A római évek termése természetesen főként egyházi vagy vallásos mű. Itt fejezte be Árpád-házi Szent Erzsébetről szóló német nyelvű oratóriumát (*Die Legende von der Heiligen Elisabeth*), Rómában komponálta az egyházi használatra szánt, a nemes egyházzenei tradíciókat a maga új eszközeivel ötvöző *Missa choralist*, a Mexikóban meggyilkolt Habsburg Miksa császár emlékére írt *Rekviemet*, a *Magyar koronázási misét*, és itt alkotta monumentális, három részből álló, latin nyelvű bibliai szövegekre készült opusát, a *Christus-oratóriumot*. Addig elszenvedett csalódásai Rómában még szaporodtak. Reformtörekvéseit az egyház nem támogatta, templomi zenéjét nem értette meg.

A liberális gondolkodású Liszt abbé, aki egész életében nagyon szubjektíven értelmezte és élte meg vallásosságát (életformáját kifogásolta is az egyház), Rómában is különféle meggyőződésű emberekkel érintkezett. A legmagasabb rangú vatikáni személyiségekkel ápolt baráti kapcsolatokat, megtisztelte látogatásával maga a pápa, IX. Pius is, rendszeresen tartózkodott Gustav Hohenlohe bíboros vendégeként Tivoliban, a Villa d'Estében. Gyakori látogató volt a felvilágosult főúr, Michelangelo Caetani da Sermoneta herceg palotájában, a Via delle Botteghe oscureban, és rendszeresen megjelent a Piazza Navona közelében, a Via della Vecchia Doganán álló (a Máté evangelistát ábrázoló Caravaggio-festményeiről híres) San Luigi dei Francesi-templomban, hogy Père Hyacinthe, azaz Charles Loyson (ismét egy – a pápai csalhatatlanság ellen tiltakozó, ezért – hamarosan az egyházból kiátkozott pap) prédikációit hallgassa. De voltak barátai a Risorgimento hívei, sőt a garibaldisták köréből is. A minden értékeset becsülni képes Mesterben ökumenikus szellem élt: ifjúkori *Forradalmi szimfónia*-vázlatától a Bach-témára komponált *Weinen-, Klagen*-variációkon át a kései *Via crucis*-oratóriumig feldolgozott protestáns koráltémákat is.

1870 szeptembere, a pápai állam bukása, az egységes Itália megalakulása után nem volt ínyére, hogy – mint

mindkét fél által megbecsült személy – egyidejűleg osztozók a vesztesek bánatában és a győztesek örömeiben. Még kevésbé, hogy a franciakon, az általa elfogultan favorizált III. Napóleonon is diadalmaskodó germán birodalom területére lépjen. S minthogy éppen hazájában, legjobb magyar barátja, Augusz Antal báró szekszárdi házában vendégeskedett, úgy döntött, hogy néhány hónapig ebben a békés, neki piederstált ígérő országban marad.

Magyarországgal azonban ennél szorosabban összefonódott az élete. Ettől az időponttól fogva haláláig lakhelyét, áldozatos-áldásos működését megosztotta három fő helyszín: Pest, Róma és Weimar között. Ő maga háromszögűnek nevezte ezt az életmódot, mely persze kitérőkkel is járt: rendszeres rokoni látogatásokkal Bécsben, Bayreuthban, Velencében, és, élete végén, egy diadalmas, bemutatókkal teli párizsi és londoni körúttal. Nyugat-Európa nagyvárosaiban, 1886 tavaszán, mintegy az utolsó percben, sok megelőző csalódásért kívánták kárpótolni az idős művészt, úgy, hogy végre nem pianistaként, elragadó személyiségként, hanem zeneszerzőként ünnepelték. A halál az év júliusának végén, Bayreuthban érte; az Ünnepi Játékok idején vitte el az akkor gyógyíthatatlan tüdőgyulladás. Orvosai nem tudtak rajta segíteni; lánya, Cosima, Richard Wagner özvegye, csak az utolsó napon fogadott mellé hivatásos ápolót, és papot sem hívatott, hogy Liszt abbé felvehesse az utolsó szentségeket. A bayreuthi köztemetőben temették el, Wagner apósaként, Bayreuth jótevőjeként méltatták.

Weimarban komponált és tanított. Mesterkurzusaira (ilyeneket Liszt tartott elsőként) sereglettek az érte rajongó fiatal európai és amerikai pianisták. Egyesek elkísérték Pestre és Rómába is. Az olasz királyság fővárosává lett világi Róma szimfonikus és kamarazenei életének megalapozásában, fejlesztésében az idős Mester tevékeny részt vállalt: olasz és külföldi zongoraművészek továbbképzésével csak úgy, mint a Santa Cecilia Akadémia tiszteletbeli tagja- és ta-

nácsadójaként, a körülötte alakuló kisebb-nagyobb hangszeres együttesek mentoraként. Hivatalos elismerésre azonban itt sem számíthatott. Rómában is, akárcsak Párizsban és Londonban, megfedkedtek róla, amint megszűnt személyes jelenlétének varázsa. Zenéjéhez pedig, kivált a kései művekhez, legfeljebb néhány tanítványa ért fel.

A háromszögű életmód harmadik fő pillére, Magyarország és Liszt kapcsolata eléggé összetett és bonyolult volt. Tömören úgy foglalható össze, hogy hazája sokkalta többet kapott a Mestertől, mint amennyit nyújtott neki.

Az 1838-as pesti árvíz híre Velencében érte: ekkor döbbsent rá, hogy köze van ehhez az országhoz, hogy neki is, mint Chopinnek, van egy „távoli, vad hazája”, ám ez eleinte inkább csak kuriózum volt a számára. Az 1838-ban és 1839-ben, a pesti árvízkárosultak javára adott frenetikus sikerű bécsi hangversenysorozatokkal indult az életrajzokban „Glanz-Periode”-ként jelzett utazó sztárvirtuóz karrierje. Amikor 1839 végén ismét magyar földre lépett, Pozsonyban, majd 1840 elején Pesten koncertezett, a Párizsban felserdült művészt első pillanatban megcsapta a helyi politika kettős szele: egyfelől a túlradó reformkori lelkesedés, az a minden külföldi ünneplést felülmúló fogadtatás, amelyben a magyarok részesítették honfitársukat. „Hírhedett zenészét a világnak” a Nemzeti Színházban a nemességet szimbolizáló díszkarddal övezték, Vörösmarty ódában köszöntötte. Másfelől megdöbbsentette az azonnal működésbe lépő bécsi cenzúra, amely betiltotta leghatásosabb ráadászámát, a *Rákóczi-induló* dallamaira való improvizálást. Ekkor és 1846-ban lebonyolított második, Erdélyt is magában foglaló magyarországi hangversenykörültjén a nemzet hőroszaként rajongtak érte, és Liszt jól érezte magát ebben a szerepben. Ő, aki többek között a bonni Beethoven-szobor költségeinek jelentős részét fedezte volt, a kölni dóm helyreállításához is hozzájárult, s éppen a nagystílúséget és a lojalitást nevezte magyar nemzeti sajátosságnak, hazájában hatalmas összegeket adott

különbéle zenei, kulturális és jóléti célokra. Lelkesedett a verbunkos muzsikából kialakult, cigányegyüttesek játszotta magyar népies zenéért. *Magyar rapszódia*iban a maga lebilincselően elegáns, csillogó feldolgozásaiban ismertette meg a világot ezzel a zenével; az itteni cigányegyüttesek hangzását, előadási sajátosságait briliánsan reprodukálta a zongorán. *Hungária* című szimfonikus költeményével Vörösmartynak mondott köszönetet az ódáért. Bár Liszt – mindenfajta erőszak elutasítója, aki Kossuth ellenében Széchenyi politikáját helyeselte – a magyar szabadságharcban nem vett részt (Heinrich Heine ezért éles hangon gúnyolta ki *1849 októberében* című költeményében), mégis, mélyen együttérzett áldozatul esett honfitársaival: emlékükre komponálta *Funérailles* című zongoradarabját és *Héroïde funèbre (Hősi sirató)* című szimfonikus költeményét.

Magyarországon néhány muzsikuson kívül szinte kizárólag arisztokratákkal és a klérus tagjaival érintkezett. De itt is a maga toleráns módján: barátai között voltak konzervatívok és „rebellisek”, a levert szabadságharc után távollétükben halálraítéltek egyaránt. A magyar egyházi zene fellendítése, új magyar templomi művek komponálása mindig szívügye volt. De már az esztergomi dóm felszentelésére írott *Esztergomi miséjének* 1856-i bemutatóját intrikák sora előzte meg: a komponista Lisztet – zeneileg képzetlen – házában csak nagyon kevesen értették meg. Egy évtizeddel később a művész nagy megtiszteltetésnek érezte, hogy a ki egyezés után őt bízták meg a Ferenc József császár és Erzsébet császárné magyar királyi párrá koronázása alkalmával előadandó *Magyar koronázási mise* megkomponálásával. Ő a dualista Monarchia híve volt; bár mindig magyarnak vallotta magát, az osztrákokat is honfitársaiként emlegette. Sőt, személyes okokból, a hírhedt belügyminisztert, Alexander von Bach bárót is nagyra becsülte.

Eredetileg szándéka volt „battyuval a hátán” bejárni az országot, és megismerni a nép zenéjét, ám erre sohasem ke-

rült sor. Liszt magyarul nem tudott, és akikkel érintkezett, nem ismerték a magyar parasztzenét. A cigányegyüttesek játszották, az ő jellegzetes előadási praxisukkal összeforrott, sokféle gyökérből táplálkozó magyar népies zenét Liszt korában cigányzenének hívták, és így hívják a mai napig. (Azt, hogy létezik egy ettől merőben különböző, valódi cigányfolklor is, csak a 20. század második felében tárták fel.) Eleinte Liszt is elfogadta a „cigányzenét” magyar zenének: 1852-ben, amikor *Magyar rapszódia*inak első változata megjelent, velük még „nemzeti zenénk” művészi megfogalmazására törekedett. A 20. számú rapszodiában magyar műdal mellett feldolgozott nagyszebeni német táncot és egy román dallamot is.

Hogy mitől tagadta meg egyszeriben az evidenciát, és fogadta el azt a – már akkor többszörösen megcáfolt, ám máig kiirthatatlannak tetsző – francia elméletet, mely szerint a magyar cigányok játszották a zene nem magyar, hanem indiai eredetű, nem tudni. Tény, hogy amikor 1859-ben, Párizsban, neve alatt, Wittgenstein hercegné megfogalmazásában megjelent *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie (A cigányokról és magyarországi zenéjükéről)* című könyve, amelyben e legfeljebb néhány évtizedes, dilettánsok komponálta, magyar cigányegyüttesek játszották a dallamokat tévesen és naivul, egy ősi, elveszett indiai eredetű eposz töredékeinek deklarálták, melynek „rapszodosza”, mintegy „rekonstruktőre” kívánt lenni – hazájában országos botrány robbant ki ellene. A sötét Bach-korszak, az elnyomás éveiben a zeneileg műveletlen hazafias közép- és kisnemesség, de még az olyan művelt, ám az igazi magyar folklor létét nem is sejtő tudósok is, mint Brassai Sámuel, úgy érezték, hogy a szegény, üldözött, nemzethalálra ítélt magyarságtól most még, a betiltott nemzeti nyelv és viselet után, egyetlen megmaradt kincsét, nemzeti identitását jelképező zenéjét is elvitatja a hálátlan Liszt. Az ország sajtója (és számos magánember) támadást intézett a művész ellen, Brassai 1860-ban, Kolozsvárott kiadta híres

pamfletjét: *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. Elmefuttatás Liszt Ferencz „Cigányokról” írt könyve felett.* (A tragikomikus csak az volt benne, hogy Brassai hamisan érvelt – hiszen ő, aki az akkor még virágzó, gazdag, gyönyörű, ősi erdélyi magyar parasztszene közepette élt – arról mit sem tudott, ő is a népies műzenét tartotta magyar népzeneének.) A zeneszerzőt – bár megszokhatta, hogy a nemzeti elfogultságot a világpolgár nézetei és cselekedetei ugyanúgy sértik, mint zenéjének „modern” volta: hazaárulásért feljelentették Franciaországban és Németországban is – sokkolta ez a rá szakadó szitokáradat: nem értette, hogy mit találnak sértőnek a könyvében.

A szerencsétlen „Cigánykönyv”, amelyet Wittgenstein hercegné 1881-ben, a maga átdolgozásában, másodszor is megjelentetett, anélkül, hogy a szerzőként szereplő zeneszerző látta volna, mégpedig úgy, hogy Liszt e jóhiszemű, de súlyos tévedéseit nem korrigálta – alapvetően aláásta a művész és hazája jó viszonyát. Ürügyül szolgált a támadásra mindazoknak, akik nem értették zenéjének újszerűségét, értékeit, és ütni akartak rajta egyet. Mindazoknak, akik olyasmivel vádolták, amiben ártatlan volt, mindazoknak, akik a „magyar ugart” jellemző módon, kisztílű, hozzá anyyira méltatlan szemrehányásokkal illették, amiért nem tanult meg magyarul, nem tartózkodik állandóan itthon, külföldiek javára is vállal nyilvános szereplést, idegeneket is segít. Végül e könyvre való hivatkozással Tisza Kálmán miniszterelnök nem engedte hazahozatni hamvait.

1870-re a könyve első kiadása keltette vihar egy időre elcsendesült, és Liszt eleinte jól érezte magát a kiegyezés utáni Magyarország prosperitásában. Örült, hogy 1873-ban országos ünnepekkel emlékeztek meg művészi pályafutása 50. évfordulójáról. Annak ellenére, hogy szíve szerint már csak az alkotásnak élt volna, kötelességének mondta, hogy viszonzozza hazája jóindulatát, s még nagyobb energiával, mint azt külföldön tette, részt vett a hazai világi és

egyházi zeneélet megteremtésében, fellendítésében. Így lett 1875-ben az új Magyar Királyi Zeneakadémia első elnöke, s ha itthon volt, magyar és külföldi zongoristák egész sorát tanította. Kezdetben minden jövetele ünnep volt; aztán, amint megszokták, hogy itthon van, már egyre kevésbé törődtek vele. Ráadásul 1881-ben neve alatt, tévedéseivel együtt – ezúttal egy újabb, az asszimilációra törekvő magyarországi zsidóságot mélyen sértő fejezettel súlyosbítva – másodsor is megjelent a „Cigánykönyv”, és ismét felborzolta a kedélyeket. (Lisztnek volt bátorsága, hogy – bár lovagiasan nem adta ki a hercegnét – még a tisztaeszlári vérvád lezárása előtt nyilvánosan kijelentse: barátja, nem ellensége a zsidóságnak. A „cigányzene” indiai eredetét illető téves nézeteihez azonban csökönnyösen ragaszkodott.) Zenéjét nem értették, nem méltányolták. S ha ez külföldön fájt neki, itthon még inkább. Végére is világhírű, nagy művész volt, aki fényesebb helyeket is választhatott volna működése színteréül, mégis Magyarországgal vállalt közösséget. Keserűen panaszkolta tanítványainak, hogy hazájában kompozícióit egyre ritkábban játsszák, ellenségei a sajtóban durván támadják. Tudomásul kellett vennie azt is, hogy az Operaház megnyitójára (1883) megrendelt művét nem adták elő. (Ennek is politikai oka volt: a Mester naivul azt hitte, hogy lojális szövegével possibilissá válik a *Magyar királydal* – amelyben a *Rákóczi-nóta* dallamát dolgozta fel...)

Ha mérleget akarunk vonni: végül is kapott-e valamit hazájától az a Liszt Ferenc, aki adományaival, művészi jelenlétével, pedagógiai munkájával annyit tett érte – a válasz mégis: igen. Mégpedig éppen az általa terjesztett *magyar* zenét, amely megtermékenyítette a maga zeneszerzői idiómáját. Liszt egész életében a muzsika megújulásán munkálkodott, sokféle nem-hagyományos, nem-szokványos régi (gregorián és reneszánsz zenei) és új zenei elemet beolvasztott a maga zenei nyelvébe. A magyar népies műzenét alapvetően jellemző hangsor, a két bővített másodos úgyneve-

zett cigány vagy magyar moll erre számára kiváltképpen alkalmasnak kínálkozott. Liszt e hangsor hangjait, modusait, a belőlük szerkeszthető akkordokat és ezek összekapcsolását zseniális fantáziával kombinálta, absztrahálta, a végső-kig kiaknázte, a 12 hangú hangrendszer hangjait egyre inkább egyenrangúnak tekintő kromatikával ötvözte. Így nagyon jellegzetes, követhetetlenül egyéni „style hongrois”-t teremtett. Zenéjének ez a „magyar stílusa” – sokszor nem is szándékosan – élete delétől kezdve egyre inkább a fájdalom, a gyász igen expresszív kifejezésére szolgált.

Mivel idős korában szinte állandóan depressziótól szenvedett, műve is, kevés kivételtől eltekintve, halálköltészet. A – régebbi külső csillogásukat, hatásvadászó elemeiket rég levetett, puritánna egyszerűsödött, és épp ezáltal roppant expresszív és nagyon „modern” hatású kései Liszt-darabokban döntően ez a Liszt-féle magyar idióma kap hangot. A *Zarándokévek* III. kötete „magyar siratójában” ezt expressis verbis jelöli is: *Sunt lacrymae rerum, en mode hongrois*. De jelen van akkor is, ha nem magyar vonatkozású kompozícióról van szó. Fellelhető a misék Agnus Dei tételeiben, a *Rekviemben*, a *Christus*-oratóriumban. Meghatározza a *Zarándokévek* III. kötet, e remek zongoraciklus egyéb gyászdarabjait, a Wagner-siratókat, a roppant takarékos eszközökkel élő, tömör és megrendítő *Via crucis* passiót, éppúgy mint a megkéssett 16., 17., 18., 19. *Magyar rapszódia*t, a három *Halálcsárdást* (*Csárdás macabre*, *Csárdás*, *Csárdás obstiné*), több egyéb kései zongoradarabot. Köztük a halála előtt néhány évvel komponált, általa tisztelt nagy íróknak, politikusoknak, s egy zenésznek szentelt panteont, a *Magyar történelmi arcképeket*.

Népszerűvé Liszt hatalmas életművének viszonylag igen kis töredéke vált: főleg az élete delelőjén készült alkotások. Egy-egy zenekari darabja, a versenyművek. A zongora-oeuvre jó néhány darabja – a legutolsó korszak termésének kivételével – a 19. század vége óta része a koncertpianisták

repertoárjának. Egyházi műveit Magyarországon kívül csak kivételesen adják elő. Kései, már-már a fiatal Bartók zeneként hangzó, új zeneszerzői logikával szerkesztett, lecsupaszított, puritán hangzású, megragadóan kifejező darabjait a kortársak a szenilitás jeleinek vélték – még ma is sokan hanyatlásnak tekintik, holott alkotóművészete megkoronázását jelentik. Széles körű népszerűsítésük, elfogadtatásuk érdekében még sok a tennivaló.

Nemzeti hovatartozása ügyében sokáig tartott a vetélkedés: Németország sajátította ki és gyalázta meg szellemét azzal, hogy a náci filmhíradók győzelmi beszámolóit a *Les Préludes* zenéjével illusztrálta. Ebben a kérdésben az utóbbi évtizedekben (nagy részét angolszász és francia Liszt-kutatók, életrajzírók érdeméből) szerencsére a szakirodalom Bartók Béla akadémiai székfoglalójában mondott megállapításához tartja magát, mely szerint „aki igazán nagyot tudott alkotni, azt egyformán tisztelet illeti az egész világ részéről, akár miféle származású legyen is”. És: „Liszt Ferenc magyarnak mondta magát: mindenkinek, magyarnak, nem-magyarnak egyaránt, kötelessége ezt a kijelentést tudomásul venni és abba belenyugodni.”

Reméljük, hogy a világszerte megünnepeelt Liszt-év széles körben érvényre juttatja Liszt Ferenc határokhoz nem köthető zeneszerzői jelentőségét és európai, toleráns szellemiségét egyaránt.

HAMBURGER KLÁRA

DÉMONI VIRTUÓZ ÉS MISESZERZŐ ABBÉ

**Küszöbön a Liszt-év, Kocsis Zoltán szerint
bevilágítanak az életmű rejtett zugaiba is**

Európa dédelgetett zongoravirtuóza és az egyházi zene elmélyült alkotója. Világfi és abbé. A nők bálványa és visszavonult szerzetes. A végletek művésze. A színtiszta romantika fia – és a 20. századi zeneszerzők vitathatatlan elődje. A briliáns zongorajáték és a zenei újítások atyja. Igen, ő, Liszt Ferenc, akit több ország is magáénak vall – csak hát magyarnak született. Több évtizedes európai kalandozás, feszített tempójú turnézás után ismét fölfedezte hazáját, és élete alkonyán Budapestre költözött, hogy aztán megalapítsa a nevével viselő zeneakadémiát, melynek elnöke és nagyhírű tanára lett. Annak előtte huzamosan élt és tett elképesztő népszerűsége Párizsban, zeneszerzői pályájának csúcspanna Weimarban, majd az egyházi muzsikának szentelve életét – immár reverendában – Rómában. Komponistaként, újításaival elementárisan hatott Dvořákra, Mahlerre, Richard Straussra, mi több, a tizenkétfokúság 20. századi művelőire.

Az Esterházy-uradalom intézője, Liszt Ádám szerény doborjáni (ma Raiding) házában látta meg a napvilágot, s a képzett műkedvelő zenész, aki a gróf zenekarában is játszott, hamarosan fölfedezte a tehetségét, és maga tanította a gyermeket. A kis Ferenc hétévesen már jól zongorázott, nyolcévesen komponált, kilencévesen Sopronban adta első koncertjét.

(Doborján–Raiding). Otthonias táj – állapítom meg jólesően, amikor befordulunk a doborjáni koncertpalota elé –, ebben a

kertben játszadozott Liszt Ferenc gyermekkorában, ahol a világszínvonalú hangversenyépületet főlhúzták – a szülőház közvetlen közelében. A szélesen elterülő, téglalap alapú, egyemeletes palota fehér falai messzire világolnak, mintha csak a kis falu nagy szülöt-tének tiszta szellemét sugároznák.

A burgenlandi előljáráások 2006-ban úgy döntöttek, hogy Liszt Ferenc szülőhelyének „aurájában” létesítenek egy új zenei központot, ahol „a zongora Paganinijének” hódolva, „Listen in Raiding” mottó alatt évente nemzetközi klasszikus zenei fesztivált rendeznek.

Az épület meghittséget sugall, belesimul a lankás környezetbe. Homlokzatának s oldalfalának jókora része üvegfalból áll. Az 590 férőhelyes, impozáns terem meg olyan, mint egy hatalmas fadoboz: kazettás mennyezete és falai nyersszínű fával burkoltak. Egyszerűséget, puritán méltóságot sugall. A koncertpalota üveg oldalfalán át rálátni a vele párhuzamosan fekvő, földszintes Liszt házra. Árnyas fák hajlanak fölé, vajon egyik-másikát még a zongoraművész is láthatta? A mindössze háromszobás, aprócska házban kéziratok, cirkalmas címlappal nyomtatott, első kiadású kották, koncertplakátok láthatók, és, ki hitte volna, eredeti fényképek sokasága a zeneszerzőről és családjáról. A fiatal Liszt – az ismert festményekhez képest is – gyönyörű férfi volt. Nem szólvá az át-szellemültségről, ami még e régi fotókon is szembetűnő.

Tízéves korától jöttek a bécsi tanulóévek, Czerny és Salieri keze alatt, hogy apja korai halála után, tizenhat évesen a saját lábára álljon – immár Párizsban (1831). Ettől kezdve üstökösként ível föl pályája. Nemigen akad Európának olyan nagyvárosa, ahol ne lépett volna föl, s ahol ne ünnepelték volna. Párizs: a kor művészvilágának centruma, a szalonokban olyan hírességek társaságában fordult meg, mint Berlioz, Chopin, Hugo, Musset, George Sand, Mendelssohn, Heine, Delacroix. És ő természetesen a zongoránál ült. Virtuozitását az ördögös, utánozhatatlan Paganini hegedűjátéka ihlette, a zongora zenekari hangzását pedig Berlioztól leste el,

Chopintól a kifinomult poézist tanulta. Igen, Liszt Ferenc volt az első, aki zenekari hangzást csiholt a zongorán. És állítják, a zongorára átírt Paganini-capricciót rajta kívül senki más nem tudta eljátszani. „Varázserő és delejesség” – írta virtuozitásáról Heinrich Heine. Ez időtt születtek egyebek közt a *Transzcendens etűdök*, a *Zarándokévek* első két füzete, a *Paganini-etűdök*, a Schubert-dalok zongoraátiratai.

Ő volt az a – mi tagadás – narcisztikus művész, aki az önálló zongoraesteket bevezette (először Milánóban). Tehette, mert a koncerttermekbe tódult a közönség.

Nó persze, ezenközben zajlott viharos szerelmi élete. A „csúcsokat” a két élettárs, Marie d’Agoult grófné (1834-től) és a lengyel Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegné (1849-től) jelentette. Előbbi három gyermeket szült Lisztnek, Cosima lánya elhagyta apja tanítványát, a karmester Bülowot, Wagner kedvéért. Pályájának zeneszerzői indulása, beteljesülése Weimarhoz kötődik, minekutána az udvar meghívta rendkívüli, nagyhercegi zeneigazgatónak.

(Weimar). *Hosszasan kanyarog a taxi a weimari állomás-tól a végeláthatatlan kastélypark magaslatáig, ahol az erdős liget övezte Schloss Belvedere áll, mellette a Liszt Ferenc Zeneiskola impozáns épülete. A Pélérinages néven ismert weimari koncert-sorozat aznapi hangversenyére igyekszem, kissé törődötten a Budapest–Frankfurt légiút, majd a háromórás vonatkozás után bérkosiba szállva. Megérte.*

Igencsak találó az író-történész Adolf Stahr megállapítása, miszerint Weimar voltaképpen park, amelyhez egy város tartozik. A Schloss Belvedere városkapu előtt fekvő, hatalmas és lenyűgöző ligete ideális csöndet kínál a „Musikgymnasium” növendékeinek az elmélyülésre. Itt tartják nyaranta a Weimari Művészeti Ünnepe (Kunstfest) Pélérinages-rendezvényét, melyet a Wagner-ükunoka, Nike asszony patronál, szervez és irányít. Ám ez nem Bayreuth, itt nem a Richard-előd dominál, hanem a másik ükapa, Liszt Ferenc.

Ha valaki nem tudná, a nagy Wagner Liszt lányát, Cosimát szerette el első férjétől, Bülowtól; közös fiuk, Siegfried egyenes ági leszármazottja Nike Wagner, az irodalomtudományok doktora (kifinomult, szerényen-elegáns, középkorú hölgy), aki – mint e sorok írójának magyarázta – épp Liszt „renoméját” szeretné a Wagner-rajongó némethonban visszaállítani, hisz a magyar zeneszerzőt a családban és a germán zenevilágban is háttérbe szorította a Nibelung gyűrűjének zseniális alkotója. Minden erejével azon van, hogy ezen változtasson; ezért is örült annak, hogy négy éve meghívták a weimari fesztivál művészeti irányítására. Hisz Liszt 1842-ben itt telepedett le, s udvari karmesterként itt írta meg műveinek nagy részét, míg 1861-ben el nem hagyta Weimart. Nike Wagner szerint nincs egyéb dolga, mint hogy a „Kunstfestet” az ő szellemében a műfaji sokszínűség, a nyitottság és a modernség jegyében irányítsa. A weimari művészeti élet központjában tehát a helyi „lokálkozmpolita” nagyság, Liszt áll, amint Nike asszony aposztrofálja, a világpolgár művész, akinek oly sokat köszönhet a város. Ezért is nevezte el a zongorasorozatot Pélérinages-nak (Zarándokévek), Liszt híres kompozíciósorozatának címét kölcsönözve neki. A mottó pedig „Souvenir”, hiszen a romantikus zeneszerző megannyi Reminiszcenciát, Souvenirt komponált ezen a címen. „És Weimar nem-é a világszellem kővé vált emléke már önmagában véve is?” – teszi föl a költői kérdést Wagner asszony. Ez adta az ötletét annak az Emlékezni című kiállításnak is, ahol tárgyi relikviák őrzik ezt a hagyományos szellemet.

Itt, Weimarban, alkotóereje teljében komponálta a tizenkét szimfonikus költeményt (*Les préludes, Orpheus, Hamlet, Mazeppa*, 1848–58). Ez az új zenei forma később divatként söpört végig Európán. És ez időtt születtek meg az olyan remekművek, mint a *Dante-*, illetve a *Faust-szimfónia*, a *Haláltánc*.

Az egyház felé forduló, mélyen vallásos Liszt Ferenc életének következő állomása Róma. Miután abbé lett, szer-

zetesi cellájában írta oratóriumainak, miséinek sokaságát. Kórusművészetének túlnyomó többségét az egyházi zene teszi ki, melyekben saját vokális stílusát kívánta érvényesíteni, miközben a korabeli templomi muzsikát igyekezett megfosztani a ráakódott romantikus szentimentalizmustól, a pátosz helyébe a régi gregorián dallamok tisztaságát állította, a Szent Cecília nevét viselő egyházzenei reformmozgalom egyik úttörőjeként vokális művekkel gazdagította egyesületeiket.

(Doborján). *Amúgy igazán nem kell messzire mennünk ahhoz, hogy Liszt egyházi muzsikájának gyökereit fölleljük. Csak néhány méternyit a doborjáni koncertteremtől. A szülőházban külön szobát szenteltek azoknak a relikviáknak, amelyek a zeneszerző mély vallásosságára emlékeztetnek, s egyházi zenéjének és a későbbi ferences rendi abbé korai hitbéli elkötelezettségére utaltak. Ott látni például Liszt nagy becsben tartott, könnyen hordozható úti szárnyas oltárát, melyet végtelen koncertturnéin magával vitt. És ott látni némely liturgikus művének korabeli kiadványát, no meg a raidingi templom kopott korabeli orgonáját is, billentyűi fölé valaki diszkrét magyar nemzeti szalagot tűzött. Földszintes házuk ablakából a csodagyermek a kőhajításnyira álló templomra látott.*

Az Európát keresztül-kasul koncertező Liszt utoljára 1881-ben, halála előtt öt évvel látogatott el Doborjánba, az ünnepelt eseményről korabeli fénykép látható az emlékmúzeumban.

Az idősödő Lisztet visszavonzotta a haza. Már 1838-ban fölbuzdult benne a magyarsághoz tartozás tudata: a szegedi nagy árvíz károsultjainak javára koncertet adott Bécsben. 1840-ben pedig alapítványt tett a Magyar Nemzeti Zenede javára. Életét Róma és Budapest között osztotta meg, ahol megalapította a nevét viselő Zeneakadémiát, amelynek elnöke és professzora lett. Írásaiban, nyilatkozataiban megannyiszor tett hitet magyarsága mellett, amit olyan remekművek hitelesítettek, mint a *Koronázási mise*, a *Szent*

Erzsébet-legenda, az Esztergomi mise, hogy a korábbi, népszerű *Magyar rapszodiákról* ne is beszéljünk. Szégyenszemre, a *Koronázási mise* ősbemutatójára csak épp Lisztet „felejtették el” meghívni a budai Mátyás-templomba. Az egyik szervezőnek kellett bevennie. Ezt azért ne rejtjük véka alá.

Fájdalom, nem nálunk nyugszanak a hamvai, több európai város is versengett érte, miután a bayreuthi ünnepi játékokra utazva, tüdőgyulladást kapott, és elhunyt. Lánya, Cosima ragaszkodott hozzá, hogy ott temessék el: mi tagadás, a Wagner Ünnepi Játékok helyszínének vonzerejét fokozandó.

*

Jövőre lesz 200. esztendeje a magyar lángelme születésének. Az Európa-szerte meghirdetett Liszt Év a kontinens legrangosabb fesztiváljainak és a hazai Hungarofest Nonprofit Kht. rendezőirodának a szoros együttműködésével és egyeztetésével indul. A nyitóhangversenyt a Nemzeti Filharmonikusok élén, a Liszt Év nagykövete, Kocsis Zoltán vezényli – a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben január 22-én (a Nemzeti Énekkar karigazgatója Antal Mátyás). Műsorán az *Amit a hegyen hallani*, a *Magyar Fantázia* és a *Koronázási mise*. Fölsorolhatatlan, hány és hány koncert követi, csaknem mindennap, szerte az országban, egész évben. Kocsis Zoltán szerint Bevilágítanak az életmű rejett, jó-szerűvel ismeretlen zugaiba is.

Csatlakozott műsorszerkesztésével a Liszt Évhez a Budapesti Tavasz Fesztivál, a Liszt Emlékmúzeum és Kutatóközpont, a Művészetek Palotája és megannyi hazai kórus és zenekar. A programokat – beleértve a konferenciákat, nemzetközi zongoraversenyeket, kiállításokat – öt témakör szerint csoportosította a rendezőiroda: *Liszt, az ünnepelt világsztár*; *Liszt, a zongoravirtuóz*; *Liszt, a magyar világpolgár*; *Liszt, a keresztény gondolkodó*; és *Liszt, a zenepedagógus*. Az ezerarcú zeneszerző-zsenit nem is lehetne egyetlenegy kategóriába

besorolni. Az ünnepi év csúcseseménye minden bizonnyal a Hungarofest KLASSZ Zenei Iroda és a Magyar Zenei Tanács kezdeményezésére életre hívott World Liszt Day lesz, amikor is a születési jubileumi napon, 2011. október 22-én, Bayreuthtól Párizsig, Szöultól Pekingig zenei központok sokaságában EGYSZERRE hangzik majd föl a *Krisztus-oratórium*, melyet Budapesten Kocsis Zoltán vezényel a Nemzeti Filharmonikusok élén, a Művészetek Palotájában.

METZ KATALIN

1% METAFIZIKA

Teremtő fejlődés

Általában a valóság pontosan oly mértékben *rendezett*, amelyben gondolkodásunkat kielégíti. A rend tehát az alanynak és a tárgynak bizonyos összehangoltsága. A dolgokban önmagára leelő elme. De az elme, mondottuk, két ellentétes irányban mozoghat. Majd természetes irányát követi: ez haladás feszültség formájában, folytonos teremtés, szabad tevékenység. Majd visszafordul, s ha ez a megfordulás a végletekig menne, akkor a terjeszkedésig, az egymáshoz képest külsőleges elemeknek szükségszerű kölcsönös egymást meghatározásáig, szóval a geometriai gépszerűségig vezetne. Nos, akár úgy látjuk, hogy tapasztalásunk az első irányt fogadja el, akár a másikba fordul, mindkét esetben azt mondjuk, hogy rend van, mert az elme mindkét folyamatban megtalálja magát. A két rend összezavarása tehát természetes. Hogy megmeneküljünk tőle, a két rendfajtának külön nevet kellene adnunk, s ez, formai változásaik és változékonyságuk miatt, nem könnyű dolog. A második fajta rend a geometriával volna magyarázható, mert ez a szélső határa; általánosabban, e második rendről van szó mindannyiszor, mikor okok és hatások szükségszerűen határozzák meg egymást. E rend a tehetetlenség, a szenvedőlegesség, az automatizmus gondolatát kelti. Ami az első fajtajú rendet illeti, kétségtelen, hogy a célszerűséget kerülgeti, mégse tudnók ezzel meghatározni, mert majd fölébe kerekedik, majd alatta jár. Legmagasabb formáiban több mint célszerűség, mert valamely szabad cselekvésről vagy valamely műtárgyról el lehet mondani, hogy rendje tökéletes, és eszmékben

mégiscsak utólagosan és közelítőleg fejezhető ki. Az élet a maga egészében, mint teremtő fejlődés, ezzel valami analóg, túllép a célszerűségeen, ha ezen valamely előre megalkotott vagy előre megalkotható eszmének valósítását értjük. A célszerűség kerete tehát túlságosan szűk a maga teljességében vett élet számára. Viszont az életnek erre vagy arra az egyes megnyilatkozására gyakran túlságosan tág. Akármint legyen is, itt mindig az életszerűvel van dolgunk, s az egész jelen tanulmány annak megállapítása felé tart, hogy az életszerű az akartnak irányába esik. Mondhatnók tehát, ez az első fajta rend az *életszerűnek* vagy az *akartnak* rendje szemben a másikkal, mely a *tehetetlennek* és az *automatikusnak* rendje. A józan ész egyébként, legalábbis szélső esetekben, a két rendfajta ösztönszerűleg megkülönbözteti; ösztönszerűleg közelíti is őket. Az asztronómiai tüneményekről azt fogja mondani, hogy bennük bámulatos rend nyilvánul, azt értve ezen, hogy matematikusan előreláthatók. És nem kevésbé bámulatos rendet talál egy Beethoven-szimfóniában, mely a lángelme, az eredetiség és következőleg az előreláthatatlanság maga.

HENRI BERGSON

SZERETEM ROBERT BRESSONT

Gyűlöltem. Gyűlöltem a zártságát, a hidegségét, az unalmasságát, a szigorúságát, a súlyosságát, a megmásíthatatlanságát. Nála semmi sem volt visszafordítható. Gyűlöltem a puritánságát, a monotonitását, a könnyörtelenségét. Gyűlöltem magányos kísérletezéseit, mindenáron való igazmondását. Gyűlöltem túlzott igényességét, a minden fölöslegestől való megfosztás szándékát. Gyűlöltem, mert a lényegyet mindig elrejtette előlem. Nála zárt arcok mögött tanyázott az örült szenvedély. Gyűlöltem, mert összefüggéstelen dolgokat kapcsolt össze. Ma már tudom, ez a zsenialitás. Gyűlöltem, mert a sors kikerülhetetlenségéről beszélt. Gyűlöltem azt a tekintetet, amivel éjjel-nappal nézett. Gyűlöltem, hogy az érzéseket úgy tanulmányozta, mint egy tudós, művész léte. Gyűlöltem megalkuvás nélküli, kegyetlen létfilozófiáját.

Mégis, ott volt a részvét mindenütt. Jót a rossztól megkülönböztetni nagyon nehéz. Bresson mégis ezt akarta. Megkezdődött bennem a félelemmel átszótt tisztelet. Bresson szerint mindenki bűnös és halálraítélt, mégis ott a megváltás lehetősége. Igaz, csak egy ember válthat meg egy másik embert, saját élete árán. Anyák teszik ezt, de néha egy-egy barát vagy szerelmes is képes erre az áldozatra. Bresson iszonyatos józansága tele van irracionális. Csak a lehetetlent kéri, csak ez érdekli igazán.

Hogyan lehetett volna szeretni Bressont, ha ő senkit sem szeretett, még magát sem. Csak imádni vagy gyűlölni lehetett. A szeretet valahol a kettő között egyensúlyoz. Ne imádjatok, ne gyűlöljétek, szeressetek, ha tudtok. Ha nem tudtok, úgy is jó, de akkor sem hibáztathatok senkit. Magatokat se hibáztassátok. Hatvanon túl, depresszió után, mégis Bresson volt az első, aki meg tudott vigasztalni, akire számíthattam nagy bajomban. Azt mondta, térj magadhoz, dolgozz, ne érdekeljen, mit mondanak mások. A művészet akkor is szent, ha senki nem érti, ha senki nem ad érte egy fillért sem, ha senki nem támogatja lélekben sem. Lehet egy ilyen embert nem szeretni?

AKKOR ÉS MOST, 1998
Szombathely, 1998

Bresson apácás filmjében tapintható a lélek. Tapintható a bűn átvállalása, tapintható az átvállalás jutalma, a halál.

A bosszú filmjében egy féltékeny asszony áll bosszút szeretőjén. Én is bosszút akartam állni, de aztán rájöttem, hogy bepiszkolódnék, ha ezt tenném. Köszönöm, Bresson.

A szerencsétlen plébános hiába akarja szeretni Istent, valójában egy nőt szeret. Halálos betegséggel bűnhődik. Isten bünteti, vagy ő saját magát, nem tudom.

A halálraítélt egyetlen célja szökés börtönéből. Szabadságáért éjjel-nappal vési, kaparja, lyukasztja, rágja, csiszolja, koptatja a falat, míg a fal meg nem nyílik és ő szabad nem lesz. A remény átalakítja az értelmetlen tárgyakat, mindent egy cél alá rendel.

A zsebtolvajban erősebb a lopás kényszere, mint a szerelem ereje. A lelkek vastag vasrácscon keresztül lehetnek csak egymáséi.

Johanna, akit 500 év múlva szentté avatnak majd, csak járkál ki-be a cella és a bírák tárgyalóterme között. Életéről vagy haláláról döntenek, de ő nem erre figyel. A hangokat hallgatja magában, úgy dönt, hogy jót cselekedett, a többi nem érdekli.

Baltazár, a számár, különböző emberek között él és hal meg. Gazdái gyerekek, fiatal lányok, csempészek, félbolondok, cirkuszosok, körmenetesek. Kiszolgáltatja magát mindenkinek ez az állapot, és nem tud védekezni...

A diáklány, aki eltéved az erdőben, együtt él megerőszkolójával. A lány meg akar bocsátani. A lány segíteni akar, de ereje véges. Meghal.

A szelíd asszony anyagi szükségből megy hozzá egy zálogoshoz. A nő szereti a zenét, az irodalmat. A férfi a nőt szereti, boldoggá akarja tenni. Annyira más a két ember, hogy boldogságuk nem sikerülhet. A férfi racionális, praktikus, pénzmániás. A nő számára értéktelen tárgyak is fontosak. A férfinak tetszik az egyenlőtlen-ség, a nő nem szereti, ha uralkodnak rajta. Meg akarja ölni férjét, de aztán inkább az öngyilkosságot választja. A normális életben az ember sem ezt, sem azt nem választja. Csak él.

Az álmodozó, szemlélődő festő mindenre és mindenkire érzékeny. A világ egy nagy, érzéki csoda számára. A tárgyak és dolgok ragyogó szépségénél látszik a rendező festőmúltja.

Lancelot lovag tudja, hogy akinek tulajdona a Grál, annak sikerül az eszményi élet. A Grál megszerzése akkor sem sikerülhet, ha hiszünk benne. Hitünk sokban meghatározza sorsunkat. A hit hiánya pedig fájdalmas, ezt tudjuk. A lovagok pusztulása után nincs többé Kerekasztal. Barátság és hit helyett gyűlölet és féltékenységek uralkodik. Máig.

Egy fiú nem tud öngyilkos lenni, barátját kéri meg az ölésre. Utolsó pillanatában talán meggondolná magát, de a barát ló. Ezek a fiatalok a 68-as forradalomból ábrándulnak ki, egy másfajta Grálból. Kik irányítják a világot? Talán az ördög! Hogyan kellene kivonulni ebből a világból? Nem tudjuk.

A pénz filmjében a férfi nem tudja, hogy hamis pénzt kapott. Lebukik. Nincs kegyelem, nincs megváltás, csak az irracionális fénylik a rációban. Vétek a naivságban. Az igazság késői felismerése. Zuhanás a semmibe. A sors játszik itt. Egy öregasszony krisztusi tekintete előre megbocsát a gyilkosnak. Ha ölünk, magunkat öljük, ilyen egyszerű.

Összeolvasom a tizenegy filmet, bűn, bosszú, isten és szerelem, halálraítéltség és szabadulás, mánia és szerelem, hit és halál, ártatlanság és sors, megbocsátás, szelídség és öngyilkosság, álmodozás, grálkeresés, ördög, pénz.

Hogyan lett bennem gyűlöletből tisztelet, megértés, szeretet? Nagyon lassan. Idővel. Sok idővel később. Gyűlöletből szeretet s a világnak vége lett, mondja Weöres. Ő sosem tudott gyűlölni, szeretni sem nagyon, de a keleti bölcsessége minden jóra nyitottá tette. Fantasztikus számomra, hogy Bresson mennyire etikus tudott maradni művészetében, és egyébként is. Nem csinált mást, csak amit akart. Inkább egyáltalán nem készített filmet, ha valamire rá akarták kényszeríteni. Aztán, 4-5 évenként, ott folytatta, ahol abahagyta. Tovább görgette a hólabdát, melyből hatalmas, hófehér alak lett, mely a tavaszi napfényben semmivé redukálódott. Hejlyén hóvirágok nyíltak. Ma már védett növény.

Ha már semmi konkrétumra nem gondolunk, akkor kezdünk el igazán gondolkodni, mondta Pilinszky, Weöres, Bresson. Az én őrzőim.

VÁRNAGY ILDIKÓ

ÖRVÉNYBEN

Azsfófolásig megtelt Uránia moziban a film után néhány másodperces, de végtelennek tűnő csend következett. S csak aztán a taps, de az sem felcsattant, vagy felzúgott, inkább mintha óvatosan, kényszeredetten, jobb megoldást nem találva ütnék össze tenyerüket a bemutatóra sereglett nézők.

Tagadhatatlanul blaszfémia lett volna Szekeres Csaba *Örvény* című dokumentumfilmjének vetítése után a zajos tetszésnyilvánítás, az ünneplés. Mert mit is ünnepelhetnénk azon, hogy a 21. század lassan második évtizedében harmadik világbeli állapotokat mutat a kamera Toldon, egy a román határhoz közeli magyar faluban? Állítólag ez az ország második legszegényebb faluja. Talán ezért is esett rá a rendező választása, amikor külföldi (Open University) támogatással lehetőség nyílt, hogy filmet forgasson a témáról, hiszen 2010 a gyermekszegénység elleni küzdelem éve.

Persze Toldon nemcsak a gyerekek szegények, hanem talán még azok is, akik gazdagnak számítanak. A reménytelenségben az egyetlen üdítő látvány, hogy valami csuda folytán harsány, világító kék kukák jutottak a faluba, még inkább kiemelve az általános lepusztultságot, szürkéséget.

Három cigánycsalád életét követi végig az operatőr-rendező fél éven át. A választás ugyan nem tűnik szerencsésnek, mert Toldon egyrészt (legalábbis papíron) nincs cigány többség, másrészt az a téves képzet keletkezhet így, hogy a szegénység egyenlő a cigánysággal.

Egy férfi a kezdet kezdetén figyelmezteti a rendezőt: úgysem fogadnak be, úgyis elüldöznek. Szekeres azonban bírja, hiszen több mint egy évtizede rendületlenül forgatja filmjeit, tudósításait, készíti műsorait a hátrányos helyzetűekről. A három család története akár egyé is lehetne. Valahogy áttűnnek, átszivárognak egymásba a sorsok, alig vesszük észre, hogy ez már egy más élet, hiszen minden ismétlődik. Mindenhol beteg valaki, mindenki munkanélküli, a nincstelenség, a nyomor, a kiszolgáltatottság túltesz minden valahai nyomorirodalom kínálta képen. Mindegyikük feje fölött ott van a „kamatos kamat” és a gyámhatóság.

A leglátványosabb történet Máriáé, aki anyatigrisként védi gyerekeit, mert Lulu, a nagylány iskolakerülése miatt rajtuk a gyámhatóság szeme. Lulu 14 éves lehet, de 11–12 évesekkel jár egy osztályba, s a bukás veszélye fenyegeti. Már irtózik az iskolától, ha el is jut a kapuig, többnyire visszafordul. A néző pusztán a kislány szeméből érti, hogy abban az osztályban, abban az iskolában semmi keresnivalója, hisz annyi szégyen, kudarc, bántás érhetne, hogy egy porcikája sem kívánja. Anyjával állandósul a konfliktus, mert ha nem jár iskolába, a gyámügy azt is vizsgálja, alkalmas-e Mária a kisebb gyerekek nevelésére, s bizony kiderül, hogy sem egészsége, sem anyagi helyzete nem teszi lehetővé, hogy emberi állapotokat teremtsen. Öngyilkossággal fenyegetőzik, ha elveszik tőle a kicsiket: Armandot és Jennifert. Ha Lulu Szamantához, legidősebb testvéréhez költözne, aki már asszony, az iskolát akkor sem úszhatja meg. A kislány tehát szökdösik vagy némán kucorog egy sarokban, meggyőződése, hogy őt utálják, talán nem is az anyja gyereke. Anyja nemhiába fenyegetőzik öngyilkossággal, a kislány is megpróbálkozik vele. Ezt jelenti az otthoni minta követése.

Nem kevésbé kétségbe ejtő azonban a két gyámügyes asszony helyzete sem, akiknek úgymond kezelnie kellene a családok problémáit. Tudják, hogy a szociális háló „mindig fölfeslik valahol”, s azt is, hogy itt már rég nemcsak szociális problémáról van szó, de ez a munkájuk. Csinálják, mert muszáj, zokognak a tehetetlenségtől, de mennek tovább. Nem elhivatottság, inkább valami konok „mi mást csinálhatnék” hajtja a két meggyötört asszonyt, háztól házig. Drámájuk alig kisebb, mint a cigányoké, hiszen a tehetetlenség örvénye őket is lefelé húzza.

A másik házban is gyámság alá kellene helyezettetniük a gyerekeket, hisz sokszor egy falat sincs a házban, és a kosz, az elhanyagoltság itt is mérhetetlen. Az asszony láthatóan alkoholista, de nemcsak a betegségnek, az uzorásoknak is kiszolgáltatót. Négyéves fia még nem beszél, de hiába viszik orvoshoz, itt olyan komplex és speciális terápiák összessége segíthetne csak, amely a berettyóújfalui kistérségben aligha áll a nincstelenek rendelkezésére. Az orvos arra, hogy sokat vérzik a fiúcska orra, azt mondja: legalább nem kap agyvérzést. Ilyen egyszerű.

A harmadik családban az apa eredetileg ingázóként még jutott munkához, de mikor kisfia rákos lett, az orvoshoz járás miatt a községben maradt. A csontsovány, kopasz kamasz fiú csontvelőátültetésre vár, szülei nem tudnak kiigazodni a paragrafusok között, hogyan juthatnak hozzá az orvosi vizsgálatok miatt szükséges utazási költségtérítéshez.

Persze van segítség is. Például Piri néni, aki önzetlenül, mindenét odaadná Lacika gyógyulásáért. Érkezik segélycsomag is. Babák, plüssmackók – talán holland bálából –, amit egy kedves asszony szét is oszt a gyerekek között. Jóformán csak ruhában nem szenvednek nagy szükségét, jóllehet új ruhájuk talán még soha nem volt.

A filmről megjelent kevés kritika egyike a sztereotip képeket rója fel a rendezőnek. Pedig nem a képek, a nyomor ilyen. Unalomig ismert, elkoptatott elemekből áll: a gyerek kaparja az üres tányért, mert jólesne még egy kis étel. A vetetlen ágy a gyerekek benti élettere, amit megosztanak a kutyával, a cumisüveget megszállják a legyek, az anya saját pólójával törli a gyerek taknyos orrát, és folytathatnám. Így van ez minden cigánysoron, Albániától Csíkszeredán át Toldig. Csak a jólét sztereotípiái cserélődnek, mert változik a technika, a divat, az éppen „trendinek” tartott mobilte-

lefonok, az egészségesnek kikiáltott ételek, a divatos testalkatok, frizurák. S hogy a filmben a cigányok harsányak, követelőzőek, csak a segélyért, adományokért ácsingóznak már kisgyerekként is? S hogy ez erősíti az előítéleteket? Lehetséges. De azért, hogy ilyen töménységben, kibúvót nem hagyva tárja elénk a film az élehetetlen sorsokat, azt demonstrálja: az oktatás, az egészségügy, a gyámhatóság és a segélyakciók nem elegendőek, az eddigi módon, fél- és pótmegoldásokkal a cigányság s így a gyerekszegénység helyzete sem javítható.

A film bemutatóján ott volt Balog Zoltán felzárkóztatásért felelős államtitkár, és – láss csodát! – nem az elmúlt nyolc, húsz, negyven vagy akárhány évet okolta a látott helyzetért, hanem csak annyit mondott: most az a dolgunk, hogy a film eljusson mind-azokhoz, akiknek feladata, felelőssége a helyzet megváltoztatása. S elmondta, hogy a minisztérium ötven DVD-t kapott a film támogatásáért. Sok ezer kellene még, hogy eljusson tanárokhoz, gyámügyesekhez, polgármesterekhez, képviselőkhöz, hogy szembesüljenek a mára kialakult csődhelyzettel, s a film kiváltotta katarzisz elindíthasson egy új párbeszédet. Mert ha valahol, akkor a szociálpolitikában és a cigányügyben igaz, hogy „előlről kellene kezdeni mindent. Minden szót újra kimondani.”

TÓTH KLÁRA

A MŰVÉSZET ÉL!

*In memoriam Körösényi Tamás szobrászművész
(1953. február 18. – 2010. június 25.)*

Halló! Itt Körösényi Tamás – szólott bele a telefonba halkán, de meghatározottan és egy kicsit mindig sietősen. Gyors közlendői voltak a terveiről, kiállításokról, kiadványokról, a hallgatóknak adott feladatokról. Valamilyen közreműködést kért tőlem: először egy katalógushoz, résztvételt a válogatásban, tanácsot vagy csak egy adatot. Mindig örömmel válaszoltam, és boldogan vállalkoztam, hiszen vele dolgozni élmény volt.

Tamásnak különleges érzéke volt a műtárgyakhoz. Amikor beléptünk egy zsúfolt múzeumi raktárba, én kétségbe estem, ő

viszont felvillanyozódott. Először járt ott, de körbenézve azonnal tudta, hogy hova kell odalépni. Lehajolt, és a legalsó polc mélyéről előhúzott valamit, egy szobrot vagy csak egy töredéket, leporolta, felemelte, és nyomban világossá vált, hogy igen, épp ezt kerestük, ezért szálltunk alá a Nemzeti Galéria komor pincéibe, vagy mentünk ki Vácra.

Mélységes és alapvető élménye volt a legtágabb értelemben vett emberi kultúra: az őskori idoktól a kortárs napilapokig, esztétikai írásoktól a szójátékokig. Több száz kilométerre is elutazott, hogy megnézhesen egy frissen előkerült régészeti leletet, és műtárgyként látta a bontásokból megmaradt jelzett téglákat is. Inspiráta őt Giacometti és Messerschmidt, egyaránt méltányolta Carl André és Matthias Braunt.

Egy művész másképp lát, mint egy művészettörténész. Az utóbbi elsősorban egységben látja a műveket, és a köztük lévő kapcsolatokat keresi. Ez valójában kötelessége is, minden más csak ezután jöhet. A művésznek azonban nem kötelessége van, hanem szabadsága. Megteheti, hogy csak egy részletre figyeljen, és ezáltal teljesen új kapcsolatokat teremtsen. Tamás bámulatosan élt ezzel a szabadsággal. Szent Márton és a koldus történetéből nem a figurák ragadták meg, hanem a köpenyen vágott hasíték, általa pedig az arány és a mérték. Egy-egy ilyen rátalálásra egész sorozatokat alapozott.

Ugyanilyen szabadon tekintett a szövegekre is. Nem elemezte, hanem továbbgondolta azokat. Utolsó kiállításának címe: *A művészet él* – Kassákra utal, ahogy ezt a katalógusban meg is írta. (Kassák Lajos 1926-ban jelentette meg a kolozsvári *Korunkban Az új művészet él* című írását, majd még ugyanabban az évben, ugyanazt az írást publikálta a *Tisztaság* könyvében *A korszerű művészet él* címen. Körösényi megfosztotta minden jelzőtől a művészet szót, így erősebb, általános jelentést adott az állításnak.) Egyben azonban reagál Arthur C. Dantónak vagy Hans Beltingnek a művészet, a művészettörténet végéről szóló tanulmányaira is. Az ott bemutatott barlangok-sorozat összefoglaló címe pedig: *Az emberi szellem kiterjesztett tere* – Rosalinde E. Krauss 1978-as nagy hatású tanulmányát idézi meg: *Sculpture in the Expanded Field*. (A tanulmány magyarul húsz évvel később *A szobrászat kiterjesztett tere* címmel jelent meg.) Bár Tamás nem hivatkozik rá, biztos, hogy ismerte, már csak azért is, mert mindent elolvasott. Írásában az amerikai

szerző a 70-es évek szobrászatának nagy áttörését regisztrálta, Tamás címadása és munkái azonban azt fejezik ki, hogy nem csupán a szobrászat, hanem maga az emberi szellem terjesztette ki határait, és szabadította fel a szobrászat fogalmát a tér kiterjesztésének minden formájára.

Ez a kultúrába ágyazottság szabta meg tanítási elveit is. Ő maga 1971–76 között volt a Képzőművészeti Főiskola (ma már Képzőművészeti Egyetem) növendéke, 1990-től pedig ott tanított. 1999-től a szobrász tanszék vezetője volt, 2009-től haláláig vezetete a doktori iskolát is. Nevéhez fűződik a modern szobrászképzés megteremtése. Az elsőévesek számára létrehozta az alapképzést, amelynek során a növendékek meghatározott feladatokat oldanak meg a portrétól fokozatosan haladva az egyre elvontabb témák felé. Az első félév utolsó feladata az, hogy készítsenek egy munkát a rész és az egész viszonyáról. Az első év után a diákok szabadon választhatnak mestert.

A hallgatók évtizedeken át úgy kerültek ki a főiskoláról, hogy nem ismerték sem az elődeik, sem a kortárs szobrászok munkásságát. Új, kötelező tantárgyként bevezette a modern magyar és a kortárs külföldi szobrászat oktatását. Ennek kiegészítése volt az a kiállítássorozat, amelyet 1995-ben indított el az egyetem központi épületében, a Barcsay Teremben *A magyar szobrászat modern hagyományai* címmel. 1995-ben Barta Lajos, 97-ben Martyn Ferenc, 98-ban Megyeri Barna, 99-ben Péri László kiállítását rendezte meg – ez utóbbit a Szépművészeti Múzeumban, nemzetközi összefogással. Ezt követte 2001-ben – már ismét a Barcsay Teremben – a *Festők szobrai* című, a magyar gyakorlatban úttörő kiállítás. A téma közel fél évszázada foglalkoztatja az európai kutatókat. Könyvek, kiállítások sora mutatta be, hogy a szobrászat modern szellemű megújításához milyen jelentősen járultak hozzá bizonyos festők, akik a konvencióktól elszakadva, az anyagot és a formát szabadon értelmezve, különleges inspirációt adtak az új látásmódhoz. A magyar anyagról a Körösenyi Tamás által rendezett kiállítás adta az első – és mindmáig egyetlen – áttekintést. 2002-re Kemény Zoltán kiállítását tervezte. Kemény Párizsban és Svájcban élt, 1964-ben megkapta a Velencei Biennálé szobrászati nagydíját. Külföldön a legismertebb magyar művészek egyike, művei minden jelentős múzeumban megtalálhatók, itthon azonban alig ismerik, annak ellenére, hogy özvegye közel 400 művet ajándékozott a Szépművé-

szeti Múzeumnak. Ez a kollekció – egyetlen kivétellel – a művész korai munkáit tartalmazza, egy olyan anyagot, amely az elmúlt 25 évben az érdeklődés középpontjába került, mert benne a poszt-modern gondolkodás előfutárát ismerte fel a művészettörténet szakma. Bár a Kemény Zoltán-katalógus elkészült, a kiállítás nem valósult meg, mert a Szépművészeti Múzeum nem adta kölcsön a műveket. A reményt azonban sosem szabad feladni, hátha egyszer még sor kerülhet rá.

A kiállítássorozat 2005-ben Hetey Katalin, 2006-ban Pátkay Ervin műveinek bemutatásával folytatódott, ezután pedig Pán Márta kiállítását tervezte, amelyet a művésznő halála akadályozott meg. A nevek felsorolásából kitűnik, hogy a hazai művészek után a külföldön élt vagy élő magyar szobrászok megismertetése lett a célja. Utolsó terve Beöthy István kiállításának megrendezése volt. Ezt már a tanítványai fogják megvalósítani 2011-ben.

A kiállítássorozatok megrendezésével, a katalógusok kiadásával olyan feladatot teljesített, amelyet egyetlen múzeum vagy kiállítóhelyiség sem vállalt. Ezért a kulturális misszióért kapta meg 2007-ben a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Henszlmann-díját.

Még szorosabban kapcsolódtak az oktatáshoz azok a kiállítók, amelyeket az Epreskertben rendezett. A szobrásziskola épületének átriumát a 19. század végén Stróbl Alajos szalonnak rendezte be, kandallóval, vízmedencével, pálmákkal és antik szobormásolatokkal, majd közel száz éven át műterem volt. Körösényi Tamás ezt kiállítóhelyiséggé alakította át. Ez lett a Parthenón-fríz Terem, ahol önállóan mutatkozhattak be a végzős és már végzett növendékek, de rendezett itt kiállítást a 100 éves Lossonczy Tamásnak 2004-ben, vagy az akkor tíz éve elhunyt Kiss Nagy Andrásnak 2007-ben.

A legizgalmasabbak azonban a Körösényi-osztály éves kiállításai voltak, amelyek mindig egy általa megadott téma köré szerveződtek vagy az Epreskertben, vagy külső helyszíneken a váci görög templomtól a stuttgarti magyar intézetig. Ilyen volt például a *Plasztik-kor*, a *Hol a pálma?*, a *Mi van a függöny mögött?*, a *Gyűrdés*, a *Tégla*, *Az igazság szája* vagy az utolsó, a *3D televízió*. Különösen érdekes volt a 2008-ban rendezett, *Jó napot, Schönberg úr!* című kiállítás. Témája Georgius Schomberg (Schönberg György) pozsonyi prépostnak, Mátyás király bizalmi emberének (meghalt 1486-ban)

a pozsonyi dómban lévő fali síremlékéről készült epreskerti másolat volt. Ezt még Stróbl Alajos csináltatta, és az egykor volt Hunyadi-kápolnában helyezte el. Ma a Benczúr műteremház falába van beépítve. Aki belép az Epreskertbe, és elindul a műtermek felé, szembetalálkozik vele. A feladat egyszerre idézte fel Courbet festményét (*Bonjour, Monsieur Courbet!*) és a rá reflektáló Gauguin-képet (*Bonjour, Monsieur Gauguin!*). A kiállításon részt vettek pozsonyi szobrásznövendékek is, és nagyon szellemes megoldások születtek.

A Körösényi által megadott témák mindig sokrétűek és ezáltal nagyon inspirálók voltak. A szobrász tanszék az egyetlen, amely a végzett növendékekről és munkájukról diplomakatalógust ad ki, és ezzel felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat nyújt a jövő művészettörténészei számára. Sokéves munkája eredményeként a tanszék 2009-ben a Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságtól a „Kiválósági hely” minősítést kapta.

Körösényi Tamás jól dokumentálta a saját kiállításait is. A katalógusokat sorba rakva kibontakozik előttünk egy több mint 30 éves művészpálya, mely a lepel fellebbentésétől a tér beburkolásáig tart. A főiskolát követő évek sokirányú keresést mutatnak. Pop artos és minimal art művek, objektek, konceptuális kísérletek élnek egymás mellett. Az első, igazi nagy rátalálás a lepel, és amivé vált.

1982–83-ban Herder-ösztöndíjjal a bécsi képzőművészeti akadémián töltött egy évet Bruno Gironcoli osztályán. Ott bemutatott műterem-installációján drapériával félig letakart, padlón fekvő figurát látunk. Már 1980–81-től mintázta azokat a figurákat, amelyeket 1985-ben a budapesti Francia Intézetben mutatott be *Szobrok Giacometti párizsi műterméből* címmel. A jellegzetes Giacometti-szobrok parafrázisait leplek takarták, amelyek mögött felsejlettek a művek, rekonstruálva azt a szituációt, ahogy a kiszáradás ellen nedves vászonnal beburkolt agyagszobrok kinézhetnek a művész egykori műtermében. (Körösényi poliészterből készítette el a saját szobrait.) Valójában ezzel a kiállítással hívta fel magára a figyelmet, jelezve, hogy egy karakteres személyiség jelent meg a magyar szobrászat új generációjában.

A lepel – mint fogalom és forma – szükségszerűen vezette el az álcázás témájához, a színes katonai terepálcákhoz. A terepminták alkalmazkodva a mérsékelt égövi tájhoz és növényzethez barnás, zöldes, sárgás foltok. Körösényi először különféle tárgya-

kat álcázott, majd a foltok önállósultak, és színes falevelekhez hasonló absztrakt térformák lettek. Ezzel elkezdődött egy több mint évtizedes periódus, amely a *Tájhangok* kis- és nagy sorozataiban, valamint az *Illeszkedés* különféle variációiban bontakozott ki. Sorra rendezte kiállításait a legkülönfélébb terekben, amelyekben a jellegzetes, íves-karéjos, tarajos, lágyan hajló, különálló vagy kettes-hármas csoportokban egymáshoz illesztett formák eltérő helyzetekben jelentek meg. Valójában mindig az adott kiállítótér strukturálta őket, szabta meg helyüket, egymáshoz és a nézőhöz való viszonyukat. Ezek a színes, a zöld különféle árnyalatait mutató, olykor sárgás-, olykor kékes- vagy éppen haragoszöld vidám formák a néző számára úgy jelentek meg, mint egy térbeli puzzle darabjai, jóllehet nyilvánvaló volt, hogy nincs olyan nagy egész, amellyé össze lehetne rakni őket. Egyszerre zártak és nyitottak, érzékeliük határaikat, de azt is, hogy ezek a határok nem véglegesek. A formák – legyenek a tér bármely pontján, földön, falon, lépcsőn – csak utalnak egymásra, kapcsolatukat mi teremtjük meg, azzal hogy bejárjuk a teret. Ez az összetartozás-érzés olyan erős, hogy ha valahol – egy múzeumban vagy egy kiállításon – csak egyetlen szobrot is meglátunk, hiányérzetünk támad, és emlékezetünkől előhívjuk a puzzle másik darabját is. Annál is inkább megtehetjük ezt, mert a formák variábilisak, forgathatók, nincs kizárólagos nézetük. A szabadságnak ilyen mértékű kitágítása különleges jogokkal ruházza fel a nézőt, hasonlóan ahhoz, ahogy egy előadó interpretálhat egy zeneművet. Ez pedig elsősorban érzelmi viszonyulás a műhöz, amelyet a művész semmiképpen sem irányít, de lehetőséget ad mindenféle szabad kalandozásra, felfedezésre és örömré.

Kitűnő alkalom volt erre 1994-ben, amikor tíz helyszínen, Budapest tíz jelentős múzeumában egyszerre mutatta be a *Tájhangok*-és az *Illeszkedés*-sorozatok meghatározott darabjait, hogy a néző, végigjárva a helyszíneket, összerakhassa a maga térkompozícióját.

A sorozatok anyaga és technikája végtelenül egyszerű: faenyvel kevert, vasvázra felvitt újságpapír-pép. (A nagyméretű szobroké poliészter.) Az újságpapír, nevezetesen a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* az anyaga a következő, már újabb szobrászi problémákat is felvető sorozatának. 2000-ben három hónapot töltött Frankfurtban. Műterme közelében nagy csomag régi újságot talált. Akkor már egy ideje intenzíven foglalkoztatta az arány és a mérték kérdé-

se. 1998-ban a szombathelyi *Városnézés* című kiállításra készítette el *Akkor és most* című szobrát, amely egy majdnem kettévágott lobogó drapéria. A szobor a város szülöttének, Szent Mártonnak arra a gesztusára utal, amellyel megosztotta köpenyét egy koldussal. A köpeny megfelezése egy arányt mutat, és felveti a mérték kérdését is. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* pedig egy „mértékadó” lap.

A *Frankfurti variációk* műegyüttese 17 darabból áll, amelyeket – bizonyos átfedésekkel – négy sorozatba rendezett (12+4+4+7). Így mutatta be őket különböző kiállításokon, elsősorban a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban és a Budapesti Kiállítóteremben 2001-ben. Mindegyik mű alapja az újság péppé dolgozott masszája, az abból képzett alapsík, vagyis egy „lap”, amely azonban más-más helyen van bevágvva. A részek a vágás mentén egymástól függetlenül felhajlíthatók, aláhajlíthatók, feltekerhetők. Vannak falra helyezhető, és vannak csak posztamensre tehető („fekvő”) darabok, öt szobrot pedig hajlított drót támaszt alá, ezek állók. Elhelyezésük függ az adott kiállítótértől. Teljesen más hatásuk van a falon, kvázi-reliefként, és más hatásuk van térbe állítva. A hengerfelületek hullámzása, a speciális megvilágítás, a vetett árnyékok, a kézzel enyhén festett felületek változatossága a plasztikai hatások mellett festői értékeket is ad a műveknek.

Ezek a festői értékek uralták a Múcsarnokban 2005-ben rendezett *Szellemim* című kiállítását. A Múcsarnok apszisában 13 nagyméretű, erőteljes színű, kerekeken guruló szobrot mutatott be. A húsz évvel korábban felvetett „lepel”-téma mintha lezárásához érkezett volna. Ezek a barokkosan meggyűrt héjak és tépett álcák frivol színeikkel, vibráló sziluettjükkel, eksztatikus zaklatottságukkal valami más, minden korábitól eltérő, szinte démoni ihletőre utaltak. A művésztől tudjuk, hogy Franz Xaver *Messerschmidt*-karakterfejei jelentették a kiváló élményt, amelyek drámája és grotesksége ezekben az elvont szellemalakokban már sokat szelídült. A falra vetett, hatalmasra növelt árnyékok pedig felidéztek a nézőben Platón barlang-hasonlatát. Nagy valószínűséggel nem véletlenül.

Körösényi 2008-ban Kalocsán rendezte meg székfoglaló kiállítását, amellyel a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja lett. Ezt az anyagot kibővítve mutatta be 2010-ben az MTA Művészeti Gyűjteményében. A kiállításon szerepelt a régi munkáinak egy csoportja, amelyek az akadémiai gyűjtemény bizonyos darab-

MŰTEREM, 1982–83
Műcsarnok, Budapest, 1985

jaira reflektáltak, szembesítve múltat és jelent. Kiállította a Kassák-ra utaló, címadó sorozatát; ezek valójában minimalista plasztikák, és bemutatta legújabb műveit, a barlangok-sorozatot. Ez a sorozat mintha egy új látásmód, egy új térszemlélet kezdetét jelentette volna. Ő maga a katalógusban a barlang-metaforára, a valóság és a látszatvilág ellentétére, és általában is az ellentétek együttes jelenlétére utalt mint az őt éppen foglalkoztató problémára. Az életmű ezzel a kérdésfeltevéssel zárult le.

Ennek az utolsó kiállításának a címe: *A művészet él* – olyan, mint egy végső üzenet. 2010 júniusában, befejezve a tanévet, az évzáró után összejött tanítványaival az Epreskertben, majd hazament. Leküldt, és nem ébredt fel többé. Szeptemberben a szobrász tanszék rá emlékezve kezdte meg az új tanévet. Egykori tanítványai a barlangok-sorozatból kis kiállítást rendeztek, a Parthenón-fríz Termet pedig Köröseyi Teremnek nevezték el. A kiállítások folytatódnak, mert a művészet él.

NAGY ILDIKÓ

A „HARMINCHARMADIK NEMZEDÉK”

A fenti címet viseli Ujváry Gábor vaskos tanulmánykötete, melynek célja az, hogy közelebb hozza a mai olvasó számára a két világháború közötti Magyarország szellemi légkörét, valamint azokat a meghatározó személyiségeket, elsősorban kultúrpolitikusokat, történészeket, akik ennek kialakításában rendkívül nagy szerepet játszottak. Nem véletlen ez a szám, ugyanis – ahogy Ujváry is fogalmaz – ha a hagyományoknak megfelelően egy emberöltő munkásságát harminc évben határozzuk meg, akkor a honfoglalástól kezdve a 19. század végéig éppennyi generációt ölelt fel a magyar történelem, tehát a harmincharmadik nemzedék tagjai azok, akiknek a munkássága már a 20. század első felére esett. A címválasztást (és alcímválasztást: *Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*) azonban nemcsak ez motiválta, hanem az is, hogy Ujváry bevallottan két nagy előd, Szekfű Gyula és Kosáry Domokos munkássága előtt tisztelgjen, akik szoros szálakkal kötődnek a tanulmánykötet által vizsgált időszakhoz. Szekfű, aki maga is a „harmincharmadik nemzedék” tagja, a nagy hatású, több kiadást megélt és a kor ismeretéhez mindmáig elengedhetetlen munkájának, a *Három nemzedéknek* átdolgozott kiadásához írt fejezetében alkotta meg a „neobarokk társadalom” fogalmát, mellyel a 20. század első felének Magyarországot jellemezte. Ez a Horthy-kor mentalitásának sajátosságait (a *ressentiment* jelleget, a társadalmi rétegek, csoportok közötti ellentéteket, a tekintélyelvűséget stb.) rendkívül jól visszaadó szókapcsolat manapság is gyakran előfordul a két világháború közötti idősakkal foglalkozó történészeknél. Az 1913-ban született Kosáry pedig ugyanebben a szellemi légkörben szocializálódott, ekkor kezdte történészi pályáját, és *Harmincharom nemzedék* címmel szándékozott szintézist készíteni a magyar történelemről, ami sajnos már nem valósult meg.

Ujváry Gábor nem ismeretlen a magyar kultúra és történettudomány iránt érdeklődők számára. Történészként számos tudomány- és kultúrpolitikával foglalkozó szakmai munkát publikált az elmúlt évtizedekben, és pályafutása során – a bécsi Collegium Hungaricum, a Bécsi Magyar Történeti Intézet, majd a Balassi Bálint Intézet vezetőjeként, illetve a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma munkatársaként – maga is aktív szerepet vállalt a ma-

gyar kultúra külföldi népszerűsítésében, illetve a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatainak kialakításában is. A Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelye kiadványainak első darabjaként napvilágot látó kötete összesen tizenkét tanulmányt tartalmaz, melyeket a szerző már korábban publikált, azonban ezeket a könyv összeállításához új forrásokkal, eredményekkel és gondolatokkal jelentősen kibővítette.

Az írásokat a *Trianon hatása a magyar kultúrpolitikára* címet viselő munkája vezeti be, melyet logikus szerkezetben, három nagy tematikus csoportban követnek a további tanulmányok. Ebben az első „fejezetben” a szerző hatásosan mutatja be azt, hogy az első világháborút lezáró, az egész magyar társadalomra traumaként ható trianoni békeszerződés milyen kihívások és problémák elé állította a kultúrpolitikát. Ujváry szemléletesen elemzi a Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető „szellemi gyógyírt”, a környező utódállamokkal szembeni kultúrfőlény-koncepciót és annak eszmei előzményeit, alapjait, illetve azt a nagy hatású munkát, amit a kultusztárca élén kilenc éven át tevékenykedő gróf folytatott a magyar oktatási és tudományos intézményrendszer korszerűsítése érdekében. A bevezető tanulmány és az egész kötet másik „főhőse” a két világháború közötti korszak Klebelsberghez hasonló formátumú kultúrpolitikusa, Hóman Bálint. Az 1932 októberében felálló Gömbös-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként a történész Hómannak már más kihívásokkal is szembe kellett néznie, mint elődjének, ugyanis a világgazdasági válság hatásai új helyzetet eredményeztek. Egyre nagyobb méretet öltött a diplomás-munkanélküliség, az értelmiség egzisztenciális kilátástalansága, így az 1930-as évek első felében a kultúrpolitika elsődleges célja a Klebelsberg által kialakított intézményrendszer megóvása és racionalizálása lett. Ugyanakkor látnunk kell, hogy Hómannak olyan tevékenységet kellett folytatnia, amely illeszkedett Gömbös Gyula miniszterelnök politikai céljaihoz, a nehezen körvonalazható „nemzeti öncélúság” gondolatához.¹ Hóman – ezt 1946-ban, népbíróági perében következetesen hangsúlyozta – csak azzal a feltétellel vállalta el a miniszteri tárcát Gömbös kormányában, hogy a politikai csatározásokban nem kell részt vennie. Mégis szerepet vállalt a kabinet programjának számító Nemzeti Munkaterv kidolgozásában, majd az 1930-as évek második felében, amikor az egymást váltó kormányok szinte

mindegyikében tovább vállalta a kultusztárca vezetését, saját bevallása szerint is egyre inkább belesodródott a napi politikába, és egyre inkább a jobboldal irányába mozdult. Ez azonban – ahogy Ujváry is hangsúlyozza – nem jelentette azt, hogy Hóman szimpatizált volna a nemzetiszocializmus magyarországi reprezentánsaival, a nyilas mozgalmakkal, és a náci Németország esetében ez a jobbrtolódás elsősorban a kultúrdiplomáciai kapcsolatok erősítésében jelentkezett. Ujváry kötetében is visszaköszön az, hogy Hóman más kultúrpolitikát folytatott, mint Klebelsberg, ami jelentősen összefüggött az 1930-as évek változó korszakelmével. Amíg a grófnál elsősorban a már emlegetett kultúrfőlény és az ehhez kapcsolódó neonacionalizmus, addig a történész miniszternél már a gömbösi politikához illeszkedő „nemzetnevelés” gondolata volt a vezéreszme, valamint jellemzővé váltak a „népi” tehetségek felkarolására irányuló törekvések.²

A két kultúrpolitikus „történelmi környezete”, tehát az 1920-as és 1930-as évek jelentősen eltértek egymástól, és ebből következik az, hogy a két személyiség megítélése is más az utókor gondolkodásában. Lényegében ezt veszik nagyító alá Ujváry kötetének első, *Korszerű kultúrpolitika, korszerűtlen társadalomban* című tematikus blokkjában szereplő tanulmányai. Az *Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit* címet viselő írás Klebelsberg teljes munkásságát tekinti át, annak időben messze túlmutató, a jelenben is érezhető hatásait, illetve a kultuszminiszter emlékezetét vizsgálja. Ebben a tanulmányban bontakozik ki egészen előttünk Klebelsberg szellemi alakja, habitusa és jelleme. Ehhez kapcsolódik *A politikus Hóman Bálintról* szóló tanulmány, melyben Ujváry azokat az okokat, motivációkat próbálja feltárni, melyek miatt az 1930-as évek kultúrpolitikusa mindinkább a nagypolitika hálójába gabalyodott. Hóman gazdaság- és szellemtörténeti munkáinak eredményeire még napjainkban is támaszkodhat a történettudomány, azonban – ahogy a korábbiakban már utaltunk rá – politikusként már ellentmondásos az emlékezete a közgondolkodásban. Ujváry érzékelteti: a két világháború közötti időszakban Magyarország nemcsak külpolitikai tekintetben, Trianon revíziója miatt került kényszerpályára, hanem a politikai elit tagjainak sorsa is kényszerpályára terelődött. Azonban ehhez hozzátehetjük – bár ezt ennyi idő távlatából és alapvetően más légkörben élve könnyen mondhatja a mai kor embere –, hogy mindig van más választás, és ezt utólag

az érintettek is elismerik. Maga Hóman is ezt vallotta a népbíró-sági tárgyalása idején, és töredelmes szavai megjelennek Ujváry könyvének lapjain: „Bűnösnek érzem magamat azonban abban” – mondja az egykori kultuszminiszter – „hogy a tudományos pályát odahagyva a miniszterelnök (értsd: Gömbös Gyula – K. R.) azon biztatására, hogy napi politikával foglalkoznom nem kell, miniszteri tárcát vállaltam és ezáltal akarva, nem akarva belesodródtam a napi politikába.”³

A tanulmánykötet második tematikus blokkjában (*A kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne*) öt írás foglalkozik a klebelsbergi politika egyik legnagyobb eredményével, a „magyar kultúra külföldi őrszemei”, a Collegium Hungaricumok tevékenységével. A két világháború közötti időszakban három külföldi nagyvárosban, Bécsben, Berlinben és Rómában működtek magyar tudományos intézetek, melyek történetét Ujváry külön-külön tanulmányokban mutatja be. Részletesen kitér az intézmények kialakításának nehézségeire, az ott dolgozók munkájára, az ösztöndíjasok kiválasztásának szempontjaira. Ujváry szívesen beszél a külföldi magyar intézetekről, hiszen egy egészen más korszakban maga is hosszú éveken át fejtett ki aktív tevékenységet ezekben. Azonban nem magyarázható ez pusztán a kérdéskörrel szembeni érthető elfogultságával, hiszen bátran hangot ad a tapasztalataiból adódó véleményének, ami miatt ezek a tanulmányok a jövőnek szóló útmutatásként is felfoghatók.

A múltban tett izgalmas kulturális utazásnak is tekinthető kötet talán legérdekesebb írásai a *Történelmi átértékelés* címet viselő tematikus részbe kerültek. Ennek első darabja egy érdekes személyes és szakmai kapcsolatot vizsgál, két történész, Angyal Dávid és az egyik vissza-visszatérő „főszereplő”, Hóman Bálint révén. A két személyiség ambivalensnek tekinthető viszonyát Ujváry a találó *Barátból ellenség?* címmel foglalja össze. Nem véletlen a kérdésfelvetés. Az idősebb Angyal és a fiatalabb Hóman között kezdetben tanár–tanítványi kapcsolat volt, amit az 1930-as években az utóbbi kultuszminiszteri kinevezése főnök–beosztotti viszonyra változtatott. A kettejük baráti és szakmai kötelekét az rontotta meg, hogy Angyal kikeresztelkedett zsidó, míg Hóman következetes, a zsidótörvényeket támogató szelektív antiszemita volt. Hasonlóan érdekesen alakult a kultuszminiszter másik szoros szakmai-emberi kapcsolata. *A végtelenben újra találkoznak* címet viselő tanulmány-

ban Ujváry egymás mellé helyezi a korszak történettudománya legnagyobb hatású szintézisének, a *Magyar történetnek* a szerzőpárosát, Hóman Bálintot és Szekfű Gyulát. Kiderül, hogy politikai nézeteik, lelkületük és életpályájuk alakulása az ő esetükben is különböző, viszonyuk pedig ellentmondásos. Ezeknek a fordulatokban gazdag kapcsolatoknak az állomásait megismerve is közelebb kerül az olvasó a két világháború közötti korszak szellemiségéhez.

A harmadik tematikus rész és egyben az egész kötet leghosszabb tanulmánya, az *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”* valóban iskolapéldája a történelmi átértékelésnek. Az írás „főszereplője” ugyanis nem egy személy, hanem egy ifjúsági egyesület, a Foederatio Emericana, amely a korszak legjellemzőbb egyetemi szervezettípusának, a bajtársi szövetségnek az egyik mintapéldánya. Az első világháború után a (szélső)jobboldali, „kereszteny-nemzeti” szervezkedéseknek részben elindítója, részben legfontosabb bázisa a fiatalság, elsősorban az értelmiségi ifjúság volt, amely céljainak eléréséhez alakította ki ezt az új szervezeti formát. A sort a Turul Szövetség megalakulása nyitotta meg még 1919-ben a budapesti, majd vidéki tudományegyetemek fakultásain, ezt követte ugyanebben az évben a Műegyetem diákságát összefogó Hungária Magyar Technikusok Egyesülete, 1921-ben a katolikus jellegű Foederatio Emericana, végül 1927-ben a legitimista Szent István Bajtársi Egyesület.⁴ „Intranszigiens” jobboldaliságuk miatt ezek a szervezetek a második világháború utáni időszakra nemkívánatosak váltak, és a rendszerváltozás előtti magyar történettudomány ebből adódóan rendkívül egyoldalú, leegyszerűsítő és sommás képet alkotott róluk. A marxista történetírás a bajtársi szövetségek általa fasisztának vagy „reakciónak” tartott jellegét hangsúlyozta (antiszemitizmus, egyetemi zsidóverések és tüntetések stb.), és igyekezett a szerepüket lekicsinyelni, vagy más megvilágításban feltüntetni, illetve az „elnyomó rendszernek” tett szolgálataikat kiemelni. Ujváry Gábor azonban már a rendszerváltozás körüli években bátran nyúlt a témához, igyekezett árnyalni ezen a képen, bemutatni a bajtársi szövetségek általános jellegzetességeit, kialakulásuk motivációit, kötött és részletes szokásrendjüket.⁵ Ez az 1980-as, 1990-es évek fordulóján elkezdett munka „érett be” *A harmincharmadik nemzedékben* helyet kapó, terjedelmes írásában. Félreértés ne essék, Ujváry nem emeli piedesztálra a Foederatio Emericánát, nem kapnak a tanulmányában túlzottan nagy teret a

szervezet pozitívnak tekinthető vonásai, hiszen részletesen szól az egyesület ellentmondásairól, sőt a tagságra gyakorolt negatív nagypolitikai hatásokról is. Arra vállalkozott – és azt sikerrel véghez is vitte –, hogy bemutassa a korszakra legjellemzőbb egyetemi ifjúsági szervezettípus egyik mintáját, felépítését, jellegét, és elhelyezze azt a két világháború közötti magyar valóság szellemi légkörében.

Ujváry a kötet záró tanulmányában egy újabb főszereplővel ismerteti meg az olvasót. A korábbi „főhősei”, személyiségek, intézmények, ifjúsági szervezetek után ezúttal egy épületet helyez vizsgálatá középpontjába. A *budai királyi palota és a nagypolitika a két világháború között* címet viselő írás a magyar államiságot is szimbolizáló Várpalota sorsát követi nyomon az első világháborús vereségtől kezdve az 1945 utáni rendszer kialakulásáig. Úgy véljük, Ujváry tanulmánya kiváló példája annak a történetelméleti konstrukciónak, amely az „emlékezhelyeket” vizsgálja. A gondolat szülőatyja, a francia történész Pierre Nora szerint „csak azért beszélünk annyit az emlékezetéről, mert már nincs”, ezért van szükségünk olyan – általa alkotott fogalommal – „emlékezhelyekre” (*les lieux de mémoire*), ahol „még megragadható és kikristályosodik az emlékezet”. Nora – korántsem teljes – felsorolásában ilyen „emlékezhelyek” lehetnek például múzeumok, levéltárak, temetők, gyűjtemények, ünnepek, évfordulók, szerződések, jegyzőkönyvek, emlékművek, szentélyek, társaságok, azaz „egy régi kor határkövei”, tehát a tényleges földrajzi helyek mellett más anyagi, szimbolikus és funkcionális „közegek” is, ahol „megtestesülhet” az emlékezet, ezáltal szolgál(hat)nak a társadalom egésze vagy egyes csoportjai számára (ön)azonosítási pontokként, napjaink történelmének megértéséhez fogódzót nyújtó eszközökként.⁶ Ujváry tanulmánya pontosan ezt a célt szolgálja, ugyanis részletesen bemutatja azt, hogy a budai Várpalota nemcsak a Horthy-korszak kormányzati-politikai központjává „nőtte ki” magát, nem csupán a kormányzónak és családjának nyújtott lakhelyet, hanem történelmi örökségünk részeként meghatározó szimbólummá (*lieu de mémoire*-rá) is vált, amelyhez ezer szállal kötődik az emlékezet.

Ujváry Gábor kötetéről összességében elmondhatjuk azt, hogy teljes mértékben eléri célját: valóban közelebb kerül a ma embere az elődök, a „harmincharmadik nemzedék” gondolkodásmódjához. Hiszen a történész számára az egyik legfontosabb követel-

mény az, hogy eleget tegyen annak a társadalomban kimondva-kimondatlanul élő igénynek, amely a múlt megértésére irányul. Azonban Ujváry kötetének nem csupán ez az erénye, hanem az is, hogy a szerző bátran hangot ad saját véleményének, érzékelteti saját tapasztalatait, ezáltal válnak írásai irányadóvá is a jelen és a jövő számára egyaránt.

(Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció Kiadó, 2010. 543 o.)

Jegyzetek

¹ Vö. Vonyó József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2009, 243–274. o.

² A két kultúrpolitikus tevékenységének összevetésére lásd még a szerzőtől Ujváry Gábor: *Klebsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2009, 377–413. o.

³ Lásd Ujváry kötetének 70. oldalán.

⁴ Vö. Szécsényi András: *A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban*. In: *Fejezetek a tegnap világából*. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, ELTE, 2009, 214–232. o.; Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2009, 341–376. o.

⁵ Lásd az *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”*. Adatok a Foederatio Emericana történetéhez (*Levéltári Szemle*, 1989/4. 51–63. o.) és az *Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”: a bajtársi szövetségekről* (*Valóság*, 1991/5. 64–73. o.) című írásait.

⁶ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 13–33.

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B–09/1/KONV–2010–0007 támogatta.

KEREPEZKI RÓBERT

HITPIAC MAGYARORSZÁGON

A kereszténység története leírható a különféle babonák, hitek, pogány(nak tartott) szokások elleni küzdelekként is. E harc egyes korszakai között sok a vélt vagy valós hasonlóság, melyet a keresztény egyháztörténet-írás üdvtörténeti szempontok miatt már a kezdetektől szeretett kiemelni, mégis nyilvánvaló, hogy az egyes korszakok között minden hasonlóságnál jelentősebbek az eltérések. Például az európai kereszténység az ezredfordulóra kényszerű defenzívába szorult a földrészen, ám e defenzíva, mely sokféle hittel vagy vélekedéssel való kényszerű együttélést is jelent, egészen más természetű, mint amilyen mondjuk a római birodalom végnapjaiban volt.

Az ezredforduló küzdelmeinek kultúrtörténeti háttere inkább a 17–18. század eszmetörténete alapján érthető meg. A felvilágosodás racionalizmusa és a késő barokk miszticizmusa, pietizmusa új fejezetet nyitott, mellyel szoros összefüggésben a 19. század közepétől egyre komolyabb, egyre nagyobb tömegeket befolyásolni tudó alternatívaként jelentek meg a különféle titkos közösségek, spiritiszta gyakorlatok, majd az explicit új keletű vallások. A huszadik század viharos eseményei jelentősen fölerősítették e tendenciát, és az új hitek a második világháború után minőségileg új módon jelentek meg. A kereszténység összefoglaló névvel New Age-nek nevezi e legújabb kori szerteágazó jelenséget, amelynek egyes megnyilvánulási formái nagyon eltérőek lehetnek, bár a határok pontos meghúzása sokszor lehetetlen.

A lehetséges üzleti megfontolások és az időnként nyilvánvaló motivációként jelen lévő pszichés terheltségek mellett e vállalkozásoknak állandó vonása a közösségteremtés igénye. Ez a szándék ékes jele a kor kényszerű individualizmusának, és annak a ténynek, hogy a hagyományos közösségépítő és -fenntartó erők, mozgalmak, vallások meggyengültek. Másfél száz év leforgása alatt úr támadt a „valahová tartozás” piacán.

Az elmúlt években világszerte számtalan extrém megnyilvánulása volt a közösségépítés szándékával létrejött (ál)vallási mozgalmaknak. A 2001-es népszámlálási adatok szerint például 390 000 brit vallotta magát a *Csillagok háborúja* filmtrilógia alapján jedi vallásúnak. A mozgalom olyannyira számottevő, hogy még egy

parlamentari képviselő, Jamie Reed is kijelentette – bár állítólag csak viccből –, hogy ő maga is a jedi hit követője. Ehhez hasonló különös kezdeményezés 2010-ben Nagy-Britanniában a heavy metal rajongóit vallási közösségként elismertetni akaró szándék, amely a Saxon metálzenekar énekesétől, Biff Byfordtól származik. A *Belfast Telegraph* szerint egy pubban beszélgetve jutottak barátaival az elhatározásra, majd néhány nap alatt több ezren csatlakoztak hozzá a Facebookon. Az ötletgazdák azt szeretnék kiharcolni, hogy a következő brit népszámlálásnál a nyilatkozók vallási hovatartozásként jelölhessék meg a heavy metalt. Az új „vallásnak” egyetlen parancsa lenne: minél több heavy metal hallgatása. Az ötletet kétségkívül a jedi vallás karrierjéből merítették, amely, követőinek számát tekintve, Angliában az utolsó, 2001-es népszámlálási adatok szerint megelőzi a szikheket.

Szintén angol találmány a világszerte népszerű új pogány „vallás”, a wicca boszorkányság, mely a brit Gerald Gardner népszerűsítésének következtében kezdett elterjedni az 1950-es évektől, és ma már világszerte vannak követői; sőt, 1998 óta Magyarországon is bejegyzett egyház. Az elmúlt hónapok híre szerint négyéves jogi huzavona után a brit kormány hivatalos vallásként ismerte el az ősi pogány druidizmust, amely a Brit Karitászbizottság 21 oldalas jelentése szerint komoly, a közösség érdekét szolgáló hit- és etikai rendszerrel rendelkezik. A jelentés szerint a Druida Hálózat mintegy 350 tagot számlál, és a több ezer éves pogány kultusz hívei a természeti erők, a Nap, a mennydörgés istenségeit, valamint a hegyek és folyók szellemeit imádják. A hivatalos elismerés azt is jelenti, hogy a Druida Hálózat mostantól adómentességet élvez, és a nagy vallásokkal, például a kereszténységgel azonos jogállásba került.

Amikor tehát szétnézünk a hazai „valláspiacra”, a hivatalosan, bíróságnál bejegyzett egyházak számtalan furcsaságának láttán részben egy jól érzékelhető nemzetközi tendencia érvényesülését tapasztalhatjuk, amely a meggyengült identitású, poszt-szocialista közeg spirituális éhsége miatt a nyugatinál is gazdagabb televényét eredményezte az új vallásoknak. Részben azonban okkal gyanakodhatunk a magyar törvényi szabályozás alkalmatlanságára is.

Az egyházakról szóló 1990. IV. törvény az elmúlt húsz évben időről időre az érdeklődés középpontjába került. Hol az egyházfinanszírozás átalakításának tervével álltak elő balolda-

li politikusok, hol a törvény túlságos liberalizmusát akarták csökkenteni jobboldaliak. A két szándék mögött gyökeresen eltérő társadalomfilozófiai megfontolások, az egyházak társadalmi szerepére vonatkozó eltérő vélekedések álltak.

Aligha lehet azonban kétséges, hogy a jelen szabályozás könnyű terepet biztosít a visszaélések számára. 1990-ben harminchat bejegyzett egyház volt Magyarországon, amelyek között számtalan, a szocializmus alatt is létező, ám hivatalosan el nem ismert gyülekezet is szerepelt. Megjelentek többek között a Jehova Tanúi, a Karma Kagyüpa, a Krisna-tudatú hívők közössége, sőt, a magyar állampolgárok hivatalosan már kétféle buddhista közösségnek is tagjaivá válhattak a rendszerváltás éveiben. Húsz évvel később 231 „egyház” van hivatalosan bejegyezve, de a minisztériumi felsorolásban szinte vadászni kell az olyan nevű vallási közösségre, amely mögött valóságos tevékenység, létező hitrendszer és hívek sokasága tételezhető fel. A törvényi szabályozás következtében a Fejlettebb Intelligenciában Hívők Közössége Egyháza nevű szervezet vagy a Magyar Boszorkányszövetség ugyanolyan jogokkal rendelkező egyház, mint a katolikus vagy a református. Nem nehéz azt sem kitalálni, hogy a törvényi szabályozás változatlanlansága mellett egyre nagyobb lenne az 1%-os adófelajánlást és azonos mértékű kompenzációt zsebre tevő, és egyéb gazdasági előnyöket élvező „egyházak” száma.

A KDNP már 1990-ben kísérletet tett a törvény szigorítására. Akkor osztrák minta alapján 10 000 főben akarták meghatározni az egyházalapításhoz szükséges minimumot, szemben a mai 100 fős rendszerrel. Semjén Zsolt 1999-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának egyházügyi helyettes államtitkáraként is megpróbálta a módosítás keresztülvitelét, részben az európai uniós csatlakozás miatti jogharmonizáció-kényszerre hivatkozva. Semjén ugyanakkor felhívta a figyelmet az anarchisztikus magyar szabályozás nemzetbiztonsági kockázataira is, ám ezek az érvek kevésbé hatották meg az akkor még parlamenti mandátummal rendelkező Szabad Demokraták Szövetségét. Bauer Tamás egykori SZDSZ-ügyvivő 1999-ben ragaszkodott az elavult 1990-es szabályozáshoz, mondván, hogy az biztosítja a felekezeti egyenjogúságot, valamint az felel meg az állam és egyház elválasztásának alkotmányban lefektetett elvével. Az Európai Unió 1996-ban ajánlást fogalmazott meg a destruktív szekták tevékenysége miatt, amely

dokumentumnak egyik kiváltója az 1995. december 23-án történt tragikus eset volt, amikor is a franciaországi Vercors környékén tizenhat személy, köztük három gyermek esett áldozatul egy szekta működésének. Az ajánlás leszögezi, hogy egyes szekták, melyek az EU területén nemzetközi hálózatot építettek ki, az emberi jogokat sértő, törvénybe ütköző, büntetendő tevékenységet folytatnak: veszélyeztetés, szexuális zaklatás, szabadságkorlátozás, emberkereskedelem, agresszív magatartásra való felbujtás, rasszista ideológia terjesztése, adócsalás, illegális pénzalap-átutalások, fegyver- és droggereskedelem, a munkajog megsértése, illegális orvosi tevékenység írható a számlájukra.

Ezek a veszélyek Magyarországon is megjelentek, és kész csoda, hogy az egyházként bejegyzett szervezetek magas száma mellett napjainkig csak néhány esetben született bírósági ítélet visszaélésekkel kapcsolatban. Az egyik precedens a Gyurcsok József által alapított Egyetemes Szeretet Egyházát sújtotta (a 2009-es adófelajánlásokból 74 személy 387 517 forinttal támogatta), mivel a szervezetet a Legfőbb Ügyészség 2000-ben meggyanúsította, hogy szertartás címén „nem konvencionális” gyógyítóeljárásokat alkalmaznak, és egyházként bejegyezve megkerülik a terápiához szükséges hatósági engedélyek beszerzését. Másképpen szólva: kuruzsolnak. Az eljárás végeredményeként a szervezetet nem törölték az egyházi nyilvántartásból, viszont megtiltották számukra a meditációk keretében végzett gyógyítást.

A 2002-ben alapított „Közösség a Születés Méltóságáért” nevű szervezet viszont nem végez gyógyítást, ezért nem sorolható ebbe a körbe. Ugyanakkor a jelentős részben dúlábkból és bábákból álló közösség, melynek olyan „liturgikus” cselekményei vannak, mint az első menstruáció megünneplése, a szüzesség odaajándékozásának lelki előkészítése vagy a szerelemáldó szertartás, aligha tekinthető vallásnak. Üzleti tevékenységük viszont nem lehet elhanyagolható, hiszen 2009-ben 3236 1%-os adófelajánlásból 12 357 044 forintot tudhattak magukénak, így az országos listán 14. helyen állnak.

Az egyházi törvény tervezett megváltoztatása tehát költségvetési kérdés is, még ha egyelőre nem is jelent túl nagy kiadást a mintegy kétszáz egyháznak álcázott fedőszervezet támogatása. Szászfalvi László egyházi, civil- és nemzetiségi ügyekért felelős államtitkár szeptemberben jelentette be, hogy törvényt módosítást kezdeményez. A szabályozást az érintettekkel történő megbeszélés

után nyújtja be a parlamentnek. Egyelőre nem sok részlet szivárgott ki koncepciójából, csupán annyit tudhatunk, hogy az új törvény 10 000 főben vagy igazolható történelmi múltban határozná meg a hivatalos bejegyzés feltételét. Természetesen már most vannak tiltakozók, akik részben érintettségük okán, részben elvi alapon tartják szükségtelennek a szigorítást. Szívesen dobálóznak történelmi párhuzamokkal. Pedig ilyenek nincsenek. A korai keresztény közösség semmiféle adómentességet nem élvezett a Római Birodalomban. És másutt sem.

FÁY ZOLTÁN

GONDOLATOK A BAUHAUSRÓL

A Bauhaus, mint fogalom, kezd közismertté válni. Úgy hiszem azonban, hogy sokan másként képzelik-értékelik, mint ahogy az megilletné. Pécs kulturális fővárosi évének egyik kimagasló rendezvényeként Bauhaus-kiállítást rendezett, mely hozzájárulhat a jelentős művészeti irányzat és kultúrtörténeti mozgalom helyes megítéléséhez. A Bauhaus tanárai sorában szereplő hét pécsi illetőségű művész nemcsak feljogosította a várost e kiállítás megrendezésére, de mintegy kötelezte erre. Most mégsem a kiállításról kívánok beszámolni, inkább a Bauhaus fogalmát szeretném magyarázni-értékelni, és a Bauhaus építészeti munkáiról szeretnék szólni. Breuer Marcel és Forbát Alfréd világhírnévre szert tett építésszek pécsiek voltak, de a magyar építészetben a Bauhaus gondolkodását rajtuk kívül a Bauhaus-tanítványból tanárrá előlépett, tragikus véget ért (Buda ostrománál halálosan megsebesült) Molnár Farkas építész is kiváló alkotásokkal képviselte.

A Bauhaus – két ipariskola összevonásából – Walter Gropius építész kezdeményezésére 1919-ben kezdte meg működését Weimarban. A tanintézet nevét is Gropius adta, aki már korábban elkötelezte magát a modern építészet mellett. 1911-ben a Fagus gyárral (Alfeld an der Leine, Németország) megtervezte és megvalósította az „új építészet” felfogásában az első, hatásos építészeti arculattal bemutatkozó alkotást. 1914-ben a Kölnben rendezett Werkbund kiállításon a minta gyárépülettel tett tanúbizonyságot mellette. Amikor a Bauhaus 1923-ban Dessauba költözött, az in-

tezmény több, ma már műemléki védetségű épületből álló együttesét is ő tervezte. De a berlini Siemens-Stadt tervezési megbízása és építése miatt 1928-ban megvált a tanintézet vezetésétől, ezt 1930-ban Mies van der Rohe, ugyancsak kiváló német építész vette át. A nemzeti szocialisták az „entartete Kunst” (elfajzott művészet) kategóriájába sorolták azt, amit a Bauhaus produkált, és a számukra nem kívánatos intézményt 1934-ben bezárták. Gropius és Mies van der Rohe végül az USA-ban folytatták széles körű elismerést arató építészeti munkásságukat, amely a második világháború után érte el tetőpontját. Az Egyesült Államokban Gropius néhány munkáján már a pécsi bauhausos Breuer Marcellal dolgozott együtt. Forbát Alfréd Svédországba emigrált.

A Bauhausnak tizennégy évi működése alatt tizenkét jeles tanára és közel ezer tanítványa volt. Bezárását követően ők szétszóródtak az egész világon és így terjesztették a Bauhaus legfontosabb célkitűzését, a technicizálódó világ társadalmához illő művészet megteremtését. A magyar Moholy-Nagy László (ő 1923-ban csatlakozott az intézményhez) a feloszlás után New Yorkba került, és újjászervezte az intézményt. Halála után felesége ezt a „New Bauhaus” iskolát még egy ideig fenn tudta tartani. Molnár Farkas hazatért, a Műegyetemen szerzett diplomával jogosította magát épülettervezésre, és így azok sorába került, akik itthon a modern építészetet „művelték”. A Bauhaus szellemiségéhez és annak építészeti mentalitásához itthon közel állt Fischer József, Kozma Lajos, Borbíró Virgil, Wanner János és még sokan mások. Molnár Farkas a Pasaréti úton és a Mese utcában olyan épületeket tervezett, melyeket később, amikor Budapesten járt, Walter Gropius is elismeréssel illetett. Kozma Lajos Átrium mozija a Margit körúton, Fischer József svábhgyi szállodái, Borbíró Virgil társtervezővel épített budaörsi repülőtér felvételi épülete, mind ennek – kiragadott – példái.

A Bauhaus vezetői hirdették, hogy nem politizálnak. Valójában, ha nem is kötődtek pártokhoz, de baloldalinak számítottak. Míg Walter Gropius porosz katolikus volt, egyik legszorosabb munkatársa, Hannes Meyer kommunistának vallotta magát és végül Moszkvába emigrált. Molnár Farkas viszont itthon a jobboldalhoz szegődött. A szélsőség felé való hajladozást az is okozhatta, hogy

a Bauhaus a tárgy-művészeteket megújítani kívánó, a társadalom egészét gyorsan megörvendezettető alkalmazott művészetet kívánt létrehozni. Korábban az angol Arts and Crafts, a német Werkbund, az osztrák Wiener Werkstätte, a holland De Stijl és az orosz konstruktivisták elszigetelten tevékenykedtek, a Bauhaus átfogó reformra törekedett. A radikális reform a szélsőséggel kacérkodott. A tanárok és a tanítványok részére mégsem a pártállás volt a fontos, ők a szakmai eredményre összpontosítottak. A szociális lakások építése és a széles rétegeknek elérhető tárgykultúra megteremtése volt a cél.

Ennek érdekében a Bauhaus nem csak építészeket kívánt képezni, éppen ők voltak a legkevesebben. A Bauhaus a házon és annak belső építészeti arculatán, főleg a praktikus bútorokon keresztül a „gépkorszak” lehetőségeihez kívánta igazítani az építészethez kapcsolódó társművészeteket és a tárgyművészeteket. Ezt szolgálta az intézmény leglényegesebb újító módszere: a műhelymunka. A tanítványok ennek keretei között megismerkedtek a fém, a kerámia, a textil, a könyvnyomtatás, a fényképezés, a festés, az üvegtechnika gyakorlati és művészeti lehetőségeivel. Ezért a „műhelyépület” volt a dessauai Bauhaus-telep eszmei és architektonikus központja. Talán túlzás, de mégis megkockáztatom, hogy miként a középkor oktató szerzetesrendjei a parasztokat a földművelés új módjaira készítették, úgy kívánták a bauhausosok – talán naiv reménykedéssel – megreformálni az általuk meghaladottnak ítélt művészeti gyakorlatot. Az erőszak lesöpörte őket.

A Bauhaus a neki jutott tizennégy év alatt nem tudott egészen kibontakozni, nem tudott minden elképzeléséhez keretet – műhelyt, oktatót – biztosítani. Így az építészeknek sem tudott szilárd-ságtani ismereteket nyújtani, ezért bizonyítványát nem fogadták el építőmunkára jogosító oklevélként. De meg kell jegyezni, hogy az 1920-as években éppenséggel sok jó építész maradt – függetlenül a Bauhaustól – oklevél nélkül. Elég a francia-svájci Le Corbusier-t említenünk, aki festőművész volt.

A Bauhausnak stílustörekvéseket megtermékenyítő kezdeményezései voltak, de önmaga stílust nem alkotott, soha nem is volt ez a célkitűzése. Még a díszítés nélküli homlokzatképzést, amelyet vele azonosítanak, sem az ő kezdeményezése volt. Azt a cseh-osztrák Adolf Loos, a holland Stijl-csoport és a nemsokára hazájukból kirekesztett orosz avantgardisták már évekkel korábban bemutatták. A Bauhaus vezetői e mellett kötelezték el magukat,

és hírnevükkel mintegy szentesítették ezt az „új építészetet”. De a „Bauhaus-épületek” nem voltak szükségszerűen sem fehérek, sem szögletesek – ahogyan azt ma gyakran gondolják. A pécsi kiállításon bemutatott, Molnár Farkas tervezte vörös ház ennek csakúgy ellentmond, mind az ugyancsak általa tervezett Budapest–Húvösvölgyi Szentsír-templom. Ennek építését – sajnos, sőt nagyon sajnos – a második világháború megszakította, és az ellipszis alakú falazatra sohasem került fel a kupola. Ez a templom ékesen mutatta volna, hogy az anyagismeretre alapozott műhelymunka, a modern építőtechnika és az építészetnek a képzőművészethez való szoros kapcsolata milyen hatásos összművészetet tud létrehozni. Az összművészet a Bauhaus törekvéseinek szinte önkéntelenül adódó jellegzetessége, hiszen szorgalmazta a különféle ágazatok egymást kiegészítő, jó összehatását. Az együttműködés, a minden téren igényes munka a tipográfiától a színhatásos festményig terjedt. A kőagyag edénytől a tetszetős öltözékig, a Breuer Marcel által világhírnévre emelt csőbútortól a háziasszony igényeit kielégítő konyhabútorig és a templomot vagy a lakást nemesítő mozaik-üvegablakig. Az építészetben a funkcionális és gazdaságos alaprajztól a korszerű vasbetonszerkezetiig. Ez volt a Bauhaus jellemzője.

Az elmondottak alátámasztására idéznem kell Vámosy Ferenc építészfeszort, aki *Korunk építésze* című alapvető tankönyvének a Bauhausról írt fejezetében a következőket írja: „A Bauhaus-eszme több, mint egy iskolát irányító célkitűzés. Évtizedekre szóló szellemi program, művészeti törekvések összegezése, alkotómódszer és magatartás, amely az építészet megújítása révén válik jelentőssé.” Tegyük hozzá, hogy a mai napig jelentős maradt. De nem az immár közel egy évszázados, akkori építő- és géptechnikához igazodó alkotások utánzása révén. Amihez hozzáfűzhetjük a Bauhaus törekvéseivel sokban rokon angol John Ruskin megjegyzését: „Nem az követ engem, aki utánoz, hanem aki tanul tőlem.”

A Bauhaus nem arra tanít, hogy a mai nemzedék a neki tulajdonított radikális puritanizmust kövesse. Sokkal inkább arra, hogy jó anyagismeretre alapozott, az alkotás funkcióját maradéktalanul kielégítő és a társművészeteknek a méltó kapcsolódás lehetőségét biztosító munkával a mai kor igényeit elégítse ki.

ÉS MOST HOVA?

Mihez kezd a Fidesz a győzelmek után?

Az önkormányzati választásokon a Fidesz–KDNP pártszövetség elérte sohasem titkolt célját: az elsöprő győzelmet. Példátlan az a fölény, amit a helyi hatalmi szervezetekben is megszerzett, és ez a siker igazolni látszik azt az állítást, amely szerint a tavaszi, parlamenti választásokon békés forradalom ment végbe – amennyiben a forradalom a *politikai hatalomban* elérhető legteljesebb körű váltást jelenti. Mindenesetre adottak a forradalom fogalom teljesebb értelmét jelentő átfogó, a társadalom életének fő színtereit átalakító változás feltételei. A győzelem jelentőségét nem a helyi hatalmi szervezetek „átvétele” jelenti – hiszen a mostani győztesek négy éve már olyan sikeresen szerepeltek, hogy most alig volt kit leváltaniuk. A siker azonban most a kétharmados parlamenti többség, illetve a kormányzati hatalom birtokában született – ami a hatalmi pozíciók birtoklása szempontjából döntő különbség. A jobb-közép erők nemcsak megismételték tavaszi eredményüket, hanem – bár ez nehezen mérhető – még javítottak is rajtuk, ami rácsafol a parlamenti választások eredményének önkormányzati szinten történő korrekciójáról szóló közkeletű elméletekre.

A jobb-közép diadal közepette azért egy győzelmet ki kell emelni: a budapesti „impériumváltást”. (Most ne merüljünk bele annak történeti elemzésébe, hogy a fővárossal kapcsolatosan annak gazdasági, politikai, szellemi túlsúlya okán miféle érzelmek dolgoztak, milyen ideológiai felhangú vélekedések hangoztak el majd másfél száz év során.) Budapest ország az országban, olyan kivételes súlyú központ, amely nélkül Magyarország gazdaságilag, politikailag, kulturálisan értelmezhetetlen. Túl ezen: ha Budapestet sikeresen tudja működtetni a kormányoldal, hatalmas lépést tesz a 2014-es választás megnyerése felé, hiszen a konzervatív oldal korábbi választási kudarcaiban a főváros rendszeres „ elvesztése” döntő szerepet játszott. De még az itteni váltás sem keltett szenzációt, hiszen legkevesebb fél éve kész ténynek számított, hogy véget ér a balliberális „korruptokrácia” aranykora.

Ám függetlenül attól, hogy az önkormányzati választások a már régóta valószínűnek tartott eredményeket hozták, a változás – változás maradt. A kistelepülések független jelöltjei között jócskán

megtalálható, pártkötődésüket a jelen helyzetben gondosan titkoló, ám szocialista kötődésű polgármesterekről nem meglepő módon sem vitatható, hogy a Fidesz történelmi mértékű győzelmet aratott.

Mit jelent ez az elmúlt évek politikai mozgásainak összefüggés-rendszerét tekintve? Elsősorban azt, hogy a Fidesznek sikerült valami, ami idáig senkinek: az őszi voksvadászatig meg tudta őrizni ellenzékben szerzett, parlamenti választáson bizonyított népszerűségét. Ennek ára az volt, hogy az elmúlt hónapokban nem tudhattunk meg sokat az új kormány terveiről, várható lépéseiről. Önmagában az is figyelemre méltó siker, hogy a kiszivárgások, kivitt információk világában a kormány meg tudta őrizni a maga szolgálati titkait. Erre sem igen volt példa az elmúlt években.

A 2010-es választások tehát véget értek. Lezárult a hatalmi rendszer átvételére irányuló időszak: a jobbközép erők hozzákezdhettek a tényleges kormányzáshoz. Ezt amúgy is elodázhatalanná tette a költségvetési folyamat előrehaladása. A korábban ismertté vált lépések (pl. a rendkívüli adók) már keltettek némi vihart, ám a közvélemény, beleértve az ellenzékét is, vagy egyetértett, vagy kénytelen volt jó képet vágni ezekhez a döntésekhez.

A tényleges és lendületes kormányzás a megelőző időszak viszonylagos csendjével szemben ismét felszínre hozta és hozza a nagy politikai tömbök és az eltérő ideológiai nézeteket valló csoportok ellentéteit. E konfliktusok egy része bizonyosan mélyülni fog – nyilvánvalóan a politikai haszonszerzés meghatározó szempontjának jegyében. Ez elsősorban az ellenzék érdeke, de részben kötelessége is: éppen amiatt, hogy a mai Magyarország közéletében egyetlen erőcsoport szerzett kivételes hatalmat.

Nem tudhatjuk, hogy a mai egyoldalúság *hosszú távon jót hoz-e majd az immár az ország minden közhatalmi szervezetét uraló pártszövetségnek, ahogyan azt sem, hogy mit jelent a magyar demokrácia fejlődését tekintve*. Egy biztos: a választási eredményekkel mérhető pártpolitikai erőterben a siker megismételhetetlen. Ezzel a győztesek biztosan tisztában vannak. Nem nehéz észrevenni, hogy a politikailag aktív választópolgárok döntő többségének elege lett a demokrácia megcsúfolásából, a felelőtlenül abszolutisztikus, arrogáns, a hatalmi mámorban a hatalom felelősségét nem vállaló kormányzásból. Elegük lett a közhatalmat magáncélokra sandítva használó, a gazdasági érdekcsoportok kiszolgálására szorító, igazgatótanácsi típusú kormányzásból, a minden mértéket felülmúló korrupció-

ból. Nem feltétlenül és nem kizárólag ideológiai, alkotmányossági, emberjogi, morális stb. okokból, hanem azért, mert a fenti vétkek elkövetői fájdalmas, az állampolgárok személyes életében súlyos, sok esetben megoldhatatlan személyes problémákban megjelenő nemzetgazdasági és társadalompolitikai kudarcok sorát okozták.

Az ezek miatti feszültség, a változás létszükségletté válása áll a tavaszig kormányzó csoportok leváltása mögött, és ez az érzés alakította ki az új hatalmi szerkezetet. Ez egyúttal a társadalom sikerre éhezetségeinek a bizonyítéka is. (A társadalmi akarat változását egyébként világosan látták 2010 vesztesei is. Ám a tragikus hatású gyurcsányista hatalomgyakorlás elutasítását Bajnai Gordon kvázi-ügyvezető kormánya nem tudta enyhíteni: sőt, a válságkezelés terhei a feszültséget tovább növelték. Lehet, hogy másként alakulnak a választási erőviszonyok, ha – mondjuk – Bajnai – vagy más – már 2006 őszén miniszterelnök lesz. A kormányváltás így is szinte bizonyosan bekövetkezik, de ez esetben aligha ér el kétharmados parlamenti többséget és aligha vesz be kevesebb baloldali fellegvárat a Fidesz–KDNP.)

Láthattuk, miként vezet a minden téren csődöt valló kormányzás pártpolitikai téren hatalmas bukáshoz. Ebből azonban még nem vezethető le a krízis megoldásának útja. Ami bizonyos, hogy *mást* kell tenni, mint amit az előző két ciklus kormányzatai tettek. A választói felhatalmazás, amelyre a győztesek hivatkoznak, nem az elkövetkező ciklus valamennyi konkrét lépésének előlegzett jóváhagyását jelenti. A választók amúgy sem törődnek sokat a politikai programokkal, döntéseiket indulatok, érzelmek, szimpátiák vezérlik – ez talán még értékrendjüknél is fontosabb. Nem egyes lépésekre adnak megbízást, hanem a sikerre.

Közhely, hogy a súlyos helyzetbe jutott Magyarország problémáinak megoldása kivételesen nehéz feladat. Ilyenkor a kormányhatalom önmagában nem túlságosan vonzó. Kóros hiúság, a mindenkori oligarchák „úri passziója” számára persze kívánatos lehet – de a vezetés lehetőségének megszerzésére ösztönözheti a politikust a közjó szolgálata iránti elkötelezettség, bizonyos történelmi küldetéstudat, ez a mai világban, sőt a modern politológiában jobbra ironikusan kezelt, anakronizmusnak tekintett magatartásforma, illetve fogalom, amelynek olykor még létezését is kétségbe szokás vonni, vagy éppen (mint valaha Antall Józseffel kapcsolatosan) gúny tárgyává tenni.

Ám a sikeres kormányzásnak mégis kihagyhatatlan része a vezető emberi minősége. A politikai marketing természetesen fel tud építeni személyiségeket, vannak eszközei ahhoz, hogy fölmutassa a maga bálványait, ugyanúgy, ahogyan fölépíthető egy popsztár vagy más híresség – az alany személyes értékétől szinte függetlenül. Neki elég alkalmasnak lennie a ráosztott szerep képviselésére, és sztár lehet belőle. Legyenek azonban bármilyen sikeresek, a sztárok világa sérülékeny, mert hiteltelen. Paradox módon azok a hősök hitelesítik, akik sok szempontból ugyan nem különböznek a sztároktól (éppen úgy megtestesítik a kisemberek álmait, éppolyan híresek, éppen úgy feljutnak a csúcscokra), mégis ontológiai ellenpontjuknak tekinthetők. Mert a hős nem kreatúra, hanem ön-maga, alapvetően más, mint az üzleti terveket hordozó médium. Amikor önmagát valósítja meg, ő az úr, saját esetleges „sztársága” csak „cifra szolgál”. Paradox módon ezzel a különbözéssel, vagyis azzal a többlettel, amely a sztárság cáfolata, akarata ellenére is hitelesíti a sztárok világát. A hős valódi egyénisége, teremtő ereje által, azáltal, hogy *valóságosan* is létezhetnek azok a vonások, amelyeket a sztárokbá *mesterségesen* építenek (ahogyan pl. a mesterséges málna-aromával készített műélelmiszereket az teszi eladhatóvá, hogy *van* igazi málna is). Vannak pillanatok, amikor hirtelen feltárul a sztár és a hős közti különbség. A sztárnak vége, ha kudarcot vall – a hős azonban túléli a kudarcait.

Talán hosszúnak és nem ideillőnek tetszhetett ez a kitérő. Mégis, a mai magyar politikai erőterét folyamatai nem értelmezhetők e jelenség figyelembevétel nélkül. Az elmúlt két évtized vezető politikusai között Orbán Viktor volt egyedül a fenti értelemben vett hős. 1994-es és 2002-es kudarca után egyaránt úgy tért vissza, hogy erősebb lett, mint korábban, aminek végső titka nemcsak hitelesnek bizonyult küldetéstudata, hanem az is, hogy a magyar társadalomnak szüksége van erre a küldetésre. Ez lehet a magyarázata annak, hogy cserélődő ellenfelei két évtized alatt sem tudtak megszabadulni tőle.

E két évtized során pártok, pártvezetők, kormányfők, szakpolitikuskok és stratégiák garnitúrái tűntek fel és tűntek el a politikai vezetőik világában. Orbán azonban maradt, sikerei és kudarcai egyaránt növelték befolyását. (Nem véletlenül szokta mondani, hogy ami nem öli meg, az megerősíti.) 2010-ben a Fidesz vezetője akkora hatalomra tett szert, amekkorát az újkori Magyarország egyetlen

vezetője sem élvezhetett. És ezzel jutunk vissza a korábbiakban feltett kérdéshez: jó-e a magyar demokratikus fejlődésnek a Fidesz, s ne kerteljünk, Orbán Viktor ekkora hatalma-befolyása?

Erre a kérdésre természetesen nincs egyértelmű válasz. Elvi alapon könnyen kimondhatjuk ugyan, hogy nem jó, mert a demokrácia lényege a hatalom ellenőrizhetősége, korlátozásának sokféle intézményes garanciával való biztosítása. De azt is láthattuk, hogy az intézményrendszer fenntartása, sőt, a korlátozások elfogadása ellenére az önkény sokféle módon képes ezeket a korlátokat átlépni, szét tudja verni magát a demokráciát. Ez történt a gyurcsányi hatalomgyakorlás idején – és azt sem mondhatjuk, hogy az ő cselekedetei mögött nem dolgozott valamiféle küldetéstudat. (De tényleges küldetés nélkül a küldetéstudat csak öntetszelgés, a legsilányabb sztárocska szeret abba kapaszkodni, hogy küldetést teljesít. És nem arra gondol, hogy azokét, akik megteremtették...)

A 2002 óta eltelt időszakban a magyar demokrácia úgy rogyant meg, hogy a rendszere alig sérült. De megcsúfolásának következménye lett a hatalom szerkezetében bekövetkezett földcsuszamlás. Gyurcsány *ellenőrizetlen* hatalomgyakorlásának következménye, hogy Orbán Viktor hatalma de facto *ellenőrizhetetlenné* vált, ami egyrészt nem az ő „bűne”, másrészt több mint két évtizede bizonyítja, hogy – ellenfelei álszent félelmei ellenére – tőle nem kell félni a demokráciát. Éppen ezért érezhettük úgy, hogy kevés groteszkebb jelenetet láthattunk az elmúlt két évtizedben, mint amikor a bukott miniszterelnök szónokolt az Alkotmány, az alkotmányosság védelmében, hiszen nála többet az alkotmányos rend ellen kevesen tettek. A joggal való visszaélésnek valójában minősített esete kellene hogy legyen az, amikor a kormánypártok minden egyéb megfontolást félretéve a kormányoldal választási kampányának támogatása érdekében hoznak fontos törvényeket (fél évig érvényes áfacsökkenés), amikor a titkosszolgálatokat pártpolitikai célokat szolgálnak, amikor a közrend védelmének jelszavával békes ellenzéki tömegmegmozdulást vernek szét erőszakkal. Az Alkotmány normáit sorozatban és jelentős mértékben sértő politikai gyakorlat lényegében az alkotmányosság fölfüggesztését jelentette, ahogyan a totális korrupció rendszere a jogállamiság más szintjét bomlasztotta.

Az akkori ellenzék képtelen volt arra, hogy ezt az ámokfutást megfékezze, hogy a működő demokráciákban természetes alapjo-

goknak érvényt szerezzen. Ezáltal a jogállamiságnak a rendszer-váltás és változás folyamatában kiépült rendszere sokban hiteltele-nné vált. Erre a helyzetre válaszul jelent meg a rendszeren kívüli, radikális megoldás igénye, erősödött meg a Jobbik, szerveződött meg a Magyar Gárda.

És aztán a választásokon Orbán Viktor az országot és a nemze-tet sújtó gazdasági, társadalmi, morális és a többi krízis megoldásá-nak felelősségén túl a demokrácia korábban megtorpant fejlődésé-nek újraindításáért is felelőssé vált... A Fidesz rendkívüli hatalma lehetővé tette elődje antidemokratikus törekvéseinek elhárítását, ami önmagában persze nem garancia arra, hogy a jövőben ő maga nem sérti meg a demokrácia normáit. Ellenben az 1998–2002 közti időszakban, tehát az első Orbán-kormány működésében, szemben utódai időszakával, nem lehet a demokrácia rendszerét tagadó tö-rekvéseket fölfedezni. (Támadni, alaptalanul, persze lehet. De ne tulajdonítsunk túl nagy jelentőséget annak, hogy a „Ki tud többet a demokráciáról?” típusú parlamenti és publicisztikai kvízzjáték során miféle kijelentések röpködtek. A fát a gyümölcs minősíti, és nem a róla való polémiák.) Vagyis Orbán Viktor politikájának de-mokratikus természetét még azok a józan ellenfelei is elismerik, és tán még méltányolják is, akiknek saját demokráciaképük az övé-től különbözik, hiszen a demokráciáról alkotott felfogások is attól válnak demokratikussá, hogy nem törekszenek kizárólagosságra. Vannak ügyek, amelyekben a kormány, mint operatív döntések meghozatalára feljogosított és kötelezett hatalmi központ, csak egyféle álláspontot fogalmazhat és valósíthat meg. E feladatának teljesítése azonban aligha mondható demokráciaellenesnek – kü-lönösen, ha jelentős többségi támogatást élvez.

A második Orbán-kormány által örökölt helyzet olyan súlyos, hogy kemény és bátor kormányzati lépéseket követel. Ezek egy ré-sze kétségkívül kockázatos. A kockázat részben gazdasági, részben politikai természetű. A döntések egy része olyan érdekcsoporto-kat sért, amelyek nagy valószínűséggel nem hagyják ennyiben a dolgot, s bevetnek minden gazdasági, pénzügyi, politikai eszközt. Ezek egyik leghatékonyabb fajtája az, amikor a konkrét politikai szembefordulás mellett a döntéseket a demokrácia elvi védelme-ként támadják.

Az ilyen akcióikat megkönnyíti a kormányoldal néhány, a köz-veleményt elbizonytalanító, előkészítetlen, rosszul kommunikált

lépése. Ilyen volt az IMF-fel folytatott tárgyalások megszakadása volt. Aztán jött a nyugdíjpénztári befizetések elirányítása, majd az Alkotmánybíróságnak a tavaszi csomag egyik intézkedésével kapcsolatos negatív döntésére adott reakció: az AB jogkörének korlátozására való törekvés egyértelműen büntető jellegűnek, rossz emlékeket idéző politikai voluntarizmusnak, a jogállamiság csorbításának tüntethető fel.

Mennyire érdemes belebonyolódni egy másik vonatkoztatási rendszerből induló támadásra? Hatékony lehet-e ilyen helyzetekben, főként az Alkotmánybírósággal kapcsolatos ügyben, a részletes, mindenre kiterjedő magyarázat? Be kell-e érni a konkrét ügy elemzésével, vagy ki kell térni a demokratikus rendszerek egyik nehéz helyzetekben sokszor és sokfelé fölmerülő kérdésére, a hatalomról szóló állam- és jogfilozófiai fejtegetésekre? Merthogy ezúttal sem néhány törvényről van szó.

Két évtized elteltével az időközben sikereket és kudarcokat egyaránt hozó rendszer átalakítására kapott lehetőséget a kormánytöbbség. Ezzel a jogosítványával élni akar – mert azt senki sem meri felelősen állítani, hogy a magyar alkotmányos berendezkedés hibátlan volna. A parlamenti többség pártjai, azok vezetői határozottan a mélyreható átalakítás hívei. Legfontosabb céljuk az, hogy a jog, ha nem szolgálhatja is mindenben az erkölcsi igazság érvényesítését, ne is akadályozhassa meg a társadalom igazságérzete által megkövetelt intézkedések megvalósítását.

A kormányoldal számára nem az a legfőbb kérdés, hogy az (önmagát ideiglenesként definiáló) Alkotmányból levezethető-e az, hogy az alkotmányosság elve megelőzi a népfeltség elvét. A kormánynak most költségvetést kell készítenie, és ehhez olyan lépésekre is szükség van, amelyek némely ponton valóban feszegetik egyes jogelvek kereteit. De nem örömben, nem öncélúan, és főként nem a jogállamiság rendjének fölszámolása érdekében vélekedik az AB szerepéről és jogairól másként, mint ellenfelei, vagy mint korábbi önmaga, és – főként – mint a teoretikusok. Ebben az összefüggésben kerül elő a két évtizede visszatérő kérdés, hogy a kormány, a parlament többségén keresztül, képes-e az aktuális közakaratnak megfelelően vagy azzal szemben szuverén döntések hozatalára. És hogy illendő-e, hogy esetenként az AB, szigorúan az alaptörvényre hivatkozva, minden más közhatalmi erő, főként a „népfeltség elve” fölé pozicionálja magát? Az ilyen helyzetekben hangzik el, hogy „ezért

van szükség az új Alkotmányra”. Mások meg azt mondják, hogy a régít kell betartani, hiszen húsz éven át mégiscsak ez az alkotmányosság biztosította az ország működőképességét. Azt a demokráciát, amely, ha dőcögve is, de egészében működött. Más kérdés, hogy aztán a működésre vagy a döccenésekre tesszük-e hangsúlyt. Fontos kérdés, mert ettől is függ, hogy a mai helyzetben esélyt vagy fenyegetést látunk.

Biztos csak az, hogy a parlamentnek módja van arra, hogy tevékenységével adjon választ kételyeinkre. Ebben az alkotmányozás folyamata bizonyosan döntő szerepet kap, mert új Alkotmány pedig lesz. Ami egyebek közt ugyancsak azt a feltételezést erősíti, hogy 2011-ben nem várható a politikai viharok elcsitulása. Az alkotmányozás során kialakuló küzdelmekben pedig olyan frontok nyílnak, olyan csaták robbannak ki, amelyek nem fognak véget érni az új alaptörvényről tartott zárószavazással.

GÁSPÁR G. JÁNOS

NEM SZOKVÁNYOS GAZDASÁGPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK

A 2007-től érlelődő és 2008 őszén hazánkat is megrázó nemzetközi pénzügyi válságról még sokat fogunk vitatkozni és értekezni, nem csak kétségtelen érdekességei miatt, hanem azon prózai okból is, hogy következményei sokáig velünk maradnak. Jó lenne azt mondani, hogy amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan véget is ért – de ez nem igaz. Még Amerikára sem igaz, noha ott a tőzsdei indexek viszonylag gyorsan visszatértek a válság előtti szintre, és a gazdaság egyéves visszaesést követően ismét növekedni, növekedgetni kezdett. A magyar szemmel fontosabb Európa már nehezebben tért magához, bár a német gazdaság figyelemreméltóan sokat korszerűsödött a válság ellenére – vagy éppen a válság miatt. Mégis egészében az mondható el 2010 végén, hogy a gazdasági aktivitás a legtöbb érintett európai gazdaságban és az Egyesült Államokban még mindig elég törékeny.

Ez a válság egy sor sajátos jegyet mutatott; így például Nyugaton a lakossági kereslet nem zuhant a gazdasági visszaesés évében, a munkanélküliség ugyan megnőtt, de nem hatalmas mértékben. Vagyis az iparilag fejlett világ nem kopírozta le az 1929–33-as gazdasági és társadalmi lágörbékét. Ám mindehhez meghökkenően nagy állami kiadásokra volt szükség: a kormányok nem sajnálták a közpénzt a gazdaság élénkítésétől, a jegybankok pedig pumpálták az olcsó hitelpénzt a gazdaságba. Tudni lehetett persze, hogy idővel a válság során kiszórt állami pénz nagy részét vissza kell szedni; ez pedig az állami kereslet visszafogottságán keresztül később még gyengíti a konjunktúrát.

A válság ilyen leírása azonban csak a Nyugatra igaz, miránk kevésbé. A magyar gazdaság, amint ezeken a hasábokon sajnos túlságosan is sokat volt alkalmam elismételgetni, évek óta a többiektől eltérő fázisban találtatik. Amikor a többi rendszerváltoztató sorstárs ország az évtized elejétől intenzíven készült az Európai Unió 2004 májusában végre bekövetkező bővítésére, a minél sikeresebb csatlakozásnak rendelve alá a kisebb horderejű politikai ügyeiket, mináunk nem az európai fejlődési menetrend, hanem a magyar belpolitikai időszámítás szerint mozgott a közélet. Itt csak egyetlen stratégiai kérdés maradt: ki nyeri meg a 2002-es választást.

Persze, nagy volt a tét. Nem kevesebb dőlhetett volna el, mint az, hogy a két nagy politikai tömb egymásnak feszülését követően – sporthasonlaltal élve – melyik fél hagyja el a ringet hordágyon. Ma már tudjuk, hogy 2002-ben a szocialista–szabaddemokrata koalíció szoros pontozásos győzelmet aratott, majd négy évre rá egy újabb pontozásos győzelmet mondhatott magáénak, viszont a másik versenyző valahogy túlélte a vereségeket, sőt összeszedte magát, míg az addigi győztes teljesen elkészült az erejével 2010-re.

Míg ez a hazai bokszmeccs zajlott, teljesen lekötve a magyar politikai vezető réteg és az értelmiség figyelmét, energiáit, a külvilágban történt egy s más. Például az EU-ba belépő volt tervgazdaságok fenomenális gazdasági növekedést értek el, sokat ledolgozva a Nyugattal szembeni történelmi elmaradottságból. Ez azonban miránk sajnálatos módon ismét csak nem igaz: hazánk az egyetlen új tagország, amely az EU-csatlakozás óta nem volt képes közelíteni az uniós átlaghoz. Amíg a többi nemzet esetében üzleti és háztartási beruházások fűtötték a gazdaságot, nálunk a Medgyessy-féle „jóléti rendszerváltás” keretében a szétosztott állami pénzek

zöme a választók közvetlen fogyasztásának növelését szolgálta. Az állami költsékesézből eladósodás lett, a költségvetési adósság pedig kiszorította a pénzügyi piacokon a magánberuházásokat, magasan tartotta a kamatszintet, inflációs nyomást fejtett ki, rontott az ország kockázati megítélésén, alacsony szinten tartósította a nem állami foglalkoztatást. Röviden: hazánk lendületet vesztő gazdasággal és egyensúlyhiányos állammal lépett be az unióba. Ott pedig – nem nagy meglepetésünkre – kevesebbet tudott profitálni a lehetőségekből, mint a többi nemzet.

Azután újabb aszinkronitás állt elő, amikor hosszas vacillálás után az EU 2006 nyaratól kikényszerítette a magyar költségvetési kiigazítást; a tagállamok politikusaiból álló Tanács kellő időt adott 2005 végén az intézkedések meghozatalára, így a szocialisták vezette koalíció megnyerhette a választást adóleszállítási terveivel és újabb költsékesítési ígéreteivel. A választási győzelem után viszont a Gyurcsány-kormány már nem kerülhette el az adóemelést és a kiadáscsökkentést a deficit leszállítása érdekében. Eközben Európában, bár szaporodnak a feszültségek, máshol még erős a konjunktúra. Aztán beüt 2008 ősze: a nemzetközi pénzmozgások leállnak, a külkereskedelem ideiglenesen visszaesik, és mindezzel gazdasági recesszióba csúszik a legtöbb európai állam.

Magyarország fizetőképességét az EU és a Nemzetközi Valutaalap közös hitele ugyan helyreállította 2008 őszén, de a hitelek fejében kényszerűen vállalt gazdasági kurzus ismét szembevitte Magyarországot az európai trendekkel. Máshol rekord mértékű állami költsékeséssel kúrálták a betegeskedő gazdaságokat, nálunk viszont a Gyurcsány-kormány, majd Bajnai kormánya az államháztartás hiányának szoros korlátozására kényszerült a külső tényezők hatására.

Mindezt azért érdemes feleleveníteni, hogy lássuk az Orbán-kormány által megkezdett sajátos „magyar út” közvetlen előzményeit. A 2002 és 2006 közötti féktelen állami pénzszórás bőjtje akkor jött el, amikor a válság miatt a legnagyobb szükség lett volna az állami kiadások megemelésére. A válságos 2009-es év során költségvetési hiánycél tartása, a közkiadásokkal való takarékoskodás viszont az elkerülhetetlennél is jobban visszavetette a magyar gazdaság aktivitását. Gazdaságunk nagyobb mértékben zsugorodott, mint mondjuk a német, és különösen nagy a kontraszt a lengyelekhez képest, akik némi gazdasági növekedést mutathattak fel abban

az évben, amikor minálunk csaknem 7 százalékkal esett a nemzeti jövedelem. A fejlemények láttán a 2010 nyarán hivatalba lépő miniszterelnök megerősítve látta a „megszorítások” értelmetlenségéről korábban kialakult nézetrendszerét. Az idézőjel azért illik ide, mert a fogalom éppúgy átpolitizálódott, mint a „reform”: a te ki-gazításod megszorítás, az enyém nem, ha te szervezel át valamit, az egy újabb fölösleges reform, míg én ésszerűsítek.

De mi a lényege annak a sajátos gazdaságpolitikának, amely a lejáratódott korábbi „húzd meg-ereszd meg” módit váltaná fel? A válaszhoz a 2011-re vonatkozó költségvetési terv ad kellő támaszt, a már meghozott intézkedéseken túl. A kormányalakítás utáni kezdeti intézkedések három típusba sorolhatók: az első a korábbi kormányzat nyilvánvalóan hibás és emblematicus döntéseinek visszacsinálása (kaszinóberuházás leállításától bezárt vasútvonalak újranitásáig). A második típus a politikailag motivált, választómegtartó intézkedés, amelyre a vegytiszta példa az otthoni pálinkafőzés engedélyezése. A harmadik és legfőbb csoportba a gazdaságpolitikai irodalomban kínálati oldalnak nevezett intézkedések sorolhatók, mint amilyen a vállalati nyereségadó valamint a személyi jövedelemadó (azaz az egyenes adók) mérséklése a gazdasági növekedés beindítása reményében.

Itt azonban belépett a külső korlát: a hivatalos hitelezők (a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Unió) nem bizonyultak partnernek ahhoz a kísérlethez, amelynek keretében 2010–2011-ben a korábban elfogadottnál nagyobb államháztartási hiányunk lett volna annak reményében, hogy a jól elköltött többletpénzekből később (jóval) nagyobb gazdasági növekedés fakadna. Pedig egy ilyen pálya királyi utat nyitott volna a magyar választók szavazatának felét elnyerő Fidesz-kormánynak: megtarthatta volna legfőbb választási ígéreteit, mint Medgyessy 2002-ben, de az akkori tragikus következmények nélkül, hiszen ha valóban sikerül erős gazdasági növekedést beindítania, akkor az ahhoz felhasznált kormányzati többletköltekezés nem volna maga után fenntarthatatlan külső eladósodást, mint történt 2002 és 2006 között.

Hogy a hitelezőket miért nem győzte meg az érvelés, azt csak találgatni lehet. Nem döntő, de említésre méltó, hogy a hivatalba lépő kormány sok frontot nyitott. Például az állami fizetési plafon bevezetésével azonnal belenyúlt a jegybanki vezetők jövedelmébe. Tartalmilag érthető, de az eljárásrendet tekintve támadható

módon – kifogásolta is a jegybanki függetlenségre érzékeny Európai Központi Bank, amely egyben azt is szóvá tette, hogy az ügyszor nem kapott kellő időben tájékoztatást. Mint ahogy az IMF/EU tárgyalói is nemegyszer újságból értesültek olyan döntésről, amelyhez lett volna közük; ilyen volt például a pénzintézeti szektorra kivetett adó.

Mérsékelt súlyú kérdések ezek, de a megállapodások meghiúsulásában szerepet kaphattak. A legnagyobb hatással azonban az európai gondolkodásban beálló fordulat járhatott: az európai tagállamok többsége a válságból való kilábalás szakaszában elérkezettnek ítélte a helyzetet a rendkívüli gazdaságpolitikai kurzus lezárására (a szakmai zsargonban: az „exitre”). A hangulatváltásba a 2010 tavaszi görög ügy nagyban besegített: a túlzottan eladósodott és a gazdaságpolitikai vállalásait rendszeresen megsértő Görögország ügy került bajba, hogy az árnyak az eurózóna egészére kivetültek. 2010 nyaratól az EU-n belül immár a költségvetési fegyelem lett az irányvonal.

Így viszont az Orbán-kormány költségvetési mozgásterbővítő érvei (a vártnál rosszabb megörökölt költségvetési helyzet; a választáson győztes párt nyilvános elkötelezettsége a kínálati oldali gazdaságélénkítés mellett; a Bajnai-kormány által addig alkalmazott gazdaságpolitikai cselekvés prociklikus jellege és ebből adódóan válságot elmélyítő természete) együtt sem bizonyultak elégségesnek. Úgy vélem, az unión belül a szakmailag legerősebb érv a prociklikusság kifogásolása, lévén általános jellegű: amikor a gazdaság amúgy is a lefele tartó ciklusában van, nem szokás és nem is ajánlatos újabb megszorításokkal ráerősíteni. 2009-ben még lehetett volna fogadókészség erre az érvelésre, de 2010-re Németország és a többi jelentős tagország már növekedési szakaszba került, a magyar gazdaság sem zsugorodott tovább, vagyis kissé megkésett lett volna hazánk költségvetési élénkítése. A többi érv eleve nem keltette fel uniós partnereink együttérzését.

A külső körülmények megváltozását érzékelve döntött úgy a magyar kormány, hogy ha gazdaságpolitikai mozgásteret kifele szűkült – a várakozásokhoz képest mindenképpen –, akkor majd befele, az üzleti szférával fennálló viszonyok terén tágítja azt. Így került be az első intézkedési csomagba a „bankadó”. Ez is idézőjeles kifejezés, mert nemcsak a bankok, hanem a biztosítók is hatálya alá tartoznak, holott azokra nem alkalmazhatók az iparági kü-

lönadó kivetésével kapcsolatos hivatalos magyarázatok. Azokból egyébként túl sokat nem is használt el a kormány, mert a nagyközönséget aligha kellett a bankokra kivetendő adó ügyében győzködni, annyira népszerűtlenné vált a krízis végére az egész pénzügyvilág minálunk (is).

Volt ugyan korábbi példa különadókra a bankszektorban, az energiaágazatban, külön elszámolás a társadalombiztosítási kasszából sokat kivevő gyógyszergyárakkal, de az Orbán-kormány által kirótt 200 milliárd forintos évközi elvonás minőségileg más eset, mint a korábbi „Robin Hood”-adók. Már önmagában az, hogy egy ilyen iparági adó valóban a gazdag vállalatokat adóztatja-e a szegények javára, erősen „véleményes”, mivel hosszabb időtávot tekintve az adóemelések átszívárognak az ügyfelekre, fogyasztókra és a beszállítókra, azaz a kisemberekre. Az viszont igaz, hogy a 2010-es európai klíma megengedte, a hazai közvélemény pedig támogatta a bankok megadóztatását. A pénzügyintézetekre kirótt adó mellett elhangzó kormányzati érvek között volt viszonylag egyszerű („mert náluk van a nagy pénz”), és volt közgazdasági természetű is: itt oligopol (nem túl nagy számú gazdasági szereplőt tömörítő) piaci szerkezetről van szó, amelyben a máshol elérhetőnél sokkal több nyereség keletkezik. Az állam felől nézve azonban a végeredmény ugyanaz: a pénzügyintézeteknek van miből adót fizetniük.

Esetünkben az oligopol-minősítés csak részben igaz, hiszen nem féltucat, hanem harminc feletti kereskedelmi bank, valamint több tucat biztosító alkotja az adóval érintett pénzügyi ágazatokat. Az viszont tény, hogy a magyar piacon máig visszafogott a verseny. Így lehetett, hogy a hazai bankok hosszú időn át sokkal nagyobb adózás utáni nyereséget értek el, mint mondjuk a német, osztrák vagy francia megfelelőik. E helyzet ismeretében persze komikusan hat az a későbbi kormánypárti érvelés, amely szerint a különadóval sújtott magyar cégek az „öldöklő verseny” miatt nem lesznek képesek áthárítani többletterheiket az ügyfeleikre. Ez nyilván politikusi túlzás; ha a verseny valóban öldöklő lenne, akkor eleve nem állnának elő a nagy banki nyereségek. Sőt még azt is megemlíthetnénk, hogy ha a különadó kivetésének az egyik fő oka az elégtelen versenyhelyzet az illető ágazatban, akkor az államnak nem osztoznia kellene az ügyfelek kárára elért extraprofiton, hanem meg kellene akadályoznia az ilyen piaci helyzet kialakulását.

Ehelyett a személyi jövedelemadó mérséklése érdekében a miniszterelnök októberi bejelentése szerint újabb oligopol szerkezetű ágazatokra vetnek ki válságadót. A kormány a távközlési szektortól 61 milliárd forintot kíván beszedni még 2010-ben. Az adó alapja a folyó évi árbevétel, adóelőleget pedig két részletben, az előző évi árbevétel alapján kell fizetni. A kiskereskedelmi szektortól 30 milliárd forintnyi különadó-bevételt vár a kormány. Ennek zöme 12 nagy külföldi tulajdonú céget terhel, mivel a kiskereskedelmi tevékenységéből származó nettó árbevételre mint adóalapra úgy állapították meg a kulcsokat, hogy az 500 millió forintot meg nem haladó része után 0%, az adóalap 500 millió forintot meghaladó, de 30 milliárd forintot meg nem haladó része után 0,1%, az adóalap 30 milliárd forintot meghaladó, de 100 milliárd forintot meg nem haladó része után 0,4%, az adóalap 100 milliárd forintot meghaladó része után 2,5%.

Az energiaszektortól a kormány 70 milliárd forint adót vár. Annak érdekében, hogy még 2010-ben pénzhez jusson, az adókat december 20-áig a 2009-es nettó árbevétel, azaz egy lezárt üzleti év adatai alapján kell teljesíteni. Itt nyilvánvaló alkotmányos aggályok merülnek fel, de ezeken túlmenően is szokatlan az adószabályok nagymértékű évközi módosítása, szektorok kiszemelése.

Ezek valóban válságintézkedések, amelyek a kormány kiszámíthatóságát illetően természetesen nincsenek ingyen. De szabad-e fanyalogni üzleti érdeksérelmek és eljárásrendi hibák miatt, ha nagyobb érdekeket szolgálnak a szokatlan intézkedések? Miért lenne gond azzal, ha egy tucat multinacionális cég most kénytelen a zsebébe nyúlni? Jókora profitot szedtek össze már eddig is. Nos, az bizonyos, hogy a megelőző nyolc évben, csakúgy, mint 1994 és 1998 között, a szocialista–szabaddemokrata kormányzat előzékenyen bánt a bankokkal, és roppant készséges volt a nemzetközi tőkével szemben; ki a kommunista múltját akarta feledtetni a business iránti nagy megértésével, ki pedig odaadóan és őszintén hitt a globalizáció áldásos hatásaiban.

Ilyen történelmi előzményeket követően a külföldi gazdasági szereplőkkel kapcsolatos bánásmód bizonyos korrekciója tényleg helyén való, mint ahogy a hazai üzleti körök támogatása is méltányolható célja az új kormánynak. Bár ez utóbbira az igazán sikeres és szerves megoldás a hazai gazdasági szereplők és államuk közötti csendes összejátás, ahogyan azt a franciák ismert módon

mesterien művelik. De Németországban sem nyer külföldi cég nagy értékű közbeszerzésen, pl. villamosra szóló megrendelést, ha a Siemens indul. A 2010-es magyar költségvetési hiányszámhoz és a 2011-es büdzsééhez szükséges ágazati különadók kivetése azonban nem számít tapintatos eszköznek. Év közben róják ki, nem teljesen világos módon választva ki az iparágakat. Az adóterhek pedig nem semlegesek az érintett cégek tulajdonosi körét tekintve: a külföldiek viselik a terhek zömét, a legtöbbet a német tulajdonú vállalatok.

A nemzetek közötti nyílt megkülönböztetés tilos az unión belül; esetünkben ilyen nem áll fent, de az adóalap kalibrálása erős irányultságot mutat. Ezért nyilatkozta az ügyben a liberális pártok EU-parlamenti frakcióvezetője, Alexander Graf Lambsdorff, hogy a külföldi vállalatok ellen irányuló adók nem egyeztethetők össze az EU alapszabályával. Valószínű, hogy a magyar különadók ügye még előkerül jogi és politikai kontextusban az európai vitákban.

A második akcióterv és a 2011-es költségvetési törvény újabb ágazatokat von különadó alá. Az érintettek ellenkezése legalább annyira a mértékekre és határidőkre, mint az intézkedés létjogosultságára irányul. A mértékek tényleg fontosak, mert például a kis nyereséghányadú vagy veszteségközeli cégekre kirótt többletadó hatása szükségszerűen megjelenik a beszállítóknál és a vevőknél, és nincs olyan állami eszköz, amely megakadályozhatná az adónövekmény továbbhárítását. Ha a különadó egyértelműen és hihetően átmeneti jellegű, akkor – kényelmesen magas nyereség-ráta mellett – még csak-csak elképzelhető, hogy az érintett cégek tulajdonosai egyszeri veszteségtételként tekintenek rá, legfeljebb visszafogják beruházási, fejlesztési tevékenységüket. Ha viszont több évre szól, vagy meghosszabbításának lehetősége nem zárható ki, akkor az adóemelést bizonyosan átszivárognak a gazdaság többi szektorába. Mindenképpen hatással van a nemzetgazdaságra a kiszemelt vállalatok adóteher-növelése; az adóemelések természete már csak ilyen.

Ezeken a válságadókon és a magánnyugdíj-pénztári befizetések visszatartásán nyugszik (de nyugszik-e?) a 2011-es költségvetés bevételi oldala. A kiadási oldalon sok változás nincs: többet költ az állam rendvédelemre (felvesznek kétezer rendőrt), költyegyekre (az EU-elnökség sok kiadással jár, és be kell fizetni azokat a nemzetközi tagdíjakat, amelyekről a Bajnai-kormány elfelejtkezett), va-

lamivel többet kell honvédelemre költeni a NATO-kötelezettségek miatt. Fejlesztésre, beruházásra inkább csak uniós forrásokból jut, de azok viszont szépen folynak be az országba. Mégis, a hitelminősítő intézetek és a pénzüpi elemzők nem mintha nem hatódtak volna meg attól, hogy 2011-ben, uniós tagságunk óta először, az EU-normának számító 3 százalékos deficitthár alatti hiányadat szerepel a költségvetésben. (Pontosabban 2,94 százalék, aminek van valami markertinges bája – meg némi gyártási hibája is, hiszen az előző kormány által vállalt és az új kormány által is elfogadott, érvényes konvergenciaterv 2,8 százalékos GDP-arányos hiányt tartalmaz.)

Mi akkor a gond? A nagy és rendkívüli iparági adók, a magánnyugdíjpénztári vagyon egy részének felélése nem ahhoz szükséges, hogy az államháztartás talpon maradjon, hiszen a nemzetközi válságon túljutott az európai gazdaság és benne hazánk is, és 2011-ben gazdaságunk feltehetően 2–3 százalékkal már növekszik. Így növekedniük kell az adóbevételeknek is.

De a Fidesz választási programjában az érezhető adómérséklés szerepelt: annak adótörvénybe való iktatásával sok százmilliárd forinttal csökken az állami bevétel. Az egykulcsos és a korábban kisebb adó indoka az, hogy attól a foglalkoztatás növelését, a gazdaság kifehéredését lehet várni. Van itt azonban egy nagy kockázati tényező: az idő. Az adócsökkentés és a (legális) foglalkoztatásnövekedés közötti kapcsolat mértéke és érvényre jutásának ideje meglehetősen bizonytalan, a költségvetési jövedelemkiesés azonnali és nagyméretű. Nemcsak arról van itt szó, hogy a kínálati oldali gazdaságtan („supply side economics”) érvényessége nem vitán felül álló. Ezen túlmenően a mi saját hazai viszonyaink között különösen jogos az a kétely, hogy az eddiginél jóval kisebb személyi jövedelemadó és megfelelő vállalati nyereségadó valóban az az archimédeszi pont, amelyre támaszkodva az új kormány képes lehet kiemelni a magyar gazdaságot a bajból. A magyar cégek növekedését vagy stagnálását nem elsősorban a nyereségadó mértéke határozza meg: előbb jól képzett és kellően motivált munkavállalókra, növekvő lakossági fizetőképes keresletre, kielégítő finanszírozásra és kiszámítható állami szabályozási környezetre lenne szükség ahhoz, hogy egyáltalán képződjön nyereség. A munkahelyet teremtő és technológiát idehozó külföldi cégek letelepülését sem elsősorban az adókörnyezet határozza

meg, noha a szabályok kiszámíthatósága és az adó mértéke egyike a döntési tényezőknek.

Márpedig ha sokféle társadalmi előfeltétele van a gazdaság talpraállításának, akkor sokrétű és kitartó munkát kell végezniük a kormányzati és önkormányzati vezetőknek, az üzleti élet szereplőinek, a szellemi élet közvélemény-befolyásolóinak. Ezen a ponton látszanak a legnagyobb kérdőjelek: születnek ugyan bátor, sőt kockázatos döntések, de javul-e intézményeink minősége, gyarapodik-e kellő mértékben és gyorsasággal a magyar társadalom szellemi tőkéje? A rendkívüli idők ugyanis elmúlnak, a nem szokványos intézkedések kifutnak, és ha nem jön létre addig jobb és más minőség, akkor költséges kitérőnek minősül a korábbi különút.

BOD PÉTER ÁKOS

HOZZÁSZÓLÁS

REMÉNY, AGGODALOM

A *Magyar Szemle* augusztusi számában Kulin Ferenc első szabadon választott miniszterelnökünkkel foglalkozó kiváló tanulmányát („Antall József. Aggodalom és remény”) olvashattuk. Antall értékelésével egyetértünk, egyes megállapításait azonban – úgy gondoljuk – pontosítani kell. Az alcím Bajza József *Sóhajítás* című versét juttatja eszünkbe, melyben a költő először aggodalmi-
nak ad kifejezést („Múltadban nincs öröm, / Jövődben nincs remény, ...), majd Istenhez fohászkodik segítségért („Oh népek Iste-
ne / Küldj egy reménysugárt,”).

Kulin számára a remény forrása Antall államférfiúi kvalitása és teljesítménye, valamint az az indokolt várakozás, ami a Fidesz elsöprő választási sikerét kíséri. Ezzel egyet is értünk. A aggodalmaival van némi problémánk. Az aggodalmak okai általában a múltunkban gyökereznek. Kimondva vagy kimondatlanul itt a politikai érettségre és a politikai gyakorlat hiányára szokás gondolni. Való igaz, hogy Bethlen István 1922-es alkotmánysértése (rendeleti úton megszüntette a választások titkosságát, Budapest és néhány nagyobb város kivételével) azzal a politikai eredménnyel járt, hogy a nép több mint húsz évig arra kényszerült, hogy ellenvetés nélkül elfogadjon mindent, ami felülről jön, mert hiszen a tényeket csak elfogadni lehet. Ennek ellenére 1945-ben a nemzetgyűlési választásokon a passzivitáshoz szokott nép a szavazatok 57%-át a Kisgazdapártnak adta, a kommunisták pedig csak 17 százalékot kaptak. S mindez százezernyi szovjet megszálló katona jelenlétében történt. E káprázatos siker – szerzőnk szerint – „sokkal inkább a kommunistáktól való páni félelemnek, tehát egy taszító erőnek volt tulajdonítható, semmint a párt (mármint a Kisgazdapárt) saját vonzerejének”. Erre a ‘vonzerőre’ még visszatérünk, de maradjunk csak a tanulmány megállapításainál!

Kulin Ferenc a politikai konjunktúrának (?) betudható győzelem megtévesztő hatásáról, szűk osztálybázisról ír. (Ez a szűk osztálybázis akkor az ország lakóinak több mint 50%-át jelentette, s e többmilliós tömegnek csak alig pár százaléka sorolható a ‘nagygaz-

da' kategóriába). Kijelenti, hogy a békeidőkben, vagyis a felszabadulás előtt a Kisgazdapárt „csak jelszavakban követelte a magyar parasztság tömegeinek felemelkedését”, s „valójában a magyarországi agrárkapitalizmusba integrálódni képes 'nagygazda'-elit hatalmi érdekeit szolgálta”.

Elismeri, hogy „történelmi krízishelyzetekben jellemóriások” kerültek a párt élére. Név szerint megemlíti Bajcsy-Zsilinszkyt és Varga Bélát, de elfeledkezik „a történelmi krízishelyzetek” két „jellemóriásáról”, Nagy Ferencről és Kovács Béláról. Pedig a fiatal Nagy Ferenc látva, hogy a bethleni Egységes Párton belül létező régi kisgazdapárt egyre jobban elveszti paraszti jellegét, kilépett a pártból és kezdeményezte a független, a Bethlen Istvántól és az uralkodó osztályoktól független, valódi kisgazdapárt létrehozását. 1930. október 12-én megalakult az új Kisgazdapárt, melynek ő lett az országos titkára. A párt programjában a titkos választójog követelése mellett a földreform szerepelt az első helyen, „hogy a föld nélküli parasztsaládok százezrei biztos egzisztenciához juszanak... és hogy a nagybirtok túlzott gazdasági befolyása a magyar nép fölött megszűnjön” (Nagy Ferenc). Mint országos főtitkár járta az országot, s talán ő volt az egyetlen ember, aki a kis csonka ország minden falvát fölkereste.

Nagy Ferenc nem marxista szemüvegen át nézte a parasztságot, de nyilvánvalóan a szegények mellett állt. Ezt bizonyítja, hogy Illyés Gyulát (*Puszták népe*) és Szabó Zoltánt (*A tardi helyzet*) megelőzve kiadta az *5 000 000 magyar a Golgotán* című megrázó jajkiáltását. Megírja ebben, hogy a parasztság jó része a kevés, de biztos kenyeret jelentő zsellérsorsra vágyik, mert a bethleni feudálkapitalizmus a kisparasztoknak nem biztosít megélhetést. Így hát igen távol állt az „agrárkapitalizmusba integrálódás” vágyától. Mint írja: „Magam is egy vagyok az ötmillió, eke mellett síró magyar paraszt közül... az én kenyerem is ott van a kemény rögök között, onnan kell kiemelni két kézzel. verejtékkal, inatszakitó és életet rövidítő munkával.” Majd kijelenti, hogy: „A mai magyar világ [a bethleni feudálkapitalizmus] a falu népe számára éppen úgy szélsőség, mint akár a bolsevizmus.”

A békési program jelszavai (földreform, a nép felemelése, titkos választás) nem maradtak jelszavak. Befogadták a pártba a nemzeti radikális Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki szintén a demokráciáért és a parasztságért harcolt, majd megalkották – Nagy Fe-

renc kezdeményezésére – a Parasztszövetséget, mely a nyilasok és a volksbundisták kivételével minden paraszt előtt nyitva állt. Rövid egy év alatt mintegy ezer helyi szervezetet hoztak létre, s a különböző tanfolyamok szervezésével nevelték a jövő paraszti vezetőit. Nagy Ferenc szerint ezek a tanfolyamok „a demokrácia iskolái” voltak. Ezután – 1943-ban – szövetséget kötöttek a Peyer vezette szociáldemokratákkal a háború utáni együttműködésről. (Ezt Szakasits, Peyer távollétét /német fogság/ felhasználva felrúgta és a kommunisták mellé állt.)

A Parasztszövetségben nevelődött kispapok aztán helyálltak az 1945 őszi megválasztott nemzetgyűlésben. Nagy Ferenc 1946–47-ben mint koalíciós miniszterelnök bizonyította be politikai érettségét. Határozott koncepciója volt. Miként halála után a *Társadalmi Szemle* számára írt (de nem közölt) tanulmányában írja Szakács Sándor: „Parasztdemokráciát akart, amelyben a parasztság (paraszti többség) számarányának megfelelő politikai súllyal, testvérien – mint hirdette már a felszabadulás előtt is – a munkássággal, a velük szolidáris intelligenciával, a demokratikus polgársággal (mindenekelőtt kisiparosokkal és kiskereskedőkkel) együtt építi a nép országát. Ebben az országban természetes elv lesz a követelés (idézi Nagy Ferencet): »Tulajdonjogilag közelebb kell vinni a dolgozó embert az egyéb termelési tényezőkhöz. Így a dolgozó kisemberek tulajdonába kell adni a földet, és nagyobb befolyást kell biztosítani a munkásnak is a maga termelő területére. Meg kell teremteni a gazdasági demokráciát.«”

Ezt a nézetet így erősítette meg *Parasztság és nemzet* című tanulmányában Saláta Kálmán, a koalíciós Kispapok egyik elméleti szakembere: „A parasztság a nemzet életébe újsággként éppen azt hozta, hogy a nemzetből egyetlen társadalmi csoportot, réteget, foglalkozást, leszármazási csoportot vagy vallást sem akart kizárni, csupán a nemzet iránti, a nemzeti függetlenség iránti hűtlen egyseseket.”

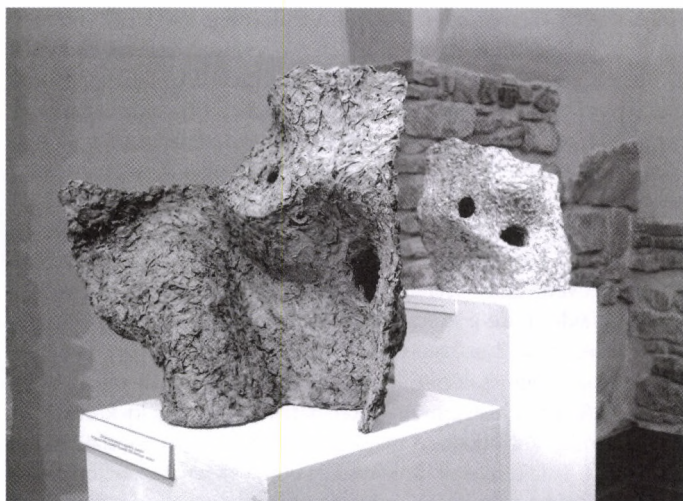
Nagy Ferenc távlatos koncepcióját, mely három fejlődési szakaszt határozott meg (szabad választás, békekötés, a megszálló csapatok távozása), s amelyről James McCargar, a háború utáni években Magyarországon szolgáló amerikai diplomata nagy elismeréssel írt, politikai eszközökkel nem tudták lehetetlenné tenni, csupán szovjet beavatkozással (konstrukciós per, Kovács Béla elhurcolás stb.) érték el, hogy emigrációba kényszerüljön. McCargar

szerint Nagy Ferenc „kötéltáncot járt. De tény, hogy még így is sikerült megvalósítania célkitűzései közül az első kettőt. Sőt még a »harmadik szakaszban« sem csúszott meg a lába. Erőszakkal rántották le a kötélről.” Ekkor ismét bebizonyította jellemzilárdóságát. Mint még le nem mondott miniszterelnöknek joga lett volna Svájcban felvenni azt a hatalmas összeget (1 200 000 svájci frankot), amit még Kállay helyezett letétbe, arra az esetre, ha a kormány emigrációba kényszerülne, De nem volt hajlandó a magyar nép tulajdonának tekintett összeghez nyúlni. (Pedig az emigrációnak jól jött volna ez a kis pénz.)

A Kisgazdapártot az 1945 utáni demokratikus években irányító úgynevezett „paraszti centrum” tagjai (Nagy Ferenc elnök, Kovács Béla főtitkár, Varga Béla alelnök) valóban jellemóriások voltak. Nagy Ferenc az emigrációban igazi államférfiúvá nőtte ki magát: az Egyesült Államok elnökeinek adott tanácsot (ha kellett, diplomáciai segítséget), amerikai egyetemeken kedvelt előadója lett, s mint miniszterelnöki székétől megfosztott politikus két amerikai egyetemtől is díszdoktori címet kapott. Koporsója mellett Bay Zotán arra emlékeztette a gyászoló gyülekezetet, „hogy Mátyás király óta Nagy Ferenc, az egyszerű parasztember volt az első, aki miniszterelnökként a tudósokat maga köré gyűjtötte”.

Joggal írta róla tizenöt évvel halála után a parasztpárti Borbándi Gyula: „Amikor 1979. június 12-én meghalt, rádöbentek, hogy kit és mit vesztek el vele azok, akik párthíveiként, a népi mozgalomban társaiként, a negyvenötös koalíció demokrataiként megismerhették emberi erényeit, kényes erkölcsi elveit, paraszti józanságát, az idők folyamán megérlelt bölcsességét, széles látókörét, politikai tisztánlátását, államférfiúi képességeit, a magyar haza rendíthetetlen szeretetét és a demokrácia iránti feltétel nélküli elkötelezettségét. A demokrata emigráció vezér nélkül maradt.”

Kovács Béla, amikor 1947 elején megindult ellene a politikai hajsza, megszökhetett volna, de ő ártatlansága tudatában maradt, s a szovjet fogságban érett államférfiúvá fejlődött. Tökéletes jellemzést ad róla Palasik Mária: „Kovács Béla igazi népvezér alkatú politikus volt. Minden adottsága megvolt ahhoz, hogy államférfi legyen. Szellemi képességei, fizikai felépítése, hallatlan munkabírása, megvesztegethetetlensége, alázata a hatalommal ráruházott szolgálat iránt erre predesztináltak. Egyenes jelleméből következett tragédiája: egyszerűbb volt számára kimondani az igazságot,

BARLANGOK, 2009

*Két egyszerű barlang összekötő folyosókkal
MTA, Budapest, Prága, 2009*

mint megalkudni. A sors kegyetlen volt, nem engedte beteljesedni szépen ívelő politikai pályáját.”

Varga Bélát Kulin Ferenc is pozitív példaként hozza föl, ezért vele kapcsolatban csak annyit említek meg, hogy a második világháború alatt a menekültek és üldözöttek iránti szolidaritás kiemelkedő személyisége volt, az amerikai emigrációban pedig az integrálóképesség ragyogó példáját szolgáltatta a Magyar Bizottmány, majd az 56-osokkal kiegészült Magyar Bizottság egyben tartásával.

Az ilyen – valóban – óriások mellett szóba sem jöhet egy törpe Torgyán. A kilencvenes években a Kisgazdapárt nevet bitorló politikai szerveződmény még csak utódpártjának sem nevezhető az 1930 és 1947 közötti Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártnak. Lehet, hogy ez csak stiláris különbség, de az Antall-, illetve az Orbán-kormány nem megpróbált, hanem *kénytelen* volt egy ideig együttműködni a Torgyán-féle alakulattal.

A szerző elismerően ír a fiatal Antall József által 1956 novemberében összeállított kibontakozási programtervezetről, melynek 4. pontját részletesen ismerteti. Az e pontban foglaltak pontosan megegyeznek az 1945-ben készített kiscgazda pártprogram-tervezet megfelelő részével (politika, társadalom, gazdaság), melyet Kiss Sándor írt. Idézem a kiscgazda politikus szövegét *A magyar demokráciáért* című könyvből, mely Amerikában jelent meg 1983-ban:

„Olyan politikai, társadalmi és gazdasági rendszert kell létrehozni, amely demokratikus, szociális és az alapja a szabad szervezkedés. Szövetkezeti szocializmusnak neveztük, amely biztosítja a magántulajdont, de a kulcsiparok és nagyüzemek monopóliumok és kartellek helyett szövetkezeti tulajdonba kerülnek. Az üzemekben dolgozók nemcsak munkások és alkalmazottak, de résztulajdonosok is. Az ipari kisüzemek – általában a kisipar és a kiskereskedelem, valamint a szolgáltató iparágak – azonban magántulajdonban maradnak. Tulajdonosaik önkéntes szakmai szövetkezetekbe tömörülnének, míg a munkások érdekeit szakszervezetek védik és képviselik. A mezőgazdasági termelés alapja az egészséges, életképes, paraszti kisbirtok rendszere. Erős paraszti érdekvédelmi szervezetek kell létrehozni, valamint átfogó szövetkezeti mozgalmat és hálózatot.”

A demokratikus fordulattal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az MSZMP a magánkezdeményezés (háztáji, gmk stb.) engedélyezésével saját maga készítette elő saját összeomlását, viszont a „szerzés”, a pénz központi szerephez juttatásával a rendszerváltás morális alapjait rendítette meg. Emlékezzünk csak arra, hogy sokkalta rosszabb gazdasági körülmények között az 56-os politikai követelések között szerényen húzódik meg a normarendezés. Mert 1956-ban még jó volt a nemzet immunrendszere, amit csak Kádáréknak sikerült tönkretenni. S mivel a pénzcentrikussá vált magyar társadalom a demokráciától nem kapta meg azonnal a jólétet is, a tömegek egy része visszapártolt a szakértelmükre hivatkozó posztkommunistákhoz. (Az első szabad választásokon elért 10,89%-hoz képest 1994-ben 32,99%-ot értek el.) Az MSZP, a hozzá csatlakozó SZDSZ-szel együtt a képviselők számát tekintve több mint kétharmados többséghez jutott. Ekkor, különösen a második visszatérésük után beigazolódott Fülep Lajos jóslata, ami – Fodor András közlése szerint – így hangzott: „A kommunizmus a másod-

feltalálók világa. Mindent feltalálnak, csak éppen késve és rosszul. Maguk még meg fogják élni – mondta tanítványainak –, hogy végül a kapitalizmust is fel fogják találni. De abban nem lesz köszönet.”

Az Antall-kormány mulasztásának tartom, hogy nem mutatta be határozott részletességgel, hogy a demokratikus gazdaságot milyen romokon kénytelenek felépíteni. Remélem, hogy ezt a hibát a mostani Orbán-kormány nem fogja elkövetni. Erre kötelezi a rájuk szavazó társadalmi többség is, mely félreérhetetlenül kinyilvánította, hogy nem kér ebből a kommunista kapitalizmusból. A magyar nép bizonyára megtanulta, hogy szolid alapokon nyugvó jólétet csak munkával lehet teremteni. Akár még átmeneti nélkülözés árán is. Mai reménykedésünket ezért, valamint múltunk egyéni, de társadalmi méretű eredményeiből is erőt merítve, nem kísérik aggodalom.

TÖRÖK BÁLINT

A BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG ÁLLÁSFOGLALÁSA A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER ÁTALAKÍTÁSÁRÓL

A Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság 2010. október 26-i vitaestjén – több mint 100 fő jelenlétében – a *magyar közigazgatás állapotát és fejlesztési elgondolásait* vitatta meg dr. Gál András Levente, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium közigazgatási államtitkárának vitaindító előadását követően.

A közigazgatás hatékonysága és szakszerűsége sokat romlott a megelőző években az átgondolatlan reformok, a tisztviselői munka átpolitizálása és az állam felső köréből áradó erkölcsi romlás miatt. Az uniós csatlakozástól modernizáló, megújító és transzparencia-növelő hatást vártunk, de e vonatkozásban is mélyen a lehetőségek alatt teljesített a szocialista-szabaddemokrata kormányzat, amelyre mindvégig *tisztázatlan és ellentmondásos államfelfogás* volt jellemző.

Ebben a helyzetben társadalmunk közügyek iránt érdeklődő tagjai és a magyar gazdasági élet szereplői nagy várakozással te-

kintenek az új kormánynek a közigazgatásra, és általában: az állam működtetésére vonatkozó tervei elé. A Baross Gábor Társaság támogatja az állami feladatok és a közintézmények gondos számbavételét, kataszterét, az ennek keretét adó „Magyary-tervet”. Komoly történelmi hagyományainkból, korábbi sikeres közigazgatás-modernizálási korszakainkból inspirációt nyerhet az új kormányzat a közigazgatás szükséges átalakításához, amelynek az előadásból megismert koncepciója bizakodásra ad okot.

Társaságunk különböző szakterületeket és hivatást képviselő tagsága osztja azt a rendező elvet, hogy hazánknak hatékony államra van szüksége, amelynek erejét nem a tisztviselők nagy száma vagy az állami újraelosztás nagy hányada adja, hanem *a szakszerűség, a tisztesség és a nemzet iránti elkötelezettség értékrendjén nyugvó jól szervezett közigazgatás.*

Az eddigi, máris jelentős szervezeti változások és a folyamatban levő nagy horderejű átalakítások kapcsán Társaságunk fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a társadalom és a gazdaság igényli *a jogszabályi stabilitást, az állami szervezetek áttekinthetőségét és a szabályok egyértelműségét.*

A közigazgatás tisztességébe, szakszerűségébe vetett bizalom meggyengült az elmúlt években, holott a versenyképes gazdaságnak és általában is az élhető társadalomnak mind a központi, mind a helyi szinten elengedhetetlen eleme *a megfelelő hatékonyságú állam és az ebbe vetett hit.*

A Társaság úgy ítéli meg, hogy ez a hit visszaszerezhető, ha a mai átmeneti viszonyok lezárultával a korábbinál takarékosabb, teljesítményelvű és ügyfél-központú közigazgatás alakul ki, amelyben a politikai megbízhatóság és a személyes kötődések szempontjai helyett *a hatékonyság, a tisztesség és a nemzet iránti elkötelezettség elve lesz meghatározó.*

Budapest, 2010. október 28.

Baross Gábor Társaság nevében

DR. BOD PÉTER ÁKOS elnök **DR. PAKUCS JÁNOS** ügyvezető elnök
Dr. Halzl József társelnök **DR. PAPANEK GÁBOR** társelnök
DR. ZÁVODSZKY PÉTER alelnök

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIX., Nos. 11–12.,
December 2010, Budapest.

Editor-in Chief: Gyula Kodolányi.

Publisher: György Granasztói.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *An Unprotected Age.* Editor's Note on the red sludge disaster of Kolontár in Northwest Hungary, and its implications.

Ferenc Mádl, Former President (2000–2005) of the Republic, Budapest. *The Heritage of the Revolution – The Hungarian Experience.* Written at the request of former Romanian President Emil Constantinescu, this is a concise summary of the conditions that had led to the peaceful Hungarian Revolution of 1989–90, the milestones on the road to a democratic state, and the heritage.

JOHN O'SULLIVAN, writer, Executive Director of Radio Free Europe and Radio Liberty, Prague. *Hungary: The Disadvantages of Geography.* After a summary view of Hungary's geographical and historical vulnerability, the author takes into account its advantages in Central European co-operation, its options as a member of the European Union, arguing for the continuing Transatlantic partnership of Europe and the United States at a time when its detractors abound on both sides of the Ocean.

NICK THORPE, journalist, BBC and Hungarian Review, Budapest. *Report from the Red Planet: Hungary's Worst Ever Ecological Disaster.* Nick Thorpe was in charge of BBC's substantial TV and radio team reporting from the red sludge overspill at Kolontár for a whole week. Here is the report that he wrote for Hungarian Review – clear-eyed, knowledgeable and compassionate.

ZOLTÁN BALOG, Reformed pastor, State Secretary for Social Inclusion, Budapest. *Behind God's Back: The Government, Civil Society,*

and the Roma. Balog, who has a long experience as a pastor and social worker with integration programs of the Romas in Hungary, talks to Nick Thorpe about the new system he is setting in motion in partnership with Romas, the churches and civil society in Hungary.

IMRE MONOSTORI, literary critic, Tatabánya. *Gyula Illyés, the Plebeian Poet*. All through his literary career spanning almost sixty years, through his many changes of style and poetic strategy, and through the radical political changes of the century, Gyula Illyés (1902–1983) had remained true to his original commitment, that of the plebeian poet, a spokesman for equality and a Hungarian democracy. (Vasy Géza: *Haza a magasban*. Budapest, Nap Kiadó, 2010. 252 p.)

GYÖRGY HAAS, journalist, Vienna and Budapest. *Dweller in a Distant Grave: Albert Bartha*. A professional soldier and an unflinching democrat, Bartha was Minister of Defense during two brief but cardinal periods of Hungarian history, in 1918 and 1946–48. In 1948, after his forced resignation under Communist pressure, he escaped through arduous pathways to Vienna, then Salzburg, and ultimately to political exile in the United States – almost forgotten in his homeland.

GÉZA M. SZEBENI, diplomat and historian, Budapest. *The Meeting of János Kádár and Pope Paul VI*. In his series of studies based on the freshly available archives of the Kádár era, the author discusses János Kádár's visit of the Vatican, and the implications the *modus vivendi* between the Hungarian State and the Vatican for power politics and for churchgoers.

VILMOS ERŐS, historian of ideas, Debrecen. *Bálint Hóman and Historiography*. Bálint Hóman was an outstanding historian who kept abreast of the new trends in History writing between the two Wars, and after the death of Count Kunó Klebersberg, as Minister of Culture, continued the building of a modern educational system for Hungary.

KLÁRA HAMBURGER, musicologist and editor, Budapest. „*Famed Musician of the World*”. *Before the 200th Anniversary of the Birth of Ferenc Liszt*. An elegant overview of the personality and main stages of life of Ferenc Liszt, by one of the foremost authorities of the composer, pianist, cosmopolitan thinker and Hungarian patriot.

KATALIN METZ, theatre and music critic, Budapest. *The Demoniac Virtuoso and the Abbé Who Composed Church Music*. A personal essay about the Liszt phenomenon, interspersed with glimpses of some scenes of Liszt's life – his birthplace Doborján (Raiding) and Weimar.

1% METAPHYSICS. For his column, György Szabados has selected a classic passage from *Creative Evolution*, by Henri Bergson.

Books and Events

ILDIKÓ VÁRNAGY. *I Love Robert Bresson*. Prominent sculptor Ildikó Várnagy, a highly original essayist, has written a succinct and lyrical piece on her love of many decades for the work of the prolific French New Wave filmmaker.

KLÁRA TÓTH. *In a Maelstrom*. Our cinema columnist has written about the silence and awe that followed the first screening of *Örvény (Maelstrom)*, a documentary feature film by Csaba Szekeres about the life of a Roma family in one of Hungary's poorest villages, Told.

ILDIKÓ NAGY. „Art Lives!” *In Memoriam Tamás Körösesnyei*. A short essay on the art of sculptor Tamás Körösesnyei, a Professor of the Budapest Fine Arts University, who died last summer at the age of 57. Photographs in the present issue of our journal illustrate his work..

RÓBERT KEREPESZKI. *The Thirty Third Generation*. Review of the recent book, under the same title, of historian of ideas Gábor Ujváry, which explores the work of the cultural politicians of the inter-War period, who belonged to the thirty-third generation of Hungarians since the founding of the Hungarian state (*Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció Kiadó, 2010. 543 p.)

ZOLTÁN FÁY. *A Market of Faiths in Hungary*. As a result of the extreme liberalization after 1990 of the criteria of operating churches, hundreds of new churches sprang up in Hungary, many of them businesses based on carving out money from the national budget and tapping the pockets of the believers. The new Orbán government aims to pass a legislation that weeds out these anomalies.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Notes About the Bauhaus.* On the occasion of the great Bauhaus exhibition at Pécs, Europe's cultural capital this year, our architecture columnist recalls the many Hungarian architects and designers who had a lion's share in the creation and work of the first school of modern architecture.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *What Next? What Does Fidesz Do After Its Election Victories?* Our columnist on domestic politics examines the options and priorities for the new government's legislative work, after the coalition under Fidesz won a two-thirds majority at the local elections in October, repeating and surpassing its victory in the April general elections..

PÉTER ÁKOS BOD. *Not the Usual Steps of Economic Policy.* The moves of Prime Minister Orbán's economic policies often raise professional eyebrows, while they are received extremely well by citizens and the actors of the Hungarian economy. In all, they point toward a contemporary attempt to resuscitate Germany's post-war social market economy, in order to combine growth and social solidarity on the way out of Hungary's dramatic slump.

BÁLINT TÖRÖK. *Hope and Misgivings. A Rejoinder to Ferenc Kulin's Essay on József Antall.* Historian and journalist Bálint Török contests parts of the analysis of the Smallholders' Party government of 1945, whose election victory at the times, on the face of it, resembled the sweeping 2010 triumph of Fidesz – but with the occupying Soviet Army in the background.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by sculptural works by Tamás Körösényi.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALOG ZOLTÁN (1958, Ózd) református lelkész, országgyűlési képviselő. 1983-ban végzett a Református Teológiai Akadémián Debrecenben. További tanulmányok: Tübingeni Egyetem (1987–1989), Bonni Egyetem (1993–1995). A miniszterelnök egyházügyi főtanácsadója (1998–2002). 2010-től a Fidesz-kormány társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkára.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanészévezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

ERŐS VILMOS (1960, Bonyhád) PhD., történész, egyetemi kutató, oktató, Debreceni Egyetem. F. m.: *A Szekfű–Mályusz vita* (2000); *Szekfű Gyula: Nép, nemzet, állam* (2002); *Asszimiláció és retorika* (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója); *Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok* (2005); Szerk.: *A harmadik út felé* (Szabó István történelmi cikkekben és dokumentumokban, 2006).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

Szabó Dezső: *Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az el-sodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. Szabó László. *A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

HAAS GYÖRGY (1933, Budapest) 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-től a FKGP külpolitikai tanácsadója. 2010-ben 1956-os Emléklapot kapott. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában.* Tildy Zoltán élete (2000). *A szabadság tábornoka.* Bartha Albert élete (Kairosz, 2002), *Fénylő csillagok* (2005), *A szeretet apostola volt.* Varga Béla élete (2009), *Balogh páter. A 20. század Fráter Györgye* (2010).

HAMBURGER KLÁRA zenetörténelmi oklevelét a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán (ma: Egyetem) szerezte (1961). Kandidátus: 1982, az MTA doktora: 2003. Az Amerikai Liszt Társaság „Award for Excellence”-e: 1994. Szabolcsi Bence-díj: 2007. Az MTA Zenetudományi Bizottságának alelnöke. Liszt-kutató. Könyvei, tanulmányai itthon, Európában (A, B, D, F, I, NL, S) és az Egyesült Államokban jelentek meg, előadásokat e helyeken, továbbá Ukrajnában és Kanadában tartott. Dolgozott az MTA Könyvtárában, az OSZK Zeneműtárában, 1966–1990 a Gondolat Könyvkiadó zenei könyveinek felelős szerkesztőjeként. 1991–2005 a magyar Liszt Ferenc Társaság főtitkára volt.

KEREPESZKI RÓBERT (1982, Szolnok): történész, egyetemi tanársegéd. A Debreceni Egyetemen szerzett diplomát, majd 2009-ben ugyanitt védte meg a doktori disszertációját. Jelenleg a DE Történelmi Intézet Modernkori Magyar Történelmi Tanszékének oktatója. Fő kutatási területei a két világháború közötti magyar politikatörténet, a felsőoktatás és az ifjúsági mozgalmak története, valamint az informatika és a történettudomány kapcsolata. Az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon (2005, 2007) benyújtott dolgozataiért 2007-ben Pro Scientia Aranyéremmel tüntették ki. Tanulmányait többek között a Századok, a Múltunk című folyóiratok is közölték.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építészmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

M. SZE BENI GÉZA (1945, Pestszenterzsébet) bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németorszáért. Konrad Adenauer* (2010).

MÁDL FERENC (1931, Bánd) jogász. 1973: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tudományos Intézet igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000–2005 között köztársasági elnök.

METZ KATALIN (1938, Marosvásárhely – 2010, Budapest) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a *Nagyítás* munkatársa. F. m.: *Forgósze lben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

MONOSTORI IMRE (1945, Tamási) irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudomány kandidátusa. Az *Új Forrás* főszerkesztője (1985–2009), a József Attila Megyei Könyvtár (Tatabánya) igazgatója (1990–2010). F. m.: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása* (Korszakmonográfia, 1989), *Minőség, magyarság, értelmiség* (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról, 1994), *„Borul a föld”*. *Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben* (Részmonográfia, 1998), *Az Új Forrás vonzásában* (Dokumentummemoár, 1999), *A Németh László-recepció történeti vázlata* (Tanulmány és szöveggyűjtemény, 2003), *Helykeresések* (Három esettanulmány, 2004), *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei* (Monográfia, 2005), *Könyvtárosként*

és egyébként (Munkarajzok, 2010). Főbb díjak: Komárom-Esztergom Megyéért (1996), József Attila-díj (2001), Az Év Könyve-díj (2004), Toldy Ferenc-díj (2005), Szinnyei József-díj (2009).

MONTÉY, HENRI DE, DR. Tudományos és egyetemi együttműködési asszisztens a Francia Intézetben.

NAGY ILDIKÓ (1940, Budapest) művészettörténész. Tagja a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, az AICA-nak (Műkritikusok Nemzetközi Szervezete), 1986-tól a *Művészettörténeti Értesítő* szerkesztőbizottságának. F. d.: 1986-ban Pasteiner Gyula Emlékérem (1986), a Művészeti Alap nívódíja (1991), Németh Lajos-díj (2001), 2007-ben Ipolyi Arnold-díj (2007). 1964 óta publikál, kortárs művészettel, valamint a 19–20. századi szobrászat történetével, műfaji, ikonográfiai kérdéseivel foglalkozik. Tanulmányai főleg a *Művészettörténeti Értesítő*ben, az *Ars Hungaricában*, katalógusokban, tanulmánykötetekben, a *Műértő* és a *Hungarian Quarterly* c. folyóiratokban jelennek meg. 2000 óta óraadó tanárként magyar szobrászattörténetet tanít a Képzőművészeti Egyetemen.

NICK THORPE (1960, Upnor, Anglia) újságíró. 1986 óta él Budapesten a BBC tudósítójaként, 1996-tól a *Guardian* és az *Observer* lapok munkatársa. 2010-től a *Hungarian Review*-nál dolgozik. F.m.: 89 *The Unfinished Revolution – Power and Powerlessness in eastern Europe* (2009).

O’SULLIVAN, JOHN (1942, Liverpool) újságíró, szerkesztő. F. m.: *Az elnök, a pápa és a miniszter* (II. János Pál, Reagen és Thatcher), (2000, magyarul 2008).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál- emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001), *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004), *A magyar szolidaritás balatonboglári példái, 1939–2009. Teleki Pál és Varga Béla* (2009).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donqujote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

VÁRNAGY ILDIKÓ (1944, Budapest) szobrász, művészeti író, kiállítás-szervező. F. díjak: Munkácsy-díj (1991), Ankara Ázsia-Európa-díj (1992. IV. Nemzetközi Ázsia-Európa Biennálé), XIII. Országos Kisplasztikai Biennálé Pécs I. díj (1995). F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szósobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

Vasy Géza
„Haza a magasban”
Illyés Gyuláról

NAPKIADÓ

2900 Ft

KUSTURICA,
A „MOZI MARADONÁJA”
SZÍNHÁZBAN,
TELEVÍZIÓBAN, FILMBEN

CIGÁNYOK IDEJE – SZÍNHÁZI ELŐADÁS
UNDERGROUND – TV-SOROZAT
MACSKAJAJ – FILM

DECEMBER VÉGÉTŐL
A DUNA TELEVÍZIÓBAN

DUNA

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI OTTÓ
ABI-PRINT KFT.

Nyomdai munkálatok
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendel-
hető:

daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjá-
ban érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

*

A „meg nem rendelt” kéziratok-
ra megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézé-
süket kérjük. A szerk.

VOLUME I., NO. 1.

BUDAPEST

NOVEMBER 2010

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

FERENC MÁDL: The Legacy Of Hungary • JOHN O'SULLIVAN, DIMITRIJ RUPEL: East Central Europe, The Next Twenty Years • NICK THORPE's Report On The Red Sludge Disaster • ZOLTÁN BALOG: The Government, Civil Society, And The Roma • LÍVIA JÁRÓKA: 60 Suggestions For True Roma Integration • PÉTER ÁKOS BOD: The New Hungarian Government And International Finance • TIBOR VÁRADY: Abuses Of "Populism" • GÉZA JESZENSZKY: The "New World Order" • ANNA SZINYEI MERSE: In The Current Of Impressionism

Végtére is minden nemzet leginkább saját magára számíthat. Ezért a magyaroknak ellen kell állniuk a transznacionális szervezetek, az Európai Unió és a „progresszív” értelmiségieknek a hazafiasság leértékelésére, sőt démonizálására irányuló folyamatos nyomásának. A hazaszeretet fontos tényező egy nemzet megerősítésében és a – háborús vagy pénzügyi szempontból – nehéz időkön való átsegítésében. Paul Bureau-t, a Londonban élő száműzött osztrák gazdasági író-t lenyűgözte, ahogyan a közönséges brit polgárok kigyózó sorokban álltak a bankok előtt, hogy adományaikkal támogassák a kormányt az országnak az 1931-es pénzügyi válságon való átsegítésében. Stanley Baldwin brit miniszterelnök magánvagyonának egyhatodával járult hozzá Nagy-Britannia 1914–18-as háborús adósságának kifizetéséhez. Egy tisztességes és tiszteletre méltó magyar hazafiasság életre keltése a nemzet történelmében rendelkezésre álló gazdag hagyományból nem volna nehéz feladat. A 2000. évi budapesti millenniumi kiállítás a megmondhatója. Mi volna, ha megismételnék, ezúttal országszerte?

JOHN O'SULLIVAN: Magyarország földrajzi hátrányai

2009

A MAGYAR SZEMLE TEMATIKUS
ÉS BETŰRENDES MUTATÓJA

Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány
Főszerkesztő: Kodololányi Gyula

TEMATIKUS MUTATÓ

BELPOLITIKA

- BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG: Állásfoglalás az állam feladatáról – [április] 188. p.
- BOD Péter Ákos: Országimázs, országblamázs – [október] 156. p.
- GÁSPÁR G. János: Az eltűnt közjó nyomában – [április] 168. p.
- GÁSPÁR G. János: ellopott alkotmány? – [október] 146. p.
- GÁSPÁR G. János: Gy.F.egypárti demokráciája? – [december] 161. p.
- GÁSPÁR G. János: Győzzön a Jobbik, legfeljebb óvunk? – [augusztus] 157. p.
- GÁSPÁR G. János: Már csak a válság stabil – [június] 139. p.
- GÁSPÁR G. János: Variációk válságra – [február] 167. p.
- KULIN Ferenc: Magyarország – ma és holnap – [február] 15. p.

EGYHÁZ, EGYHÁZPOLITIKA

- ERDŐ Péter: Mindszenty József tanúságtétele. Elhangzott az esztergomi Mindszenty-zarándoklaton – [június] 7. p.
- FÁY Zoltán: A baloldali egyházpolitikai ív vége – [december] 145. p.
- FÁY Zoltán: Eredmények? Konfliktusok! – A kormányzat egyházpolitikai önképe – [június] 107. p.

FÁY Zoltán: Szociális válság és teremtésvédelem – [április] 146. p.

FÁY Zoltán: Válság, szeretet, igazság – [október] 133. p.

TÓTH Zoltán József: Mindszenty József boldoggá avatásáért – [október] 167. p.

EMLÉKEZÉS

MÁDL Ferenc: Antall József. Egy politikus és államférfi ars poeticája – [április] 8. p.

SANTER, Jacques: Antall József, egy elvhű ember (Ford. Csejdy László) – [június] 15. p.

SCHÄUBLE, Wolfgang: A szabad és egységes Európáért. Antall József tevékenységének méltatása – [április] 16. p.

STOIBER, Edmund: Az adott szó érvényes (Ford. Bányai Ferenc) – [június] 23. p.

ESSZÉ

BESSENYEI György? Magyarországnak törvényes állása – [december] 132. p.

GRANASZTÓI György: Nincs forradalom! De az Internacionálét tovább lehet énekelni – [október] 3. p.

GRÓH Gáspár: Remények és csalódások – [június] 3. p.

GRÓH Gáspár: Reménység sötétben – [február] 3. p.

GRÓH Gáspár: Vaddisznók a Gellérthegyen – [augusztus] 3. p.

HAMVAS Béla: Az ősök útja és az istenek útja – [február] 129. p.

KODOLÁNYI Gyula: A politika kezdete? – [április] 3. p.

KODOLÁNYI Gyula: Közép-Európa felélesztése – [december] 3. p.

LÁSZLÓFFY Aladár: Az úr egyénisége [április] 112. p.

NÉMETH László: Sajkodi esték 1961. Részletek – [április] 134. p.

PETRIK Béla: Mégis harmadik út – Huszár Tibor: Bibó estéje – [február] 131. p.

SZABADOS György: Összeszedődés előtt – [június] 64. p.

ÉPÍTÉSZEZET

BALLA Bálint: A berlini királyi kastélyról – [december] 185. p.

KUBINSZKY Mihály Urbanisztikai jubileum – [augusztus] 154. p.

KUBINSZKY Mihály: 125 éves a Keleti pályaudvar – [október] 141. p.

KUBINSZKY Mihály: A Stoclet-palota világörökség lett – [december] 151. p.

KUBINSZKY Mihály: Adakozás a berlini királyi kastélyra – [február] 163. p.

KUBINSZKY Mihály: Egy kis kerítésfilozófia – [április] 163. p.

KUBINSZKY Mihály: Toroczkai Wigand Ede, az elfelejtett építész – [június] 102. p.

FILM

TÓTH Klára: A lengyel példa – [október] 138. p.

TÓTH Klára: A vadlány – [június] 137. p.

TÓTH Klára: Az utolsó idők – [április] 161. p.

TÓTH Klára: Az utolsó jelentés Annáról. Mészáros Márta új filmje – [december] 158. p.

TÓTH Klára: Történelem a cipősdobozban avagy a mítosz születése – [február] 160. p.

GAZDASÁG

BOD Péter Ákos: A válság aktuálissá teszi a szociális piacgazdasági modellt – [december] 172. p.

- BOD Péter Ákos: Magyar, ukrán – két jó barát? – [április] 176. p.
- BOD Péter Ákos: Szakszerű és független közszolgálat: lesz-e ilyen nálunk? – [augusztus] 168. p.
- BOD Péter Ákos: Szokásos válságaink egyike? – [február] 173. p.
- BOD Péter Ákos: Világválságok vetélkedése – [június] 149. p.
- KÁDÁR Béla: Bűnbeesés után megújulásra várva. 2. rész – [február] 8. p.
- MÁDL Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett – [december] 7. p.

IRODALOM

- BENEDEK Elek: Magyar mese és mondavilág. Szent Péter atyjafiai – [augusztus] 136. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Életem. Csak – [június] 83. p.
- VAS István: Az új Tamás – [október] 114. p.

IRODALOMTÖRTÉNET, KRITIKA

- BABOSI László: Az idő hangsúlyai. Beszélgetés Ratkó József-ről Nagy András László rendezővel – [október] 91. p.
- BOTOS Katalin: 1956 és Nagy Gáspár keresztény szellemisége – [október] 117. p.
- GRÓH Gáspár A regényíró novellái – Szilágyi István: Bolygó tüzek – [június] 85. p.
- GRÓH Gáspár: Történelmi lecke a történelem leckéjéről – Herczegh Géza: Foggal és körömmel – [február] 143. p.
- MISKOLCZY Ambrus: A halhatatlan Kazinczy. Születésének 250. évfordulóján – [október] 67. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

- EISLER János: A Mediciek fénykora. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban – [április] 120. p.
- GRÓH Gáspár: Démonok közt harmónia. Mersits Piroska grafikái – [augusztus] 138. p.
- KESERŰ Katalin: „Kőszálon termett sajtó liliom”. A magyar szecesszió bútortervezői – [december] 119. p.
- SOMOGYI György: Víz alatt, föld felett. Kecskés Ágnes életmű-kiállítása – [október] 129. p.
- SZEIFERT Judit: Tárgyasult művészet. A Craft & Design kiállítás – [április] 138. p.

KISEBBSÉG

- GRANASZTÓI György vitavezető: Cigány sorskérdések és orvoslásuk. Bod Péter Ákos, Fodor István, Járóka Livia, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Kulin Ferenc, Mádl Ferenc és Vizi E. Szilveszter beszélgetése – [október, melléklet] 6. p.
- JÁRÓKA Livia: Hatvan javaslat a romák valós integrációja érdekében – [október, melléklet] 46. p.
- KULIN Ferenc: Balítéletek, tennivalók és esélyek a magyarországi cigánypolitikában – [október, melléklet] 60. p.
- MÁDL Ferenc: Köszöntő a jásztelemi jótékonyági románponton – [október, melléklet] 3. p.

KULTÚRPOLITIKA

- DOLF-BONEKÄMPER, Gabi: Nemzeti – regionális – globális? – [február] 35. p.
- RECHT, Roland: Viharban a múzeumok (Ford. Ferch Magda) – [december] 67. p.
- Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről – [augusztus] 33. p.

KÜLPOLITIKA

- BRENNER János: Egy villanásnyi régi Németország – [október] 164. p.
- GYULAI György: Hírek a szomszédból. Szlovák-magyar feszültségek – [február] 181. p.
- JÁRAI Judit: Min nevet az amerikai elnök? – [december] 119. p.
- JÁRAI Judit: Vissza a jövőbe! (George W. Bush politikája) – [június] 47. p.
- JESZENSZKY Géza: Egy illúzió vége. Az ukrán nacionalizmus a magyarok ellen fordul? – [december] 179. p.

LÉLEKTAN

- KÖVENDI Dénes: Honnan jött, merre vitt a magyar észjárás? Karácsony Sándor könyve – [december] 74. p.
- MOHÁS Lívia: Esetleírás egy kreatív nőről – [április] 74. p.
- SÜLE Ferenc: Lélekgyógyítás és spiritualitás. 3. rész – [február] 108. p.
- SÜLE Ferenc: Nők a harmadik évezredben. Mohás Lívia könyvéről – [augusztus] 149. p.

PEDAGÓGIA, OKTATÁS

- BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG: Állásfoglalás a felsőoktatásról – [augusztus] 184. p.

POLITOLÓGIA

- CIEGER András: Alkotmányosság és hazafiság – [december] 43. p.
- DÖRNYEI József: A kétkamarás parlament és az önkormányzati rendszer fejlesztése – [október] 49. p.

MÁDL Ferenc: Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott – [augusztus] 6. p.

TECHET Péter: A rendszerváltás alkotmányozása. Avagy miről szólna húsz év múltán egy új alkotmányozás? – [december] 29. p.

TECHET Péter: Hányadán állnak? Az egyéni választókerületi rendszer alkotmányossága és értelme – [április] 94. p.

TÖRÖK Bálint: Harmadik utas elképzelések – [december] 93. p.

VÁRADY Tibor: Populizmus és leleplezés – [augusztus] 75. p.

SZEMANTIKA

RÓNAY Miklós: Az Európai Unió zászlajának értelmezései – [február] 77. p.

SZÍNHÁZ

METZ Katalin: A színész: létünk tükörképe vagy bábu – [február] 158. p.

METZ Katalin: Nyári kaland és csokoládékatoná – [június] 134. p.

METZ Katalin: Világdráma – Wagner-univerzum – [október] 136. p.

SEBESTYÉN Ilona: Adieu, Bandi. A Szabadkai Népszínház Magyar Társulatának vendégjátéka – [december] 155. p.

TÖRTÉNELEM

BOGNÁR Bulcsú: A harmadik út eltérő képviselői. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről – [augusztus] 97. p.

BRENNER János Fal és torony – [április] 156. p.

- EGEDY Gergely: Az amerikai Tocqueville: Henri Adams – [október] 26. p.
- ERDŐ Péter: Mindszenty József tanúságtétele. Elhangzott az esztergomi Mindszenty-zarándoklaton – [június] 7. p.
- GRANASZTÓI György: Görbülő tükör. A magyar közel-múlt egy francia folyóirat lapjain – [augusztus] 55. p.
- HAAS György: Az utolsó felvonás. Tildy Zoltán és Cholnoky Viktor – [április] 63. p.
- JESZENSZKY Géza: Sorsfordító esztendők kormányosa: Kállay Miklós, Joó András: Magyarország háborús diplomáciájáról – [június] 124. p.
- KISIDA Erzsébet: A történelemfilozófia lehetőségei. Szmodis Jenő: Kultúra és sors – [február] 150. p.
- NAGY M. Mihály: Lomb és víz országa. A Rákóczi-kori magyar táj – [október] 56. p.
- PALLOS László: Az élő fáklya. Bauer Sándor – [április] 185. p.
- PETRIK Béla: Mégis harmadik út – Huszár Tibor: Bibó estéje – [február] 131. p.
- PUSZTAY János: Honnan jöttünk? – Kalevi Wiik. Az európai népek eredete – [június] 96. p.
- RÓNAY Miklós: Az Európai Unió zászlajának értelmezései – [február] 77. p.
- SOMORJAI Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka? – [augusztus] 176. p.
- SZÁVAI János: Az új Európa atyja: Robert Schuman. M. Szebeni Géza könyvéről – [október] 125. p.
- SZEBENI Géza, M.: A Mindszenty-ügyek 2. rész – [február] 52. p.
- SZEBENI Géza, M.: Kádár és a Vaslady. 1. rész – [október] 8. p.
- SZEBENI Géza, M.: Kádár és a Vaslady. 2. rész – [december] 106. p.

- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazaárulási perek” tizenkét halálraítéltjét. 1. rész – [április] 22. p.
- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazaárulási” perek tizenkét halálraítéltjét 2. rész – [június] 28. p.
- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazaárulási” perek tizenkét halálraítéltjét 3. rész – [augusztus] 115. p.
- TÓTH Zoltán József: Mindszenty József védelmében. Gondolatok Somorjai Ádám és Zinner Tibor kötetéhez – [június] 111. p.
- TÖRÖK Bálint: Él nemzet e hazán – Bryan Cartledge: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével – [április] 149. p.
- VÍGH Károly: Eduard Beneš és Csehszlovákia mint homogén szláv állam – [április] 42. p.

SZERZŐK BETŰRENDBEN

- BABOSI László: Az idő hangsúlyai. Beszélgetés Ratkó József-ről Nagy András László rendezővel – [október] 91. p.
- BALLA Bálint: A berlini királyi kastélyról – [december] 185. p.
- BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG: Állásfoglalás a felsőoktatásról – [augusztus] 184. p.
- BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG: Állásfoglalás az állam feladatáról – [április] 188. p.
- BENEDEK Elek: Magyar mese és mondavilág. Szent Péter atyjafiai – [augusztus] 136. p.
- BESSENYEI György: Magyarországnak törvényes állása – [december] 132. p.
- BOD Péter Ákos: A válság aktuálissá teszi a szociális piacgazdasági modellt – [december] 172. p.

- BOD Péter Ákos: Magyar, ukrán – két jó barát? – [április] 176. p.
- BOD Péter Ákos: Országimázs, országblamázs – [október] 156. p.
- BOD Péter Ákos: Szakszerű és független közszolgálat: lesz-e ilyen nálunk? – [augusztus] 168. p.
- BOD Péter Ákos: Szokásos válságaink egyike? – [február] 173. p.
- BOD Péter Ákos: Világválságok vetélkedése – [június] 149. p.
- BOGNÁR Bulcsú: A harmadik út eltérő képviselői. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről – [augusztus] 97. p.
- BOTOS Katalin: 1956 és Nagy Gáspár keresztény szellemsége – [október] 117. p.
- BRENNER János: Fal és torony – [április] 156. p.
- BRENNER János: Egy villanásnyi régi Németország – [október] 164. p.
- CIEGER András: Alkotmányosság és hazafiság – [december] 43. p.
- DOLF-BONEKÄMPER, Gabi: Nemzeti – regionális – globális? (Ford. Marosi Ernő) – [február] 35. p.
- DÖRNYEI József: A kétkamarás parlament és az önkormányzati rendszer fejlesztése – [október] 49. p.
- EGEDY Gergely: Az amerikai Tocqueville: Henri Adams – [október] 26. p.
- EISLER János: A Mediciek fénykora. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban – [április] 120. p.
- ERDŐ Péter: Mindszenty József tanúságtétele. Elhangzott az esztergomi Mindszenty-zarándoklaton – [június] 7. p.
- FÁY Zoltán: A baloldali egyházpolitikai ív vége – [december] 145. p.
- FÁY Zoltán: Eredmények? Konfliktusok! – A kormányzat egyházpolitikai önképe – [június] 107. p.
- FÁY Zoltán: Szociális válság és teremtésvédelem – [április] 146. p.
- FÁY Zoltán: Válság, szeretet, igazság – [október] 133. p.

- GÁSPÁR G. János: Az eltűnt közjó nyomában – [április] 168. p.
- GÁSPÁR G. János: Ellopott alkotmány? – [október] 146. p.
- GÁSPÁR G. János: Gy. F. egypárti demokráciája? – [december] 161. p.
- GÁSPÁR G. János: Győzzön a Jobbik, legfeljebb óvunk? – [augusztus] 157. p.
- GÁSPÁR G. János: Már csak a válság stabil – [június] 139. p.
- GÁSPÁR G. János: Variációk válságra – [február] 167. p.
- GRANASZTÓI György vitavezető: Cigány sorskérdések és orvoslásuk. Bod Péter Ákos, Fodor István, Járóka Livia, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Kulin Ferenc, Mádl Ferenc és Vizi E. Szilveszter beszélgetése – [október, melléklet] 6. p.
- GRANASZTÓI György: Görbülő tükör. A magyar közelmúlt egy francia folyóirat lapjain – [augusztus] 55. p.
- GRANASZTÓI György: Nincs forradalom! – De az Internacionálét tovább lehet énekelni – [október] 3. p.
- GRÓH Gáspár A regényíró novellái – Szilágyi István: Bolygó tüzek – [június] 85. p.
- GRÓH Gáspár: Démonok közt harmónia. Mersits Piroska grafikái – [augusztus] 138. p.
- GRÓH Gáspár: Remények és csalódások – [június] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Reménység sötétben – [február] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Történelmi lecke a történelem leckéjéről – Herczegh Géza: Foggal és körömmel – [február] 143. p.
- GRÓH Gáspár: Vaddisznók a Gellérthegyen – [augusztus] 3. p.
- GYULAI György: Hírek a szomszédból. Szlovák-magyar feszültségek – [február] 181. p.
- HAAS György: Az utolsó felvonás. Tildy Zoltán és Cholnoky Viktor – [április] 63. p.
- HAMVAS Béla: Az ősök útja és az istenek útja – [február] 129. p.
- JÁRAI Judit: Min nevet az amerikai elnök? – [december] 119. p.

- JÁRAI Judit: Vissza a jövőbe! (George W. Bush politikája) – [június] 47. p.
- JÁRÓKA Livia: Hatvan javaslat a romák valós integrációja érdekében – [október, melléklet] 46. p.
- JESZENSZKY Géza: Egy illúzió vége. Az ukrán nacionalizmus a magyarok ellen fordul? – [december] 179. p.
- JESZENSZKY Géza: Sorsfordító esztendő kormányosa: Kállay Miklós, Joó András: Magyarország háborús diplomáciájáról – [június] 124. p.
- KÁDÁR Béla: Bűnbeesés után megújulásra várva. 2. rész – [február] 8. p.
- KESERŰ Katalin: „Köszálon termett sajtó lilium”. A magyar szecesszió bútortervezői – [december] 119. p.
- KISIDA Erzsébet: A történelemfilozófia lehetőségei. Szmodis Jenő: Kultúra és sors – [február] 150. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A politika kezdete? – [április] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Közép-Európa felélesztése – [december] 3. p.
- KÖVENDI Dénes: Honnan jött, merre vitt a magyar észjárás? Karácsony Sándor könyve – [december] 74. p.
- KUBINSZKY Mihály: Urbanisztikai jubileum – [augusztus] 154. p.
- KUBINSZKY Mihály: 125 éves a Keleti pályaudvar – [október] 141. p.
- KUBINSZKY Mihály: A Stoclet-palota világörökség lett – [december] 151. p.
- KUBINSZKY Mihály: Adakozás a berlini királyi kastélyra – [február] 163. p.
- KUBINSZKY Mihály: Egy kis kerítésfilozófia – [április] 163. p.
- KUBINSZKY Mihály: Toroczkai Wigand Ede, az elfelejtett építész – [június] 102. p.
- KULIN Ferenc: Balítéletek, tennivalók és esélyek a magyarországi cigánypolitikában – [október, melléklet] 60. p.
- KULIN Ferenc: Magyarország – ma és holnap – [február] 15. p.

- LÁSZLÓFFY Aladár: Az úr egyénisége [április] 112. p.
- LÁSZLÓFFY Aladár: Életem. Csak – [június] 83. p.
- MÁDL Ferenc: Antall József – egy politikus és államférfi ars poeticája – [április] 8. p.
- MÁDL Ferenc: Az európai álom. Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott – [augusztus] 6. p.
- MÁDL Ferenc: Képzelt utólagos védőbeszéd. A privatizáció történelmi szerepéről, és más szavak arról, amivé lett – [december] 7. p.
- MÁDL Ferenc: Köszöntő a jászteleki jótékonyági románon – [október, melléklet] 3. p.
- MAGYAR SZEMLE Szerkesztősége: Erdélyben jártunk. Szerkesztőségi beszámoló – [június] 158. p.
- METZ Katalin: A színész: létünk tükörképe vagy bábu – [február] 158. p.
- METZ Katalin: Nyári kaland és csokoládékatona – [június] 134. p.
- METZ Katalin: Világdráma – Wagner-univerzum – [október] 136. p.
- MISKOLCZY Ambrus: A halhatatlan Kazinczy. Születésének 250. évfordulóján – [október] 67. p.
- MOHÁS Livia: Esetleírás egy kreatív nőről – [április] 74. p.
- NAGY András László: Az idő hangsúlyai. Babosi László beszélgetése Ratkó Józsefről – [október] 91. p.
- NAGY M. Mihály: Lomb és víz országa. A Rákóczi-kori magyar táj – [október] 56. p.
- NÉMETH László: Sajkodi esték 1961. Részletek – [április] 134. p.
- PALLOS László: Az élő fáklya. Bauer Sándor – [április] 185. p.
- PETRIK Béla: Mégis harmadik út – Huszár Tibor: Bibó estéje – [február] 131. p.
- PUSZTAY János: Honnan jöttünk? – Kalevi Wiik. Az európai népek eredete – [június] 96. p.

- RECHT, Roland: Viharban a múzeumok (Ford. Ferch Magda) – [december] 67. p.
- RÓNAY Miklós: Az Európai Unió zászlajának értelmezései – [február] 77. p.
- SANTER, Jacques: Antall József, egy elvhű ember (Ford. Csejdy László) – [június] 15. p.
- SCHÄUBLE, Wolfgang: A szabad és egységes Európáért. Antall József tevékenységének méltatása (Ford. Horváth Anikó) – [április] 16. p.
- SEBESTYÉN Ilona: Adieu, Bandi. A Szabadkai Népszínház Magyar Társulatának vendégszínháza – [december] 155. p.
- SOMOGYI György: Víz alatt, föld felett. Kecskés Ágnes életmű-kiállítása – [október] 129. p.
- SOMORJAI Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka? – [augusztus] 176. p.
- STOIBER, Edmund: Az adott szó érvényes (Ford. Bányai Ferenc) – [június] 23. p.
- SÜLE Ferenc: Lélekgyógyítás és spiritualitás 3. rész – [február] 108. p.
- SÜLE Ferenc: Nők a harmadik évezredben. Mohás Livia könyvéről – [augusztus] 149. p.
- SZABADOS György: Összeszedődés előtt – [június] 64. p.
- SZÁVAI János: Az új Európa atyja: Robert Schuman. M. Szabados Géza könyvéről – [október] 125. p.
- SZEBENI Géza, M.: A Mindszenty-ügyek 2. rész – [február] 52. p.
- SZEBENI Géza, M.: Kádár és a Vaslady. 1. rész – [október] 8. p.
- SZEBENI Géza, M.: Kádár és a Vaslady. 2. rész – [december] 106. p.
- SZEIFERT Judit: Tárgyasult művészet. A Craft & Design kiállítás – [április] 138. p.
- Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről – [augusztus] 33. p.

- TECHET Péter: A rendszerváltás alkotmányozása. Avagy miről szólna húsz év múltán egy új alkotmányozás? – [december] 29. p.
- TECHET Péter: Hányadán állnak? Az egyéni választókerületi rendszer alkotmányossága és értelme – [április] 94. p.
- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazáárulási perek” tizenkét halálraítéltjét. 1. rész – [április] 22. p.
- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazáárulási” perek tizenkét halálraítéltjét 2. rész – [június] 28. p.
- TÓFALVI Zoltán: Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazáárulási” perek tizenkét halálraítéltjét 3. rész – [augusztus] 115. p.
- TÓTH Klára: A lengyel példa – [október] 138. p.
- TÓTH Klára: A vadlány – [június] 137. p.
- TÓTH Klára: Az utolsó idők – [április] 161. p.
- TÓTH Klára: Az utolsó jelentés Annáról. Mészáros Márta új filmje – [december] 158. p.
- TÓTH Klára: Történelem a cipősdobozban avagy a mítosz születése – [február] 160. p.
- TÓTH Zoltán József: Mindszenty József boldoggá avatásáért – [október] 167. p.
- TÓTH Zoltán József: Mindszenty József védelmében. Gondolatok Somorjai Ádám és Zinner Tibor kötetéhez – [június] 111. p.
- TÖRÖK Bálint: Él nemzet e hazán – Bryan Cartledge: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével – [április] 149. p.
- TÖRÖK Bálint: Harmadik utas elképzelések – [december] 93. p.
- VÁRADY Tibor: Populizmus és leleplezés – [augusztus] 75. p.
- VAS István: Az új Tamás – [október] 114. p.
- VÍGH Károly: Eduard Beneš és Csehszlovákia mint homogén szláv állam – [április] 42. p.